

282279

OSZK

Central Library of the University of Toronto

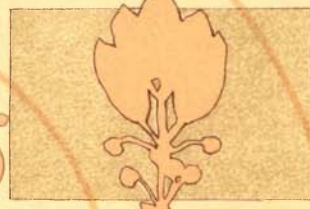
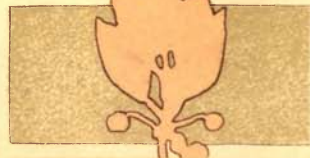
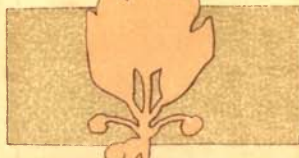
A
Műveltség
Könyvtára

Középkor
története

AMÜVELTSÉG.
KÖNYVTÁRA

AMŰVELTSÉG.
KÖNYVTÁRA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A MŰVELTSÉG KÖNYVTÁRA

*

AZ Ó- ÉS KÖZÉPKOR TÖRTÉNETE

*

KIADJA AZ

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT

Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT BETŰIVEL

AZ Ó- ÉS KÖZÉPKOR TÖRTÉNETE

ÍRTA

DR MÁRKI SÁNDOR

EGYETEMI TANÁR

314 SZÖVEGKÉPPEL, 14 FEKETE, 11 SZINES MŰMELLÉKLETTEL
ÉS 8 SZINES TÉRKÉPPEL

MÁSODIK RÉSZ

(393—693 OLDAL)

A TELJES MŰRE VONATKOZÓ TARTALOMJEGYZÉK AZ ELSŐ RÉSZ ELEJÉN VAN

BUDAPEST

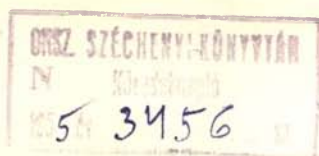
KIADJA AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT

MINDEN JOG, A FORDÍTÁS JOGA IS, FENTARTVA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

282279

II. RÉSZ.

A KÖZÉPKOR TÖRTÉNETE.

Országos Széchényi Könyvtár

I. FEJEZET.

A NÉPVÁNDORLÁS KORA.

I. A barbárok.

Lebegő alak. (Pompejii freskó.)

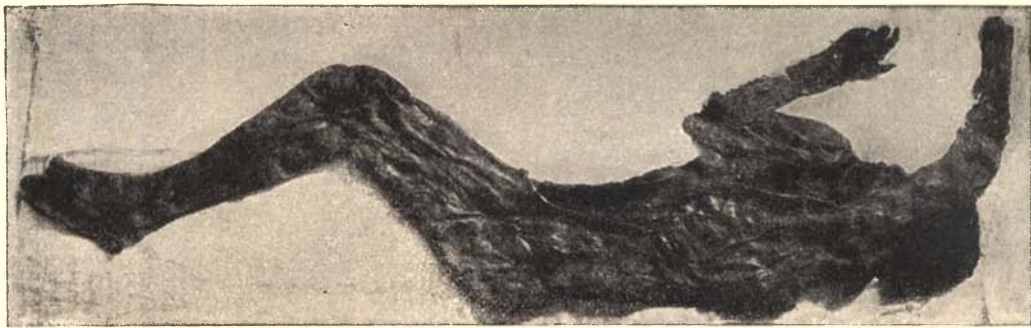
THEODOSIUSSZAL új idő kezdődött; a népvándorlás kora. A történelem sok népvándorlásról beszél az őskortól fogva 1864-ig, midőn fél millió kaukázusi cserkesz Törökországban keresett hazát. Majdnem mindegyiket valamely turáni nép kimozdulásával hozza kapcsolatba; de nem mindig állíthatja, hogy ez a műveletlen elemeknek a műveltekre való támadását jelenti. Hiszen pl. 375-ben, a népvándorlás kezdetén, a legyőzött keleti gótok éppen úgy barbárok voltak, mint a győztes húnok. Sőt ezek teljes erővel csak akkor jelentek meg a művelt Nyugaton, mikor ezt az előlük menekülő germánok már 60—70 esztendő óta irgalmatlanul pusztították.

Mindenesetre a húnok győzelmei okozták, hogy Róma ellen már Theodosius korában »feltámadott a tenger, a népek tengere«. Megjelentek azok a medvebőrös, barbár harcfiak, »kik üszköt vetnek fényes városokra, kiknek lova mult századok vetését tiporja el s istállót elhagyott templomfalak közt lel«. A római pogányság az aquileiai mezőn 394-ben halálos sebet kapott; a germán, szláv és turáni pogányság azonban még századokon át fenyegette a győzelmes kereszténységet, melynek erejét a beióle támadt felekezetek is gyöngítették.

A császárság korabeli rómaiak a barbárok közül főképpen a germánok iránt érdeklődtek. Caesar és Tacitus jellemzései nyomán ösmerkedtek meg velök alaposabban. Személyes tapasztalatokat is szerezhettek, mert a germán csapatoknak római szolgálatban sem kellett feltétlenül szakítaniuk vallásos hagyományaikkal. Azok isteneinek körében sok olyat találhattak, ami őket a germánokkal közös árja származásukra figyelmeztethette.

194. ábra. Odin.

195. ábra. A lápban (moor) talált IV. századbeli germán holttest.

A gótok *Wodanja* (Wuotan, Odhin, Weda a többinél) olyanforma, mint az ő Jupiterök. Nem lehet egészen véletlen, hogy — a klasszikus árják tizenkét főistenének megfelelő módon — éppen tizenkét melléneve volt. Varjak hoztak neki híreket a világ folyásáról s a mondában még a keresztes háborúk hőse, Barbarossa németrómai császár is ezeknek a varjaknak megjelenésétől várta ébredése idejét. *Donar* (Thorr), a villámlás és mennydörgés istene, mennyköveivel sújtja az óriásokat és a rossz szellemeket, záporral áldja meg az embereket.

196. ábra. Életéért könyörgő germán.

Ez a tulajdonsága Jupitert, a többi inkább Herculest juttatta a rómaiak eszébe, mint *Tyr* (Zio vagy Heru), a háború egykezü istene, Marsot és Minervát. Fegyvertáncukat a germánok az ő tiszteletére járták. A sereget a németek — mint őt magát — Heernek, a hadat hadunak nevezték s Attila hún királynak ajánlották fel a dél-oroszországi pusztaságon megtalált kardját. Úgy látszik, a gótok nemzeti büszkeségükben a győztes húnok dicsőségével is növelni akarták hadistenök fényét. *Wali* a gyógyítás, *Skeaf* (a hattyúlovag) a termékenység és gazdagság, *Uller* (Vuldor, Baldr) a tél, fia *Forasizzo* (»Vorsitzer«, elnök) az igazság, *Loki* a csalás, lopás, gyalázat istene, kit azért a keresztényvilágban ördögnek neveztek. Voltak istenasszonyaik is, az ú. n. Vanok. *Frigg*, Wodan felesége, a család anygala, *Freya* vagy Fria a szerelem pártfogója, *Ostara* a tavasz istennője.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

EURÓPA A NÉPVÁNDORLÁS KORÁBAN.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A három *Norn* a Párkákra emlékeztet. *Hela* (Hölle) a pokolban vagy alsóvilágban uralkodott. Beszéltek óriásokról (*Riesen*), sellőkről (*Elfen*), törpékről (*Zwergen*), a ház és tűzhely szellemeiről stb., sőt éppen a népvándorlás rejtelmes történetében szereplő hősookról is (*Siegfried*, *Dietrich*, *Parzival* és fia *Lohengrin*). — Jövendőmondók, varázslók (különösen asszonyok, az ú. n. *alrunák*) terjesztették a bennük való hitet.

Még teljesebb az északi németek mitológiája, mely már a világ teremtéséről és végéről is bölcselkedett. Az északiak, mintha érezték volna, hogy festett égök nem tarthat örökké, megjövendőlték a bálványistennek alkonyát (*Götzendämmerung*).

A régi istenek pusztulása után új világ keletkezik, melyben csak a jók és a hősök szellemei élnek. Az új világ a kereszténység lett, melyre a germánok, majd a normánok is áttértek. Hanem azért Seeland szigetén kilencévenként januárius 6-án még századok mulva is áldoztak embereket Helának, aratáskor pedig lovakat, bárányokat, kecskéket, gabonát, gyümölcsöt egyéb isteneiknek. Babonáiknak csak alakja változott, nem lényege; s a hét napjait részben még mostan is ősi isteneikről nevezik.

Más népek pogányságával a rómaiak kevesebbet törődtek. A *szlávok*, kik a mai Németország keleti részében s a mai Oroszország belsejében laktak, valóságos bálványimádók voltak. Istenek gyanánt imádtak emberalakú fazekakat és húst, kenyeret, hagymát áldoztak nekik; borjút és kost csak akkor, ha meghallgatták imádásaikat és jó vásárhoz segítették őket. Örültek, ha isteneik reggelre semmit sem hagytak a húsból, melyet különben kóbor kutyák faltak fel. Főember halálakor rableányt vezettek elő, kit a halál angyala képében valamely vénasszony undorító szertartások közt végzett ki s holttestét egy arra rendelt dereglyén hamvasztotta el. Rabszolgáik holttestét a kutyáknak és madaraknak engedték át martalékul.

A *turáni* vagy *ural-altáji* népek a természetet istenítették. Herodotos, a korszak elején, azt állítja, hogy a szkíták általánosan csak a Tűz (*Tábiti*), Ég (*Papaios*), Föld (*Apia*), Nap (*Oitosyros*), Szeretet (*Artimpasa*), Erő és

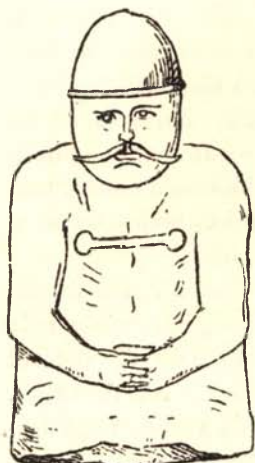

197. ábra. Ugorföldi sírhalmokból előkerült vallásos ereklye.

198. ábra. Ugorföldi sírhalmokból előkerült vallásos ereklye.

Háború isteneit tisztelték, míg a királyi szkiták a tengernek (Thagimasadának) is áldoztak. A korszak végén (sőt tulajdonképpen a VII. század elején) Theophylaktos Symakotta már azt tanította, hogy rendkívül tisztelik ugyan a tüzet, levegőt, vizet és dalokban dicsőítik a Földet, de csak azt imádják és azt nevezik istennek, ki ezt a világot teremtette. Az egyistenség fogalmához azonban mégsem emelkedtek fel. A valóságos ég s az ég istene tulajdonképpen ugyanazt jelentette náluk; külön szóval csupán fejlettebb törzseik jelölték az eget s általában véve az istent. Hitték, hogy kezdetben csak ég és víz létezett s kettejük közt lebegett az ég fia, a levegő. Istent sejtettek a természet minden erejében, de főképp a napot, holdat, csillagokat tartották az istenek hazájának. Minden istennek megvolt a maga szellemtábora s minden turáni népnek a maga nemzeti istene. Istenasszonyaik sem hiányoztak. A magyar nép néhol ma is hét boldogasszonyt emleget, s a legfőbbek nevét (a Nagyboldogasszonyt és leányát, a Kisasszonyt) a kereszténységben is megtartotta. A természet erőin kívül az erkölcsi és a politikai fogalmaknak — a szerelem-

199. ábra. Ural-altáji ember. Délországi talált szobor.

nek, háborúnak, falunak stb. — is voltak személyes istenei. A sámánok (papok, bűvölők, gyógyítók stb.) főképp a kisebb isteneknek, tündéreknek, manóknak, boszorkányoknak, ördögöknek szolgáltak. Sőt a sámánizmus némely turáni népnél az ördögnek áldozott legtöbbit. Fétiseik sem hiányoztak. A kard tisz-

200. ábra. Germánok gyűlése. (Antoninus-oszlopáról.)

telete, amelyet, már Herodotos emleget, Attila V. századbeli húnjainál (Isten kardja) is feltalálható. Sírjaikba a halottak mellé fegyvereket, szerszámokat temettek, mert hitték, hogy a lélek a halál után is folytatja földi életét. Fa- vagy kőszobrokkal jelölték nyugvóhelyöket.

201. ábra. Germán törzsfőnök a Kr. u. III. sz.-ból. (A thorsbergi láp leletei után.)

A *sémi arabok* igazi fétisimádók voltak. Égi tűneményeket, fákat, növényeket, köveket tiszteltek s a holdat, csillagokat tartották sorsuk intézőinek. Volt törzsük, mely cukorból, datolyából, tejből gyúrt istenét éhség idején megette. Egy legfőbb lényt imádtak, Allaht, »a világítót«, az ég alkotóját, a Föld uralkodóját, kinek jelképe a Nap. Bálványaikat megajándékozták, tiszteletükre körmeneteket tartottak, de nem imádkoztak, sőt szavuk sem

volt az imádságra. Ha esőt akartak, ökröket dobtak a mélységbe, hogy áldozaton Allah megkönyörüljön. A városi arabok templomokat építettek s pl. a mekkai szentély alapítását Ábrahámnak tulajdonították. Ilyen vallásnak erkölcs-tana sem lehetett; de mindakettőt pótolni látszott a murú'a, a férfiaság, mely a jog és a hűség érzetén alapult. Körülbelül azt értették rajta, amit a középkor lovagiasságnak nevezett.

A germán, szláv és turáni pogányságnak a keresztény s utóbb az arab pogányságnak a mohammedán hitre térése következtében pihent, erős népek léptek az ókor fáradt népei helyébe. Velök a régiek nagy alkotásainak felhasználásával új állami s társadalmi élet kezdődött.

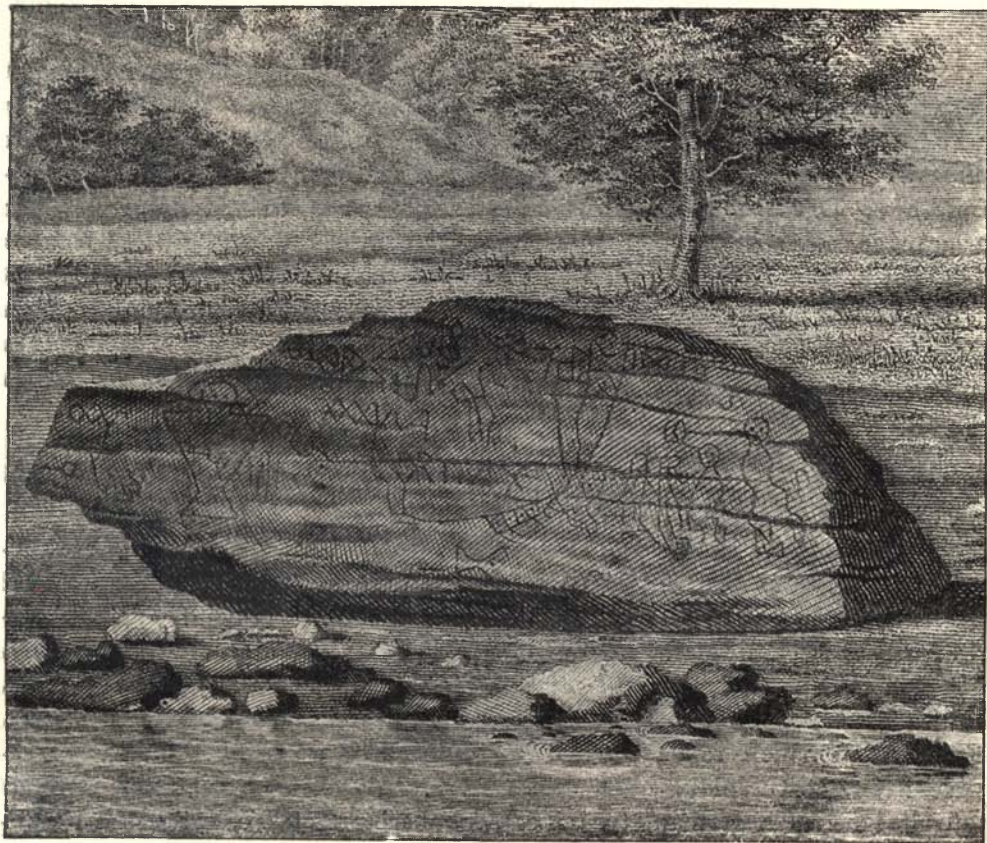
A régi római birodalmon kívül élő nemzetek nagy része nem ösmerte a tulajdonképpeni *államot*. Törzseik csak időnkint egyesültek közös nagy vállalatokra. A germánok gyűlöltek minden fegyelmet; a turániakat éppen a katonai fegyelem jellemezte és nemzeteik jól szervezett hadsereghez hasonlítottak. A *germánoknak* csak néhány törzse

202. ábra. Germán ékszerek. (Osztropataki és szilágysomlyói lelet.)

állt örökös, de korlátolt egyeduralom alatt. Minden törzs külön kis állam volt. A többiben szabadok intézték a századokra osztott nép közös ügyeit. A századok gyűlése (a Thing) volt a legfőbb bíróság és a törvényhozó testület, mely béke és háború dolgában határozott. A rokon népségeknek valamely szentély körül tartott közös gyűlései az amphiiktyoniákra emlékeztettek. Némely törzs öregekre (Grau, Graf) bízta a bíraskodást. A *turániaknál* a nemzet törzsekre s minden törzs nemzetségekre oszlott, melyek külön és önállóan intézték ügyeiket; csak nagyobb elhatározások idején tartottak nemzetgyűlést, amelyen közös fejedelmet választottak, felségjogát azonban korlátolták. Az V. század közepén a húnok voltak az elsők, kik Európában olyan birodalmat alkottak,

mely nagyságra nézve megközelítette, ha felül nem múlta Augustus imperiumának európai részét. Egy viminaciumi görög kereskedő azt mondta a szintén görög Priskos Rhetornak, hogy többet ér a hún mint a római polgárság. A hún törvények mindenki szabadságát biztosítják, a szegényt és gazdagot egyaránt védelmezik s jobb dolga van ott a szolgának, mint Rómában az úrnak. Ázsiának egy másik, de sémi népe, az *arab*, szintén törzsekben élt; az izmae-

203. ábra. Az állítólag rúnás Digthon-szikla.

lita északiakat azonban a joktanida délektől a sivatagnál is mérhetetlenebb és izzóbb gyűlölet választotta el. Az ókorban ezért nem alkothattak egyetlen államot; közös nyelvök azonban már ekkor egy nemzetté olvasztotta őket össze.

A két római birodalmat körülvevő népek nem voltak mindnyájan igazi *nomádok*, ha elég gyakran változtatták is lakásaikat. A germánok falvakban és tanyákon éltek, a turániak sátortáborokban, gyöpük mögött, de nem ritkán városokban is; az araboknál szintén megkülönböztették a vándor beduint a téglalakóktól. A *földet*, kivált a germánoknál, többnyire rabszolgák művelték. A germánok lovon és sertésen kívül más háziállatot alig tenyésztettek;

a turániak és az arabok azonban éppen mint *pásztorok* tűntek ki. *Vadászni* valamennyi szeretett; a hún és magyar nép eredetét a csodaszarvas regéjével magyarázgatták.

Az arabok több, a germánok és részben a turániak (a húnoknál talán csak a fejedelmet kivéve) egy feleséget tartottak. A nők tisztelete és védelme, a vendégszeretet, az üldözöttek befogadása, a rokonok kiontott vérének megbosszulása (a vérbosszú) valamennyi barbárnál becsületbeli kötelesség. A gyávát a törzsből kiűldözték vagy rabszolgává tették s a férfias erények mintaképének a *hőst* tekintették, kit dalaikban magasztaltak.

A *költészet* iránt, talán Athén fénykorát kivéve, egy nép sem rajongott annyira, mint az arab. A mekkai búcsújárásokon nemzete tapsait aratta az a költő, ki a legszebb verset mondta s dalát a mekkai templomban szőnyegre hímelve őrizték meg. Dicsőségével csak a hős vetekedhetett s ha a költő egyúttal hős volt, a legfőbb dicsőséget érte el. Ázsiában a turániaknak, Európában a germánoknak szintén voltak dalaik. Attila hún királyt a falusi hún leányok dalokkal köszöntötték, lakomáin dalosok versekben magasztalták győzelmeit és hadi erényeit; az ebédnél köszöntőket, áldomásokat mondtak s vallásos énekeik sem hiányoztak. A hanyatló római birodalom barbár szomszédjai közt nem volt általános az *írás* és *olvasás* mesterségének ösmerete. Az arabok a Tarafa sorsáról szóló VI. századbéli dal szerint:

»Tudtak mondni és dalolni szép beszédet, éneket;
De nem ösmerék az írás-olvasásnak titkait.«

A hún királyok római íródeákokat tartottak (Attila hármát is), de »szkitamódra« írt leveleik Rómába és Bizáncba is eljutottak. A kurgánok turáni betűi még megfejtésre várnak. A runákat, a germánok 24 legrégibb írásjelét, szerintök maga Wodan találta fel. A pannóniai *Szent Jeromos* latinra, s a dáciai gót származású *Vulfila* püspök gótra körülbelül egyidőben fordította a bibliát. Vulfila görög és római betűkből alkotott gót betűrendszerrel írta le fordítását. Ezóta a germánok római műveltségre törekedtek s készek voltak azt megvédeni úgy a turániak, mint utóbb az arabok ellen. A középkort a római műveltségnek s a germán, turáni és arab barbárságnak egymással való küzdelme vezeti be.

II. A germánok Alarich korában.

Róma, amely menedéket adott a hunok elől futó nyugati gótoknak, minden rendezett állam közül először ismerte meg, a germán elem milyen szívéosan ragaszkodik saját nemzeti intézményeihez. A germán vendég féltékenyen őrizte önállását, melynek abban a pillanatban kellett volna megszűnnie, amint telepes gyanánt jelenik meg egy idegen birodalomban. Theodosius császár elnyomta volt lázadásukat és segíteni akart annak érthető okain. Róma honvédelme ebben az időben már tulajdonképpen a barbárok katonai szolgálatán alapult, azért túrni kényszerült, hogy államot alkossanak az államban, megtartsák külön királyukat, nyelvüket, törvényeiket, szokásaikat és pogány babonáikat, melyeket arianus papjaik akarva sem irthattak volna ki gyorsan.

A birodalom fő és közös minisztere, *Stilicho*, maga is egy pannóniai vandal család ivadéka volt. Az a germán, ki elégette Sibylla könyveit, melyekből a rómaiak ősei viharos időkben annyiszor merítettek bátorságot, neveltetésénél fogva lelkes, sőt rajongó rómainak látszott, aki megint Rómát akarja tenni a birodalom fővárosává; de félni lehetett, hogy ezt a birodalmat germán kézre játssza.

A gótokat azonban nem ez a germán, hanem a kelta *Rufinus*, Kelet-Róma minisztere zúdította a birodalomra. Attól tartott, hogy *Stilicho* hadsereg élén kényszeríti Keletet a nyugati birodalomba való olvadásra; ezért hirtelen hazarendelte a római őrséget Ázsia nagy részéből s nem törődött vele, hogy a hunok azonnal elárasztják a védtelen területet. Mikor pedig a dunamenti gótok királya, *Alarich* magát Constantino-polist fenyegette, Arcadius zsoldjába fogadta a barbárt s népével együtt Illyricumban, a két birodalom határán telepítette le. Kelet-Róma önálló hadseregének megalapítása együttjárt az egységes birodalom területének megcsonkításával s a másik fél folytonos fenyegetésével. *Alarich* nem magát Italiát, de a legutóbbi osztozásnál hozzászatolt Hellast azonnal megtámadta s Nyugat-Róma ellen hadüzenet nélkül kezdett háborút.

204. ábra. *Stilicho* és neje. (A milanoi S. Ambrogio-templom sírkövén.)

Stilicho inkább feláldozta Britanniát, sőt Gallia és Germania északi részét is, csakhogy az onnan kivont légiókkal Hellast megmenthesse. De alig kötött ki Korinthosban, a közös miniszternek Arcadius vagy inkább *Rufinus* megparancsolta, hogy távozzék Hellasból, mely nem tartozhatik Nyugathoz, a gótokat tekintse szövetségeseknek s bocsássa el a keletrómai légiókat. *Stilicho* látta, hogy nem a barbárok beütéséről, hanem az egyik császár államcsinyjéről, a birodalom és hadsereg teljes különválasztásáról van szó. Polgárháborút nem akarván, kivonult Hellasból. A keleti légiók hazavezetését hű bajtársára, a nyugati gót *Gainas*ra bízta. *Gainas* hadai Constantinopolisba vonulásuk napján (395. nov. 27.) maguk ölték meg a rendelet kiadóját, *Rufinust*, ki pedig arra számított, hogy hálából őt kiáltják ki a független Kelet-Róma császárává. Mindez semmit sem változtatott *Honorius* politikáján, melynek vezetését most *Eutropius* ragadta magá-

hoz. Az első amaz eunuchok közül, kik mint a legbizalmasabb udvari embe-
rek, oly végzetes befolyást gyakoroltak ezentúl a bizánci birodalom fejlődésére.

Alarich tehát egy napra athéni lehetett. Katonái és papjai akadály-
talanul tördelték össze Pheidias remekeit Eleusisban, melynek misztériumai
örökre elmultak. Kelettől semmit se remélve, csak a fenyegetett Korinthus
mert megint Nyugatra tekinteni.

Romban hevert Korinthus, mire a Hellas multjáért rajongó gyermek
Honorius odaküldhette seregét. Stilicho az Eurotas véres vizeivel mosta le Spárta
szégyenét, a meghódolást; de nem értette már Olympia isteneit, mikor közelük-
ből, a pholoi elszáncolt táborból, futni engedte a szentségtörőt. Alarich lihegve
érte el az Isthmos túlsó végét, s ellenségének onnan mint Arcadius valóságos
tábornoka parancsolt távozást. És Stilicho, két úr szolgája, hogy lázadónak
ne mondják, másodszor is távozott, s a rablónak engedte át Illyricum és Hellas
kormányát. Azóta, Byronicént,

»Görög sziget, hellén haza,
Hol Sappho lángolt s énekelt,
Hol béke, harc babért hozta,
Hol Phoibos egykor égre kelt:
Most is virúl örök nyarad,
De más napodnál nem maradt . . . 4

397-ben egy másik klasszikus terület szakadt el Rómától, amennyiben
Gildon afrikai mór kormányzó rablás és gyújtogatások közt kényszerítette
Karthagót, hogy Kelethez csatlakozzék. De a Scipiók méltatlan ivadékaik még
egyszer visszahódították Róma számára (398). A bizánci császár ismét az egy-
ség ellen tört, midőn a közös konzulatusba a maga részéről *Eutropiust* nevezte
ki, akit Róma sem mint ellenséget, sem mint eunuchot nem fogadhatott el
a Brutusok utódjának. Az eunuchot még sem a birodalom elárulása, hanem
Eudoxia császárné bosszúja buktatta meg, s nemes ellenfelének, *Aranyuszájú*
Szent János patriarchának ékesszólása sem menthette meg a kivégzéstől. Ettől
fogva a császárné, három barátnéjával, a hálósobából kormányozta a Keletet,
mely alig nevezhette már magát rómainak, midőn ügyeit idegen asszonyok,
eunuchok és gótok intézték. *Gainas*, az új fővezér, a gótok arianus vallásának
elfogadására akarta kényszeríteni a fővárost. Amikor kiverték, hadastúl keresztül-
vágta magát a Balkán-félszigeten. A Kárpátok közt azt remélte, hogy vissza-
állíthatja a nyugati gótok egykori országát, míg a mai Magyar Alföldet s a
Dunántúlt Alarich gótjai szállották volna meg. *Uldin* hun vezér azonban, mint
a rómaiak szövetségese, megölte Gainast, és a lázadó fejét Constantinopolisba
küldte. Más hun csapatokkal a mai Magyarország germán népeit hódolatra
vagy kivándorlásra kényszerítette, a tervezett germán birodalmat meghiusította
s mai hazánkat a *hun birodalom* alapjává tette. Alarich, ennek következtében,
Pannónia délnyugati részén át Itália felé fordult, s határaitól azt követelte,
hogy Nyugat-Róma szövetséges gyanánt fogadja be (401.).

Stilicho Pollentia (402. ápr. 6.), majd Verona mellett megverte s Honorius
császárral mint Nyugat megmentője vonult be a fölszabadított Rómába. Róma
remélte, hogy száz évi mellőztetés után most már megint fővárosa lesz a biroda-

lomnak ; az ifjú császár oda is hagyta Milanót, de Ravennába, az Adria erős kikötővárosába zárkózott.

Új fővárosának politikai jelentősége nagyon emelkedett volna, ha Honorius, vagy inkább Stilicho, római területté teheti az Adria keleti partjait is. Alarich valóban késznek nyilatkozott, hogy Illyricumot mint nyugatrómai tartományt kormányozza, ha római tábornokká nevezik ki. Mikor ez megtörtént, azonnal bevonult Epirusba, hogy a Brundisium felől várt római hadsereggel egyesülve, Hellast is meghódítsa Nyugat számára.

Ekkor azonban a népvándorlás újabb áradata zúdult a korábbi fővárosra. A honfoglaló *hunok* nem zárkóztak el teljesen a római eszmék előtt. A pannóniai Szent Jeromos palesztinai remeteségében örömmel hallja, hogy már éneklék a zsoltárokat. Szent Theutimos, tomii püspök, kit a hunok a rómaiak istenének neveztek, akadály nélkül, de hasztalanul hirdette köztük Krisztus ígét. Magyarországból messze földre portyáztak és — a Déloroszországból csatlakozókkal együtt — tömérdék vandált, alánt, burgundot, kvádot, rugit, suevet tettek hazátlanná. Ezeknek egy része *Radagais* vezetése alatt 405-ben a Po síkságára csapott. Stilicho Róma erejének végső megfeszítésével verte szét őket *Faesulae* (a mai Fiesole) mellett. Veszedelmesebb volt a vandalok két törzsének, az asdingoknak és a silingoknak támadása. Amazok a Felső-Tisza völgyében, emezek ugyanannak mellékvölgyeiben és Sléziában laktak ; mind a két országban Silingia (lágýítva Silingyia) nevű helyek emlékeztetnek rájuk. A hunok előtt menekülve, Gunderich király vezetése alatt (de nem Stilicho hívására) burgundokkal, alemánokkal, alánokkal és suébekkel gyarapodva, 406. dec. 31. Mainz és Strassburg közt keltek át a Rajnán. A *burgundok* a Jura, Saône, Rhône és a Durance közt, az *alemánok* pedig a mai Svájcban állandóan megtelepedvén, a rómaiakat egészen elvágták a Rajna vonalától. Hogy a veszteség teljes legyen, a britanniai csekély helyőrség egy Constantinus nevű közkatonát kiáltott ki császárnak, akit a galliai rómaiak is elösmertek. A hispaniai rómaiak, hogy megvédjék magukat a jövevények ellen, Maximusnak hódoltak. A törvényes császár, a látszat megmentése végett, átengedte az asdingoknak és a suéveknek Galiciát, a silingoknak Canticát, az alánoknak pedig Lusitaniát és Karthagena környékét. 409-ben tehát *Hispania*, *Gallia* és *Britannia* már elszakadt Nyugat-Rómától. Ilyen körülmények közt Stilicho Alarichot az Adria partjainak megszerzése helyett Gallia és Britannia

205. ábra. A győztes Honorius a labarummal, melynek fölírata: In nomine Christi vincas semper. (Elefántcsont diptychon Aostában.)

visszahódítására lelkesítette. Az eredeti terv elejtéséért 4000 arany fonttal (mintegy négy millió koronával) kárpótolta s rávette, hogy mint magister militum induljon a lázadók s a barbárok ellen. Honorius azonban attól tartott, hogy Stilicho a maga vagy fia (Eucherius) számára barbár császársággá alakítja Nyugatot s talán Keletet is, hol Arcadiust 8 éves fia (II. Theodosius) követte az uralkodásban. Dicsőséges hadvezérét tehát, vandal létére a legigazibb rómainak, mint árulót kivégeztette, a légiók pedig levágták az Itáliában őrzött barbár kezeseket. Erre 30.000 barbár katona azonnal felmondta a szolgálatot, hogy Alarichhoz csatlakozva álljon bosszút.

Alarich 408-ban megjelent Róma előtt, melynek kapuit az ellenség 619 esztendő óta nem döngette. Először beérte a roppant váltságdíjjal, de mikor a császár az egyezséget jóvá nem hagyta, másodszor is Róma alatt termett. Az egy milliónál népesebb városban milliomosok laktak s 1780 szenátori palotában századok kincsei halmozódtak össze; a nyomorúság mégis arra birta a lakosokat, hogy az elesettek húsát is megegyék. Alarich csak akkor hagyta abba az ostromot, mikor a szenátus császárrá választotta jelöltjét, a pogány *Attalust*, ki őt azonnal az összes hadak fővezérévé tette, öccsét, *Athaulfot* pedig a testőrség parancsnokává nevezte ki, sőt az arianizmusra is áttért. Mivel azonban Alarich Ravenát, a valódi császár fővárosát, sem tudta elfoglalni, az inség pedig ijesztően nőtt, s *Attalus* nem adott neki engedelmet Afrika elfoglalására, Alarich letette az új császárt s a régivel kezdett alkudozni. De mikor Honorius orvgyilkosokat küldött ellene, Rómát harmadszor is ostromolni kezdte, 410. aug. 24-én bevette és — Szent Jeromusként — a nemzetek sírjává tette. A germánok, kik néhány esztendővel azelőtt *Pallas Athene* városát még szinte babonás félelemmel kerülték, Rómában csak Szent Péter és Pál templomait kimélték. Három napon át öltek, vágtak, raboltak az égő világvárosban. Egyszerre azonban híre terjed, hogy megtalálták Szent Péter apostol kincstárát. A rablók vállaikra emelik a drágaságokat és győzők, legyőzöttek zsolozsmák éneklése közt, mint jámbor zarándokok, körmenetben vitték Szent Péter temploma felé. Ez a jelenet — majdnem hat század múlva — Jeruzsálem bevételénél ismétlődik, midőn a keresztések vezére a legirtózatosabb öldöklés közt egyszerre csak leveti saruit, hogy imádkozva, énekelve, könnyezve vigye katonáit Jézus sírjához. A jeruzsálemi jelenet tetőpontját jelenti annak a kornak, amelyet a gótok 410. augusztus 24-én kezdtek. Ez a kor az irtózatossá vád és a keresztényi alázatosság partjai közt rohanó vérfolyam. A régi Rómát abban a pillanatban söpörte el, a melyben az újat megteremtette.

Alarich gabonatermő vidékre vágyakozott. Pusztítva, rabolva vezette seregét dél felé, hogy Siciliában és Afrikában alapítson új hazát. A vihar azonban tönkretette az indulásra kész hajókat s a merész gót meghalt, mielőtt láthatta volna az ígért földjét.

A gótok új királya, *Athaulf* (Alarich sógora) megváltoztatta a honfoglalás irányát, s lemondott arról a dicsvágyról, hogy a római birodalmon mint gót király uralkodjék. Kivonult Galliába s először *Jovinus* ellenecsászárral, majd magával *Honorius*szal ott vette föl az alkudozások fonalát, ahol az *Stilicho* megöletésekor megszakadt. A császár római tábornokká tette s megbízta Gallia

és Hispania visszahódításával; de őt is megcsalta. Ekkor Gallia déli részét Athaulf a maga részére hódította meg, s feleségül vette szép hadifoglyát, Placidiát, a császár nővérét (414), kinek Róma rablott kincseiből mesés nászajándékkal kedveskedett. Honorius vezére, Constantius, ki Placidia kezére maga is

206. ábra. III. Valentinianus és anyja, Placidia, Aëtius-szal. (Elefántesont diptychon a monzai székesegyházban.)

vágyott, Athaulfot átszorította Hispaniába, hol csakhamar (415.) megölték. Utódja, *Walja*, hazaküldte Placidiát, ki most csakugyan Constantius felesége lett. Walja Hispánia meghódítása után római szolgálatba lépett s népével Aquitania és Gallia Narbonensis egy részét kapta szállásul. Utódja, I. *Theodorich*, már elszakadt a rómaiaktól s Gallia déli részét és Hispániát *nyugati gót birodalom*má egyesítette. Eggyel több ok, hogy a rómaiak ne bízzanak a germánok

szövetségében. Honorius halála után valóban nem akarták elismerni négyesztendőös unokaöccsét, III. Valentinianust, mert valódi uralkodót kerestek, ki a csatatéren is helyt álljon. A hazafiak jelöltje, *Johannes* udvari jegyző, a germánokban s abban látta a baj okát, hogy Kelet-Róma valóságos tartománynak tekinti Nyugat-Rómát. Semmiben sem segíti s ereje kifejtésében megakasztja. Nyugat egységének és függetlenségének helyreállítására a turániaknál keresett szövetséget. Testőrsége parancsnokát, *Aëtiust*, evégből a *húnok*hoz küldte.

III. Közép-Ázsia egyesítése.

Róma Pekingtől légvonalban körülbelül 12.000 kilométernyire van ; de ennek a nagy távolságnak már minden pontján érezni lehetett a *húnok* hatását. Kína császári trónján hún származásúak ültek s Róma közel állott hozzá, hogy az övé is azok üljenek. Mennyi századnak kellett elmulnia, míg egy nép akkora erőt gyűjt, hogy szembeszálljon két világbirodalommal, két világműveltséggel !

A *húnok* vagy *hiungnuk* a mongolok földjén valóban oly időben, Kr. e. a XII. században alapítottak birodalmat, amikor Görögország és Róma még a történelemelőtti időkben élt. Egy kínai menekült állott, a hagyomány szerint, az élökre s kínai mintára, de a nemzeti elemek fölhasználásával, szervezte államukat. Mindjárt eleinte gyakran támadták a mennyei birodalmat, mely azonban visszaverte őket. Kína alkalmasint éppen azért tért át a hűbérrendszerre, hogy mindenkor legyen megbízható katonasága, mely a merész portyázókkal és hódítókkal szembeszálljon.

A kínai császárok eleinte úgy bántak a *húnokkal*, mint a rómaiak a barbárokkal : évjáradékokkal váltották meg betöréseiket ; azonban a császári hatalom hanyatlásával ezek a betörések mind gyakoribbak és tűrhetetlenebbek lettek, hiszen a lovas népet akkor még, a X—IX. században, a jó legelők maguk is mind beljebb csalogatták Kínába. A pusztítások egyre tartottak. *Si-Hoang-Ti* (246—210.) helyreállította a kínai birodalom egységét s a Hoang-hó legészakibb kanyarulatánál, honnan a *húnok* leggyakrabban támadtak, megkezdte a kínai falnak építését, amelyet azután a Sárga-tengerig 2500 kilométer hosszan folytatott. Ebben a falban több téglá van, mint Anglia valamennyi épületében s több erő, mint Kína valamennyi védőeszközében. Igaz, hogy csak a régibb védőfalak kiegészítéséről volt szó ; de Kína ennek, és tövében a határörvidék föllállításának, köszönhetette, hogy a *húnok* most már nem csupán Kínát zaklatták.

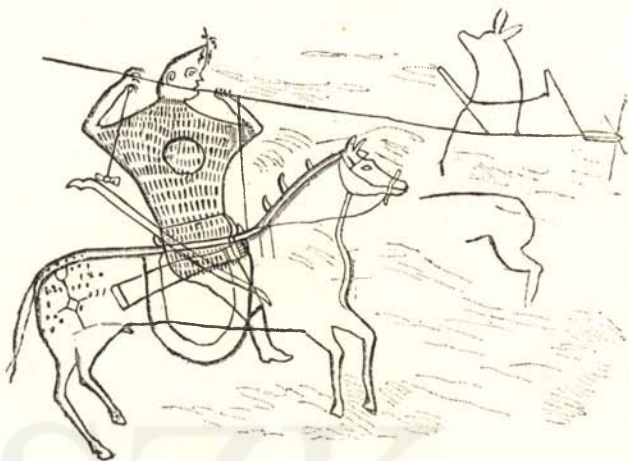
Egyébiránt a *húnok* birodalmát *Mau-tun* (Mete vagy Bag-Tur) éppen *Si-Hoang-Ti* halála idejében fektette új alapokra. Kínai történetírók szerint meghódította korának minden íjjas népét. Török, tatár, tunguz, mongol elemekből álló 26 népen mint hún király uralkodott 209-től fogva. Utódainak hatalma a Gobi-pusztaság felől Kína északi részére is kiterjedt s nagyon nyugtalanította a dicsőséges *Vu-ti* (140—86.) császárt. *Vu-ti* Csang-Kien tábornokot küldte a *húnoktól* elűzött *jüé-csi-törökök* felkeresésére. Bámulva hallgatta ennek tudósítását Baktriáról, melyet a keresett nép elfoglalt és Indiáról, melyről a kínaiak most értesültek először. A *jüé-csiek* tudni sem akartak róla, hogy, mint szökött

alattvalók, visszatérjenek a húnok ellen való harcra. Ezt a tibeti törzset Ma-tun a Tarym medencéje felé szorította vissza; halála (170.) után a jüe-csiek csak bajosan törhettek maguknak utat a Tien-sánon át, ahol, Turkesztánban, már igazán szabad pásztoroknak érezték magukat. A húnok eközben elfoglalták Keletszibéria és északnyugati Kína egy részét. A legyőzötteket nem kergették el, adófizetőkké sem tették őket; hanem feleségül vették leányaikat, asszonyaikat, a hadseregbe osztották be fiatal embereiket s ekként egészen új elemekkel gyarapították erejüket. A húnok és mongolok ijá-szait, nyilzáporát, cseles hát-rálását, üldözési módját, egész haditaktikáját teljesen elképzelhetjük, ha Bölcs Leó császárnak a magyarok hadviselése módjáról írt fel-jegyzéseit olvassuk.

Az úzok előlük a Tien-sán északnyugati tövébe, a turkesztáni Iszik-kül tó mel-lékre menekültek. Mi ter-mészetesebb, mint az, hogy Vu-ti kínai császár velük és a jüe-csikkel szövetekezett a húnok ellen? Leányát egy úz (vuson) fejedelemhez adta férjhez. Az idegenbe szakadt királyné elpanaszolta:

»A szüleim férjhez adtak,
Messze, messze menni hagytak . . .
Az úzoknak messze földjén
Ekképp lettem királyhölgy én.
Mint lakóhely sátor fedez,
A melynek a fala nemez.

Hús mostan az eledelem,
Lótejét itatnak velem!
. . . Fáj a szívem, itt egyre fáj:
Mennyivel szebb a honi táj!
Hogyha sárga daru lennék,
Mindjárt haza is röppennék.«

207. ábra. Altájvidéki harcos. (A szibériai karajusz-melléki sziklaképen.)

A kínaiakat nyugat felé a pompás paripák híre, a kereskedelem érdeke s az a vágy vonzotta, hogy Rómával megmérkőzzenek. A Tarym medencéje, vagyis *Keleti Turkesztán*, akkor még jól mívelt síkság volt, amelyen át a kínai kereskedők elég könnyen érintkezhettek volna római és görög kereskedőkkel, kik főképpen a kínai selyemért lelkesedtek. Azonban ezt az útvonalat északról a húnok, délről a tibetiek folytonosan háborgatták. A Tarym vidéke különben teljesen a hindu (buddhista) műveltség hatása alatt került. Homokba temetett városainak leletei a kutatókat (Sven Hedin, Stein) egy alig sejtett műveltség nagy alkotásaival lepik meg. 125—108 közt a kínaiak elfoglalták Keleti Turkesztánt s hódolatra kényszerítették a ta-jüani (ferghanai) fejedelmeket. Harcaik nem egy költőt lelkesítettek eposz írására s küzdelmeik hadi és műveltség-történelmi tekintetben Alexandros indiai hadjárataira emlékeztetnek. A karavánok most már akadálytalanul közlekedtek a görög Baktriával. Kínai ösmereteket

vittek oda s görög tudnivalókkal tértek haza. Maguk a görögök egyenesen csak a kínaiak ferghanai törökjeivel (szkitáival) érintkeztek. Tőlük tanulták meg a vas olvasztásának kínai módját, a kínaiakat pedig megösmertették a lucernával, szőlővel, acéltükrökkel stb.

Süan-ti császár (73—48) egyesítette *Ázsia nagy részét*. A hálás császár a Kilinkó-templom számára lefesttette azokat a hadvezéreket, akiknek ekkora sikereket köszönhetett. Ő hagyta örökségül a mai korra a világ első lánchídját, amelyen kétezer esztendő óta folytonosan közlekednek. Győzedelmei után a húnok mongol birodalma egy déli s egy északi államra szakadt. Amannak kánja, *Attila*, 51-ben meghódolt a kínaiaknak. Emez független maradt Kr. u. 84-ig, amikor egyes szibériai törzsek, első sorban a tunguzok, erőt vettek rajta. A húnok nyugatra, Európa felé vándoroltak tovább. A Donig szorították a sarmatákat, kiknek jazig törzse a mai Magyar-Alföldön keresett hazát. A jüe-csiek, akiknek öt törzse újból egyesült, már előbb, Kr. u. 10-ben, benyomultak a Pandsabba, véget vetettek ottan teljesen a görög uralomnak s megalapították az *indo-szkiták hatalmát*. Kaniska fölkenetésével (Kr. u. 78. márc. 15.) kezdődik a száka-időszámítás és méltán; mert birodalma Jarkandtól és Kokandtól a Gudseratig s Afganisztántól a Dzsamnáig terjedt. A honfoglalók nem mondtak le teljesen régi isteneikről, de egyeztették a népies vallást a buddhizmussal, amelynek szellemében fejlesztették műveltségüket. Gyakran összevették őket a fehér húnokkal (eftalitákkal), akik pedig tönkretették őket, mert Kr. u. 579-ben véget vetettek birodalmuknak.

Traianus római császár kortársának, a gyermek Hotinak (89—105) seregei a húnok újabb vereségei után már a Káspi tengerig jutottak. Róma (Ta-csin) és Kína világhatalma közel állt hozzá, hogy egymással összeütközzék olyan pillanatban, mikor Ázsia igazán az ázsiaiaké volt. A mérkőzés kiszámíthatatlan, de tanulságos lett volna két olyan nép közt, melynek jóformán sejtelve sem volt egymásról, pedig történetükben sok a hasonlatosság.

Mindakettőnél deelt a műveltség. Rómában túlságosan finom társadalom állt szemben a proletáriusok ingyenélő tömegével. A kínai proletárius keze alatt égett a munka s a hétnek egyetlenegy napján sem pihent. A római kőúton járt, a kínai makadam-félén. A római közvetítő kereskedelmet folytatott. Kína kereskedelmének főtárgyai saját cikkei: selyem, porcellán, tus, rizsbor, a korszak végén tea is. Ösmerte a delejtűt, szemüveget, puskaport, számológépet, papirospénzt. A római másoktól tanult; a kínai mindenre maga akart rájönni. Rómában a kereszténység, Kínában a buddhizmus már megkezdte hódításait a pogány államvallással szemben. A hatalom katonák és tisztviselők játékszere lett. Császárok helyett nők és kegyeltek uralkodtak s egy jeles uralkodóra tíz zsarnok következett.

A húnok először Kína, azután Róma belsejében jelentek meg, hogy barbárok üljenek a művelt népek örökébe s férfias erővel frissítsék föl az elernyedte képességeket. Egy esztendővel azután, hogy Odovakar letette a gyermek Romulus Augustulust és megszüntette a római császárságot, Kína fiatal császárának, Fitinek a fejét saját tanítója vágatta le, hogy, mint Odovakar, maga üljön a császárok trónjába.

A turáni tunguzféle *kamik* a kínaiak ősi tengere, a Csöndes óceán felé terjeszkedtek. Eleinte a mai Mandsuriát és Koreát szállották meg, honnan az ajnókat az óceán szigeteire, a mai Japánba szorították. A kínaiak terjeszkedése

208. ábra. Jazig harcosok. (Traianus oszlopán.)

következtében nekik is a tengerentúl kellett menedéket keresniök. Nagyon kétséges értékű kínai hagyományok szerint Kr. e. 1240 táján kötöttek ki Japánban ; míg újabb történetírók a bevándorlást csak a Kr. utáni II—III. századra teszik. Díszes kő- és bronzfegyvereikkel ott nemcsak az ajnók, hanem a délfelől előnyomuló malájok ellen is kellett küzdeniök. A »barbár« (jebrisz) ajnókat észak-

felé szorították, de egy részökkel és a malájokkal össze is házasodtak. A japán nemzet egy pusztai és két hajós nép egyesüléséből származott. Nyelvészek a japán vagy nipon nyelv megállapításánál ma már a magyar nyelvet is segítségül veszik. Nyelvök különben főképpen a mandzsúra emlékeztet, mi, ha nem legközelebbi rokonságra, legalább is sokáig tartó együttlakásra mutat. Kr. e. 30-ban koreai törzsek csatlakoztak a japánokhoz, ami erősítette a kínai hatást, de a kínai származás ellen való tiltakozást is. Benszülötteknek, a hazai istenek fiainak tartották magukat. Kegyelettel őrzik tempolmaikban azokat a kőfegyvereket, amelyek az égből hulltak alá, mikor honfoglaló őseik a Hadak-útján, az égboltozatán csatáztak. Ilyen kövek nem is találhatók Japán hegyeiben. Hagyományaik szerint most is az a család uralkodik rajtuk, amelyet Róma első királyainak kortársa, *Dsimmu* császár (*tenno*) Kr. e. 667-ben alapított s amely máig 121 császárt adott Japánnak. A Japán birodalom Nipon szigetén egyelőre csak Jamato tartományra szorítkozott. Itt, a Vanebi hegy délkeleti lejtőségén, Kaszivabarán építette első császári palotáját s onnan terjesztette tovább birodalmát. A hálás japánok az időt is az ő uralkodásától, 660-tól számították. A bölcs törvényhozó minden utóda *mikádónak* nevezte magát s mint világi és papi fejedelem korlátlanul uralkodott. A japánok Kr. e. 33-ban már a szárazföldön, Koreában is foglalatni kezdtek. Magát az egész félszigetet *Zin-kó* császárné idejében (192—201) hódították meg.

A tengerparton csak kikötőket kerestek. A maláji vér lassankint erősebben lüktetett bennök mint a turáni s a nyílt nagy óceán bejárására lelkesítette őket. Japán történetírók nyomozásai szerint a Kurosivo hatalmas tengeri áramlatával Amerikának nemesak északnyugati, hanem igen messze lévő nyugati partjaira, még Mexikóba és Peruba is eljutottak s kényelmesen térhettek vissza az északi egyenlítői áramlat segítségével. A Csendes óceánt sokkal előbb tették világtengerré mint az európaiak. Mégis teljesen a legszárazföldiesebb jellegű műveltségnek, a kínainak hatása alá kerültek, különösen Kr. u. 239-től fogva, midőn velök rendes diplomáciai összeköttetésbe léptek. 286-ban Koreából egy királyfi hozta be állítólag hozzájuk a kínai írást, mellyel a kóreaiak már Kr. e. 1300-tól éltek. A kínai nyelv ettől kezdve olyas tekintélyben állt a japánok előtt, mint hazánkban a latin a XIX. század közepéig. A kínai hatás különben éppen nem akadályozta a japánokat, hogy kalózhajóikon még a kínai nagy folyamokba is bevezzenek, s ott gazdag zsákmányokat ejtsenek. Kóreából, melyet az ókor vége felé elfoglaltak, különben is századokon át uralkodtak a Sárga, hátsóindiai telepeikből pedig a Keleti tengeren. A tajfun-viharoktól s a japán kalózoktól irtózó kínaiak keleti kereskedelme egészen az ő befolyásuk alá került.

Japán, Kína, a kínai Turkesztán, India, az egész Ázsia, Perzsia műveltségét bátran szembe állíthatni az akkori Európa műveltségével, amelyet ez új elemekkel, eszmékkel és szempontokkal gyarapíthatott. Róma azonban, Európa legnagyobb birodalma, nem erre vágyott, hanem arra a nyers erőre, amelyet Ázsia a húnok szövetségében nyújthatott neki.

IV. A húnok Attila korában.

Pártokra szakadozott Róma, mikor Honorius halála után III. Valentinianus és Johannes vetekedtek az uralomért. Johannes Aëtiust küldte a húnokhoz, hogy szövetségre lépjen velök. A testőrök parancsnoka jól ismerte ezt a népet, amely uralmát az Uraltól mostan már a Dunáig terjesztette. Kezes korában megösmerekedett Bendegúz fiával, Attilával, sőt össze is barátkoztak. Bámulatot keltett a húnban Róma ezerkétszázados multja és műveltsége iránt ; viszont ő is csodálattal értesült a húnoknak szintén ezerkétszázados multjáról. Ez a nép, melynek volt is, van is világraszóló pusztai birodalma, és amely egy Kínának méltó ellenfele volt, a germánnál sokkal jobban beválhatott akár ellenségnek, akár szövetségesnek.

Megbízhatóknak a húnokat sem tarthatta ; hiszen most is éppen abban fáradozott, hogy Rofot, Kelet-Róma évdíjas tábornokát, Pannónia törvényes birtokának odaigérésével Nyugat-Róma, tehát az ellenfél, szövetségésévé tegye. Osztozni kívánt velök Európa uralmán, mint később I. Napoléon a szintén barbároknak tekintett oroszokkal ; holott ilyen osztozás — mindakét eset tanúsága szerint — csak utolsó kísérlet a két fél közötti világháború elkerülésére.

Aëtius sikerrel járt ; 60.000 hűnt vezetett Johannes védelmére. Mire megérkezett, Placidia lefejeztette fiacskája vetélytársát. Oly

nagy hadsereg élén magának követelhetette volna a bíbort ; de oly lángoló hazaszeretettel és oly nemes mérséklettel, mint nálunk I. Ulászló eleste után Hunyadi János, kibékült az anyával. Elösmerte gyermeke jogait s beérte annyival, hogy mint fővezér szolgálja hazáját és császáriját. A húnokat részint hazaküldte, részint Galliába vezette s békére szorította a nyugati gótokat. Könnyen kiverhetette volna őket Európa délnyugati részéből, ha *Bonifacius* afrikai helytartó pártja nem a germánok szövetségét óhajtja a húnoké ellen. Róma a hadrianoi vész után olyanformán habozott két külön faj szövetsége közt, mint ahogy hazánk a mohácsi veszedelem után hol a török, hol a német segítségtől várta fennmaradását. Egyelőre Aëtius győzött ; de Placidia császárné az egyetlen tartományból, mely Itálián kívül még Rómáé volt, hazahivatta s konzullá tette,

209. ábra. Hún vitéz. (A szentmiklósi leleten.)

helyébe azonban Bonifaciust nevezte ki fővezérnek. A *vandalok* (ahogy a silingok teljes kiirtása után már csupán az asdangokat nevezték) új királyuk, *Geiserich*, vezetése alatt 429 májusában, ebben a reájok nézve legalkalmasabb pillanatban, keltek át az Ibériai félszigetről Afrikába. A 80.000 főnyi honkereső népnek csak 16.000 fegyverese volt ugyan, a proconsularis tartományt azonban ennyi is könnyedén elfoglalhatta, mert Rómát csak Itália érdekelte. Ott az ariminumi csatában (432) Bonifacius mint győztes esett el. Aëtius hún hadak élén kényszerítette a császárnét méltósága visszaadására. A villákkal ellepett kertben, »a római birodalom kertjében,« Karthago még ellenállt, de a római germán-párt 435-ben máris szövetkezett Geiserichchel, kit Karthago eleste után (439) Valentinianus megerősített a tartomány birtokában (442). Róma hatalma már csak a félszigetre szorítkozott mint a pún háborúk kezdetén; viláгурalma ott végződött, ahol kezdődött.

Pannónia részben még a rómaiaknak hódolt. Valeriának ott talán utolsó prefektusa volt Dalmatius, akitől Lugdunensis tertiából (a mai Bretagneból és Touraineból) a gallusok fájdalommal váltak meg. Megajándékozták saját szobrával, mely alá ezt írták :

Tenni igazságot s a jogot megvédeni: törvény
Dalmatiusnál, őt a becsület viszi rá.
Megvan a kétszerhatja, fejében a praetorok és a
Szent császárok alatt írt valamennyi kötet.*
Megmagyarázza, kiszolgáltatja is egyben a törvényt
S amit mond, okosan, jól viszi végbe legott.
Annyi sok érdemedért, Valéria főnöke, álljon
Annyi sok érdemedért itt ez a szép alakod.
Régi barátaid, ezt a közérzület jeleképpen
Küldjük utánad a hon messze hatáira.
Főméltóságodba' fogadd el tiszteletünket;
Láthatod ebből is, mily nagy a mi örömünk.
S hogy tudják, kik azok, kik tégedet úgy szeretének,
Azt az aláírás megmagyarázza nekik:
»A lugdúnumi harmadik ország Dalmatiusnak,
Védőjének adá hála, öröm jeleként.«

Aëtius azonban kedvezni akart a húnoknak, mivel nem ok nélkül remélte, hogy ha barátja, *Attila*, trónralép (mi 434 táján meg is történt), segítségével egyet-mást megmenthet a birodalom régi területéből. Bizonyosan ő vette rá a császárnét, hogy forma szerint is *átengedje Pannóniát a húnoknak*, kik azt jobbára már amúgy is megszállották. A történelem semmit sem tud a potentianai, tárnok-völgyi és cesunmauri csatákról, melyek, nemzeti krónikáink szerint, Attilát és öccsét, Budát (az »Erős«-t) a rómaiakkal vívott rettenetes csaták után juttatták volna trónra. A római helyőrségek kétségkívül szerződés következtében, kard-csapás nélkül engedték át helyöket a húnoknak, mint a birodalom szövetségeseinek.

* Vagyis jártas az összes jogtudományokban: a XII tábla törvényében, azaz a ius civileben, továbbá a praetori jogban és a császári constitutiók jogában.

A szövetség kezdetben bevált. Attila (vagy inkább nagybátyja, Oktár) hadai 436-ban Worms körül levágták Günther burgund király hadait s a Középső-Rajna mellől Svájcba szorították a burgundokat. Ezekről a csatákról a Nibelungok szerint :

»Világhírű csodákat beszélnek ósregék,
Dicseljes daliákat, harcok történetét;
Zaját vig ünnepeknek, siralmas bánatot,
Bosszút, mely földet renget...«

A másik reménykeltő esemény az volt, hogy Attila a Kelet-Rómával kötött szerződésben a Dunát és a Szávát tette birodalma határává. Ennek a szerződésnek tiszteletben tartásaért az eddigi évdíj kétszeresét kötötte ki.

A harmadik biztató jelenség az volt, hogy a Duna és Rajna közt lakó germánok nemcsak hódoltak Attilának, hanem valósággal rajongtak is érte, aki olyan jól bánt hű alattvalóival s oly rettenetes tudott lenni ellenségeivel szemben. A kemény vitézeknek, főképp a keleti gótoknak tetszett az az erő és hatalom, mely határt szabott, de egyúttal irányt adott nyerseségöknek. Az elpuhult rómaiak is bíztak benne, hogy a barbárokat nem viszi vagy nem ereszti reájok, ha méltányosak lesznek vele szemben. A római műveltség s a turáni és germán barbárság kiegyenlítése tűrhető szomszédokká tehetné a húnokat.

Mindenesetre sajátságos jelenség ez a turáni. Valamennyi közt talán az egyetlen, kit a germánok dalokban magasztalnak, Aëtius, »az utolsó római«, barátságával tisztel meg s a görög Priskos Rhetor dicsérettel emleget. Jóformán neki hódolt a római és kínai klasszikus birodalmak közt levő óriási terület s így tőle várhatta a világ a két műveltség egyeztetését, a nomádok erkölcsének megszelidítését. Kínával és a két Rómával mint egyenlőrangú fél szerződött s ahol az alku nem használt, mint »isten ostroma« csapott az ellenállókra.

Attila a nyugati ügyek miatt majdnem teljesen elhanyagolta a keletieket, amik pedig népét az egész történelmi fejlődés következtében sokkal jobban érdekelték. A nyugati politika miatt népének két évtized mulva a nagyhatalmi állás elvesztésével kellett bűnhődni, mint ezerszáz esztendő mulva Mátyás nyugatiaskodása következtében ugyanazon területen a magyarnak is. Attila Magyarországon, mint birodalma nyugati földvárában és végházában, nemzeti élet nélkül, csupán katonaságára támaszkodva szállásolt. A Keletet, mely pedig a ho-siak csatlakozása következtében Liang országig, a Sárga folyóig (a Kuku-nor délkeleti vidékéig) terjedt, uralkodótársa és testvére, *Blida* vagy Buda, majd ennek — közhit szerint erőszakos — halála után saját fia, *Edekon*, kormányára bízta. 444 óta többé követeket sem küldött Kínába s türte, hogy ez visz-

210. ábra. Déloroszországi sírban talált csészetartó szobor.

szahódítsa Liang országot. Ellenben a határok megsértése miatt ismételve megtámadta a keletrómai birodalmat: a Thermopylékig pusztította, hetven városának fölégetése után hadisarc fizetésére, az évidíj megháromszorozására, az ellene tervezett politikai gyilkosságért elégtételadásra, a diplomáciai érintkezésnek az egyenlőség alapján való rendezésére kényszerítette. 448-ban, midőn Kelet- és Nyugat-Róma követei az ő udvarában találkoztak, a nyugatiak álmélkodva beszéltek, hogy Attila Szkitián kívül az óceán szigetein is uralkodik s a rómaiakat adófizetőivé tette. Ha, mint római tábornok, parancsokat fogad is el a császártól, a perzsák, médek és parthusok ellen tervezett hadjáratából kétségkívül mint Róma ura tér vissza. Theodosiust már is adófizetőjének, rossz szolgájának nevezte.

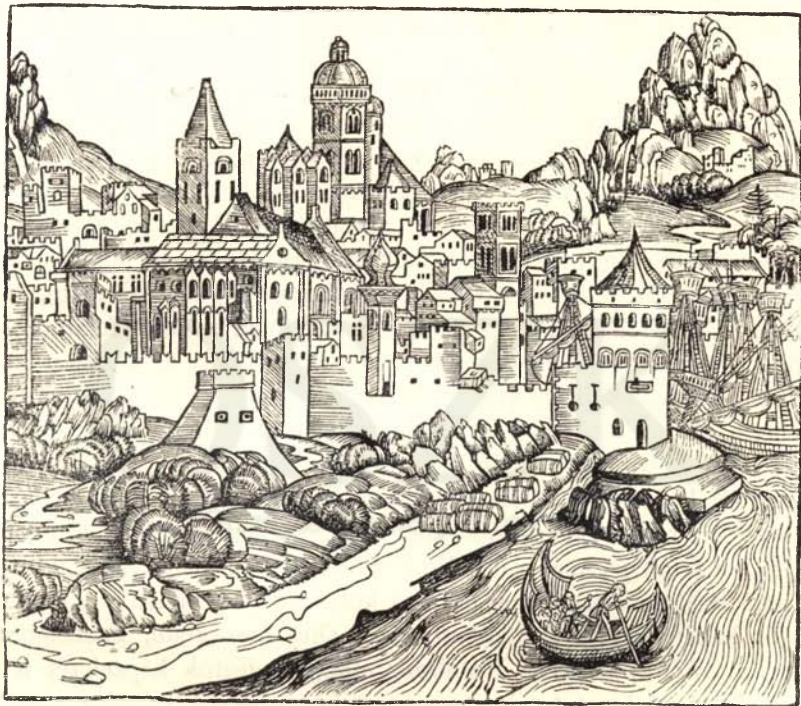
211. ábra. Aëtius. (A monzai diptychonról.)

Theodosius minden hadjáratnál nagyobb diadalnak tartotta, hogy tíz évi munka után 448-ban kiadhatta az első keresztény jogi kódexet, a keresztény császárok törvényeinek első rendszeres gyűjteményét, mely emberesebb fölfogásra vezette a római jogot. A Codex Theodosianus a jogtudományban is új irányt adott az emberiségnek s a klasszikus világ első jogászait a keresztény középkor mestereivé tette. Theodosius különben sem kívánt szakítani a klasszikus világgal; azzal pl. hogy államköltségen fordíttatta örményre a görög remekírókat, Armeniát is a hellén műveltség körébe vonta. Halála (450.) után azonban olyan uralkodóra volt szükség, aki Attilának azt merje izenni, hogy arannyal csak barátjainak fizet, ellenségeinek vassal. Ilyen volt *Markianos* (450—457.), akit Theodosius örökösének és nővérének, Pulcheriának keze

emelt trónra; Attilának viszont III. Valentinianus húga, Honoria küldött jegygyűrűt. Valószínű, hogy nemcsak Geiserich vandál király, hanem egy római párt is behítta Attilát a galliai gótok kiűzésére s ő most »hozományul« Galliát követelte, hol »szökevény alattvalói«, a gótok laktak. Mivel a ravennai udvar erről tudni sem akart, a bizánci pedig az évi díj fizetését megtagadta, Attila háborút izent mindakettőnek. Így tört ki 451-ben az a világháború, mely *három földrész* lakosságát hozta izgalomba. A Földközi tenger felől vandál kalózok, a Balkán és az Alpok felől hún könnyűlovások támadásai egyszerre érték a kettős birodalmat, melyet fennállása óta ennél nagyobb veszedelem sohasem fenyegetett. Félmillió embere élén 451-ben Attila mégis mint a rómaiak barátja indult Gallia ellen,

mert nem hódítás, hanem családi örökség címén kereste Róma trónját. Innen van, hogy az önként hódoló római városokkal mindenütt kegyesen bánt és csak bástyáikat, valamint a limes castrumait rombolta le, amelyekkel lovasai nem boldogultak volna.

Argentoratum (Strassburg) még kiváltságai egy részét is neki tulajdonította; Lutetiát (Párist) megkímélte, amint azt Szent Genovéva (Geneviève) megjósolta. Nem dúlatta föl teljesen Aurelianumot (Orléanst) sem, amelyet pedig Szent Anianus püspök öt hétig védelmezett. Tricassinak (Troyesnak) Szent Lupus és Catalaunum városának Szent Alpinus püspök kérésére meg-

212. ábra. Aquileia. (Schedel 1493. évi világhronikájából.)

kegyelmezett. Nagyon tanulságos, hogy a hún király Galliában nem római katonákkal, hanem szentekkel és püspökökkel állt szemközt s nem honvédekkel, hanem csak egyes városok oltalmazóival.

Aurelianum alól amiatt szállt el, mert Aëtius, ki csalódott benne, néhány légió élén galliai fölkelőket, burgundokat, száli frankokat, alsórajnai szászokat, Theodorich király pedig nyugati gótokat vezetett ellene. Attila a lovasesetára alkalmasabb *Campus Mauriacus* (Méry-sur-Seine), köztudat szerint azonban *Catalaunum* (Châlons-sur-Marne) mezején fogadta el az ütközetet. A keresztények és pogányok hatalmas első mérkőzésében, Theodorich gót királlyal együtt, 165.000 ember esett el. Thorismund azonnal hazavezette gótjait, hogy atyja trónját öccsével szemben magának biztosítsa. Hazavonult Attila is, aki pedig Aëtius megfogyott seregét most könnyebben legyőzhette volna. Aëtius páncélos

vitézei, akik a stapes segítségével csak bajosan ülhettek lóra, könnyű lovasokkal küzdöttek, akik a kengyelből egy ugrással szöktek paripáik hátára. A húnok a kengyel — ez egyszerű szerszám — segítségével föltétlenül uralkodtak lovaikon, amit a klasszikus népek sohasem érthettek el. Zárt lovasoszlopokkal Európában a húnok, majd a nyomaikba lépő avarok támadtak. Pulszky Ferenc szerint »velők kezdődik a középkor, melynél a csaták sorsát a lovasok döntik el. A kengyelvas és patkó vezeti be a lovagkort, a puskaagy és szurony az újat«. A másik nagy tanulság, hogy úgy a római, mint a hún vezér germánokat állított egymással szembe. Ennek a hadjáratnak kellett eldöntenie, a germánok római vagy hún alattvalók, klasszikus műveltségűek vagy barbárok legyenek-e? A kérdés azonban eldöntetlen maradt, mint a csata maga s a germánok a maguk útján haladtak tovább.

452. tavaszán Attila magára Itáliára tört, de lovassága várak ostromával vesztegette idejét. Az udinei várkastély azon a dombon áll, melyet állítólag ő hányatott, hogy onnan nézze, miként ég Aquileia, melyet csak háromhavi ostrom után vehetett be. A partvidék lakosai a lidókra menekültek és sokan a háború után is ott maradván, Velencét alapították. Pavia és Milano elesett s Attila egészen Modenáig pusztított a nélkül, hogy Aëtius, ki mindhiában várta a keleti segítő hadat, döntő csatába bocsátkozott volna. Remélte, hogy az Apenninek között Attila a lovassággal nem boldogul s azért feláldozta a síkságot, hogy megmentse a hegyvidéket. Attila valóban a síkságon kereste a döntő csatát, de erre többé nem számíthatott. A betegségek és rossz élelmezés miatt emberei tömegesen pusztultak el, Markianos keleti császár pedig Hunniára tört; Nagy Leó pápa személyes kérelmére tehát nagy váltságdíj s évi adó kikötése mellett lemondott Róma megtámadásáról s még a nyáron hazaindult.

453-ban *Markianos* hadjáratának megtorlására készült, de éppen akkor halt meg, mikor feleségei közé vette Ildikót (német hagyományok szerint Kriemhild burgund királyleányt). Népe hármassal koporsóban temette el, de nem tudni, hová; sírját hazánkban, Ausztriában, Felső-Olaszországban, Franciaországban (Vesigneul határában) keresik. Hatalmas alakja a festők képzeletét is megragadta; Rafael azt a jelenetet rajzolta meg, mikor a pápa kérelmére, az apostolok fenyegetésére, Róma alól hazatér; Kaulbach a catalaunumi csatában elesett halottak égi harcát, Than Mór Attila lakomáját, Paczka Attila lakodalmát festette meg. A németek, kik rajongtak érte, Aquincumot róla Etzilburgnak, s a magyarok a város egy részét legifjabb feleségéről Kriemhild feredőjének nevezték el. Végtelenül többet jelent ennél, hogy az Árpádok utóbb mint Attila örökségét foglalták el hazánkat. A XVII. században még a Rákócziak kincstárában őrizték az Attilának tulajdonított pajzsot, tollas buzogányt. Hanem íjja örökre kettépattant, ahogy Ildiko lakodalma éjjelén — a monda szerint — Markianos megálmodta.

Attila fiai ellen a germán alattvalók azonnal fellázadtak. A döntő csata a *Nedao* folyónál, Kézai krónikája szerint Sicambriánál (Ó-Budánál) két álló hétig tartott s azt »maig« (1282-ig) Kriemhild csatájának nevezik. Ennek a csatának a hún birodalom germánjaira nézve nagyobb következményei voltak, mint a lipcseinek vagy waterlooinak a modern németekre. A gepidák most odahagyták

a Hernád völgyét s a Tisza vidékén és Dáciában, a keleti gótok Pannóniában, a herulok a Duna-Tisza-közében, a rugiak a Vág mentén telepedtek le. Attila egyik fia, Geism, népével együtt Gepidia királyához, Ardarichhoz, menekült, kinek neve a magyar monda Aladárjára s egyúttal a medence mai nevére, Erdélyre emlékeztet. Mindenesetre van valami alapja a világirodalomban is annak a magyar mondának, hogy a húnok töredéke Erdélyben telepedett le. De a 30, legfeljebb 80 éves hún uralom hazai emlékei közül most már a legfényesebbet, »Attila kincsét« (a nagyszentmiklósi leletet) is elvitatják, amennyiben készítése idejét a VII—VIII. századnál korábbi időkre nem merik tenni. A rajta levő feliratot az egyik turk (besenyő ?), a másik a germán betűk segítségével igyekezett megfejteni. Mindez csak azt mutatja, hogy a történelem még egyáltalán nem vette komolyan a turáni kérdést, noha Közép-Európa is csak azóta szerepel a történelemben, hogy a húnok az első sikeres kísérletet tették a dunai Kárpátok aljának egyesítésére. Ezt a feladatot a faj azóta sem engedte át másnak; sőt a húnok maguk sem mondtak le azonnal és egészen megvalósításáról. Az Alsó-Duna jobbpartjára, görög területre szorulva is bebetörtök a germánok ellen; azonban Attila fia Irnák s unokája, Mundo példájára végre is elgörögösödtek. Saját-ságos ellentét gyanánt a görög udvari emberek megszerették a hún viseletet, a dolmányt, süveget, csizmát, koreba szedett gatyát.

Magyarországban a húnoknak tulajdonképpen csak katonai szállásaik voltak, melyek az első veszített csaták után nyom nélkül megsemmisültek. A nép zöme a Kárpátoktól az Uralig és a Kaukázusig a *keleti (katzir, kazar) húnok* neve alatt élt tovább. Kozárországban újra szervezkedve, még századokon át vezető szerepet vitt Kelet-Európában. Nyugatot azonban mindez alig érdekelte. Népei Attila halála után megkönnyebbülve sóhajtottak fel. Hiszen ha a hún király egy esztendővel tovább él, szövetségesével, Geiserich vandal királlyal, Róma falai alatt találkozik. Egyesült erővel már akkor összeroppantják a római birodalmat, hogy azután egymás között, a csatamezőn döntsék el, hún vagy germán legyen-e Nyugat-Európa? — Most már csak germán lehetett.

213. ábra. Attila kincse.

V. A nyugat-római császárság vége.

Haldokolt a római birodalom. Valentinianus császár maga ölette meg Aëtiust, »az utolsó rómaid«, mert trónkeresőnek, árulónak tartotta. A császárt (Nagy Theodosius családjából az utolsó férfit) Petronius Maximus szenátor ölette meg, hogy bosszút álljon felesége, »Róma utolsó Lucretiája«, miatt (455. márc. 27.). Azután császárnak kiáltatta ki magát s feleségül vette az özvegy császárnét. Geiserich (közhit szerint a császárné hívására) Róma alá vezette a vandalokat, mire a nép agyonkövezte a futni akaró császárt (455. júl. 12.). Geiserich elfoglalta Rómát s tíz napon át (jún. 15—24.) legszebb műkincseitől megfosztván, 60.000 rabbal, köztük a császárnéval és két leányával, tért haza Karthágóba, honnan ezentúl hajóhadával ő uralkodott a Földközi tenger nyugati medencéjén. Róma milliókkal volt szegényebb, mikor a Galliában császárnak kikiáltott *Avitus* oda tette át székhelyét. A rómaiak barbár csapatainak vezére, *Ricimer*, Walja unokája, még azon évben elkergette őt is. Azontúl éveken át mint Markianos helytartója kormányozta Itáliát, melyet tehát Nyugat-Róma többi tartományával szemben először ő tekintett külön politikai egységnek.

A vandalizmus (ahogyan Grégoire bloisi püspök a francia konventben nevezte a legvadabb rombolást) teljessé tette Alarichnak a század elején kezdett művét. Megtörte Róma varázsát, amelyet tisztelni tudott Attila, a vitézi énekek, balladák kedvelője. A germán kiméetlenség Geiserichet választotta követendő példának s Nyugat-Európában az eddiginél nagyobb erővel folytatta romboló körútját. Az első áldozat *Britannia* volt, melyet angolszász kalózok (a monda szerint Hengist és Horsa vezetése alatt) 449-ben árulómódon foglaltak el a keltáktól, kik Wales hegyei közé vagy Galliába menekültek, melyet ezentúl kisebb Britanniának (*Britannia minor*, Bretagne) neveztek. Ottan egyhangúság, egyformaság borult reájok; nappaluk egy világos éj. »Nem kék az ég, nem zöld az ág; menny, föld határán semmi kék, — csak sírt az égbolt ezután«. Ködös, homályos énekével csupán a »húnyó dicsőség lantosa«, *Osszián* (talán mégsem Macpherson képzeletének szülötte) vigasztalta az »enyésző népet, ki méla kedvvel multján borong«. A klasszikus és a kelta műveltséget egyidőben borította el a germán népvándorlás zavaros tengere. Borongva kérdezi Petőfi: »Hol vannak a hellenek? És hol a kelták? Eltűntek ők, valamint két város, amelyet a tengerek árja benyel... Csak tornyaik orma maradt ki a vízből... E két torony orma Homér' s Osszián.«

Róma germán kormányzója, *Ricimer*, nyugodtan nézte a germánok terjeszkedését. *Maiorianus*, ki hosszas interregnum után 457. április elsején mint igaz római lépett a császárok trónjára, Galliában és Hispaniában elősmertette velök Rómának legalább névleges uralmát. A burgundoktól, nyugati gótoktól visszavett néhány területet; 300 hajóval megtámadta s veszteségei után is korlátok közé szorította a vandalokat. Mindez elég érthetővé teszi, hogy a befolyását és germánjait féltő *Ricimer* már négy esztendő múlva (461. aug. 7.) megölette azt a rómaid, kiben volt akarat és talán erő is a régi nagyság megújítására. *Ricimer* új császárait több helyütt el sem ismerték. Halála (472.) után unokája, a burgund Gundobald fővezérnek császárárt, *Glyceriust*, Kelet-Róma császárá-

nak I. Leónak pártoltja. Julius Nepos császár, arra kényszerítette, hogy salonai püspök legyen s így örökre lemondjon az uralkodásról. Fővezérének, Orestesnek, Attila egykori római íródeákjának fölkelése előtt nemsokára (475.) maga is Dalmáciába menekült, mire a sereg Orestes tizenhároméves kedves fiát, *Romulus Augustust*, vagy — amint kényeztetve nevezték — Augustulust (»a kis Augustust«) kiáltotta ki császárnak. Róma germán katonái ezért a jó szolgálatukért Itália földjének egyharmadát követelték. Orestes kormányzó azonban kívánságukat nemcsak nem teljesítette, hanem éppen azon volt, hogy Itáliát visszaadja önmagának s római nemzeti katonaságot állítson a germán zsoldos sereg helyébe. Emiatt a zsoldoshad felázadt, fővezérré a germán *Odovakart* (Odoacert) kiáltotta ki s elfogta és kivégezte Orestest (476. aug. 28.). Ravennába szeptember 4-én Odovakar már mint *Itália királya* vonult be. Róma gyermekcsászára sírva kért tőle kegyelmet.

Rómának három császára élt mostantól fogva száműzetésben ; de maga a császárság helyet adott egy germán kalandor királyságának.

Az utolsó Augustussal betelt a Romulus előtt fölrepült tizenkét sas jóslata. Leviharzott a megjövendölt tizenkét század, s az ősi hit követői csöndes megnyugvással fogadták isteneik akarátának teljesedését. Régi dicsőségek elsíratására még csak elégia sem készült s a kortársak észre sem vették, hogy olyan eseményhez értek, mely valóban »századoknak szolgál mesgyeül«.

Maguk a történetírók is tanakodnak, ne a népvándorlástól számítsák-e a középkort, vagy ne nyujtsák-e meg az ókor életét egészen Nagy Károlyig. A kettő közt levő négy század mindenesetre az átmenetnek, az összevisszaság eligazodásának ideje. Róma azonban annyira megadta az ókor második felének jellegét, hogy államformája megszűntével megszűnt ez a jelleg is. A középkor, melynek új intézményekre volt szüksége, minden vonalon még talán nem kezdődött el, de a római császársággal az ókor mindenesetre elmúlt. A barbárok eleinte úgy szántogatták a római birodalom mezeit, mint valaha Scipio Karthago utcáit, tereit, hogy azután ők is Cincinnatus módjára vonjanak barázdákat, melyekből új élet, új államok, új társadalmak magva kelt ki.

214. ábra. Eudoxia, III. Valentinianus, majd Petronius császár felesége. (Elefántcsont-faragvány a firenzei múzeumban.)

II. FEJEZET.

KELETRÓMA ÉS A GERMÁNOK.

I. Nyugat új urai.

Theodorich.

I. Itália mint a keleti gótok királysága.

ENO keletrómai császár (474—492.) húszhónapi bolyongás után visszaszerezte trónját, melyet Romulus Augustulussal egyidőben vesztett el. A római szenátust és Odovakart felszólította, hogy Julius Nepost fogadja vissza nyugatrómai császárnak. Odovakar ellenben Zenót kiáltatta ki a római nép és szenátus védőjének, szobrait sok helyütt felállította s a nyugati császárság koronáját, jelvényeit visszaküldte Bizáncba. Az ő nevében kormányozta Itáliát s végre is kiengesztelte Zenót, aki őt Itália királyának címével jutalmazta meg. Odovakar az ország egyharmadát germán katonái közt osztotta szét. »Veteres migrate coloni«: *a földesurak germánok lettek.* Egyébként meghagyta a régi törvényeket, a közigazgatást, sőt az udvartartás fényét is. Felépíttette a rombadőlt városokat és rómainak vallotta magát.

Igaz görögnek tartotta magát *Theodorich* keleti gót király is, kit Zeno az ő megbuktatására szemelt ki. Pannóniában, a Balaton vidékén, 454-ben született. Atyja és két nagybátyja, az Amalok királyi családjának tagjai, uralkodtak a pannóniai gótokon, 462 óta a keletrómaiak szövetségesein. A kis barbár mint kezes növekedett Bizáncban, hol senki sem gondolt arra, hogy úgy járnak neveltjökkel, mint a thébaiak Philippossal. Utóbb ez a barbár is népe javára fordította a katonaságnál s a diplomáciában eltanult fogásokat, a műveltebb nép erkölcsi fogyatkozásait, politikai gyöngéit. 472-ben került vissza Pannóniába, melyet azonban két esztendő múlva az egész gót nép odahagyott. Theodemir és Theodorich népe Görögországban, a többi Galliában keresett jobb hazát. Zeno fiává fogadta Theodorichot, megtette Thracia főkormányzójának, magister militumnak, hat évre konzulnak s palotája előtt állíttatta fel lovasszobrát. (484.) A gótoknak azonban nem tetszett az aldunai szállás. Egyenesen kijelentették, hogy, ha Theodorich máshova nem vezeti őket, maguk

keresnek új hazát. Theodorich Bizánc alá vezette őket s annak falai alatt serege élén kért és kapott engedelmet Itália elfoglalására.

488 őszén, a vitézek családjait is odaszámítva, kétszázötvenezer emberrel indult oda. A germának a Száva egyik mellékvízén, az Ulcán való átkelésben egy másik germán állott útjába; mert a gepidák királya, Triopstila, attól félt, hogy Sirmiumot s Pannóniát akarja visszavenni. Triopstila a csatával együtt életét is elvesztette s a gótok, egészben véve 1300 kilométernyi út után, minden további baj nélkül értek Itáliába.

Theodorich a Sontius (Isonzo) mellett, Aquileia romjainak közelében (489. aug. 28.) győzött és a Verona alatt (szept. 30.) nyert csata után Verona, németesen Bern, lett első székvárosa; középkori német hősmondák azért nevezték őt *Dittrich von Bern*nek, veronai Detrének. A keletrómai császár nevében

215. ábra. Nagy Theodorich ravennai palotája. (A ravennai S. Apollinare freskója.)

innen szólította hódolatra Itáliát, míg Odovakar, »a nemzetek királya«, Ravennából intette azt hűségre. Versengve hízelegtek a szenátusnak, mely nem két római, hanem két barbár közt választhatott. Róma mindakettő előtt bezárta kapuit. Megjelent Itáliában a harmadik barbár, *Gundobald* burgund király is, hogy mint Odovakar szövetségese halásson a zavarosban. Theodorich segítségére viszont a nyugati gótok siettek Hispaniából. Mint Galliát Attila ellen, a négy némettel szemben Itáliát is a *püspökök* védelmezték. Erős váraikban zsoldosokat tartottak s befogadták a menekülő polgárokat is, kik ezért szolgálatra kötelezték magukat. *Igy kezdődött el a hűbériség.*

Theodorich az Adda mellett 490. aug. 11. nyert harmadik győzelme után *Ravennába* szorította Odovakart. Ravenna utcáin akkor még gondolákkal közlekedtek. A várost három oldalról a Po csatornáí, a negyedikről a tenger hullámai védték, s egy hajóhad biztosította meglepetések ellen. A gótok azonban Ariminum (a mai Rimini) kikötőjének elfoglalása után (492. aug. 28.) római hajókkal zárták el a várost s 493. febr. 27. végre is megadásra bírták. A szerződés értelmében a két barbár király Ravennából egyenlő joggal uralkodnék Itálián. Napok, hetek, hónapok teltek, mikor Theodorich egyszerre

csak jónak látta, hogy ennek a különös frigynek öröme lakomát tartson. Meghíttá Odovakart, fiát, főtisztjeit a lauretumi palotába; s mikor a babér-fák alatt javában folyt a borozás, jelt adott a gyilkolásra. Odovakart és fiát ő maga vágta le. Buda halála, melyet kiszínez a költő, de nem ismer a történet-író, távolról sem döbbsent meg annyira, mint a ravennai mészárlás száraz krónikája. Mivel Buda halálában — monda szerint — része van Theodorich-nak, valószínű, hogy a Nibelungenlied voltaképp nem is Buda, hanem Odovakar halálát írja le. A gót uraknak Theodorich is mondhatta, amit Attila mondott a húnoknak:

»Nos, urak, mit néztek?! Ez *csak az én tettem!*
Megvan . . . Szigorún, de igazán büntettem.«

A gótok azonnal őt kiáltották ki az egész Itália királyának, hogy a *hódítás jogánál fogva* uralkodjék rajta s ne a keletrómai császár helytartója gyanánt kormányozza. Az új király csak azoknak adott *római jogot*, kik önként csatlakoztak hozzá; később azonban törvényes oltalmat ígért mindenkinek, aki nem harcolt ellene nyíltan. Gót nemzeti állam alapítása helyett azzal vesződött, hogy a római birodalom összeomlott épületét egyideig még germán oszlopokkal támogatva tegye lakhatóvá. Hódító létére idegennek érezte magát mindaddig, míg Anastasius keletrómai császár nagysokára és hosszas alkudozások után 498-ban vissza nem küldte neki a nyugatrómai császárság jelvényeit s Itáliát a maga részéről is át nem adta a gótok királyának.

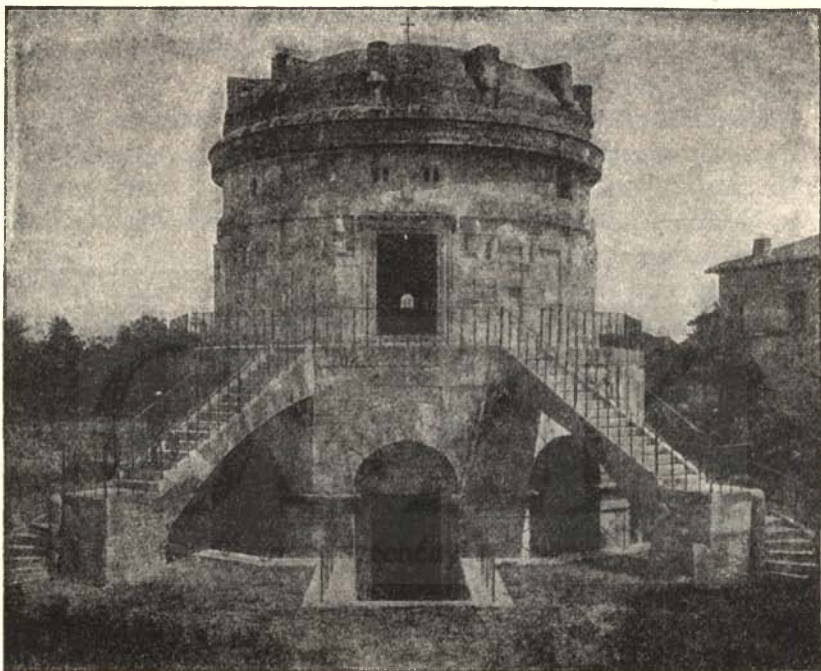
»Óhajtom, egybegyült atyák — szólt a római szenátushoz — hogy a *szabadság* szelleme kegyesen tekintsen reátok.« S a római nép, mely ismét kapott kenyeret és cirkuszjátékokat, ércbe vésette legyőzőjének »kegyes« szavait, midőn 500-ban valahára meglátogatta a várost. Pedig a gótot és rómaiakat a nemzetiségen kívül a *vallás* is elválasztotta. A gótok *arianusok* voltak, a rómaiak *katholikusok*. I. Gelasius pápa nyíltan kimondta, hogy a konstantinápolyi patriarchának is ő a bírója s ítélete alól sehová sem lehet felebezni. A pápa semmiesetre sem állítja ilyen éles ellentétbe hatalmát a császáréval, ha Itália ennek uralma alá tartozik. Merész föllépésére Theodorich uralkodásának függetlensége bátorította. Az új rend egyik legfontosabb eredménye tehát abban áll, hogy a *pápa tekintélyét felemelte* s egyetemességét előkészítette. Gelasius halála után a zsinat kijelentette, hogy Isten vezeti azt a férfit, kire Itáliában az uralkodást bízta és törvényes pápa gyanánt ösmerte el Symmachust, kit a keletrómai császár jelöltjével szemben pártolt. Az arianus király a római papságot azzal a nyilatkozattal hódította meg, hogy az *isteni* dolgok a pápára, a *világiak* a királyra tartoznak s a pápát a világi hatalom beavatkozása nélkül kell választani. A papság támogatására majdnem olyan szüksége volt, mint sokkal utóbb a Stuartoknak az anglikánus egyházéra, melyről elmondhatták, hogy »ha nincs püspök, nincs király«. Ennyiben Theodorich alapította meg a pápaságnak utóbb oly mesés nagyságú világi hatalmát. A papság csak a hála adóját róttá le az idegen és az eretnek iránt, ha vele szemben hódolatra és engedelmességre intette az ájtatos hívőket. Az állam és egyház barátságának lehet főképpen köszönni, hogy a régi műveltség és erkölcs az

új és idegen kormány alatt is fenmaradt s hogy a tudós társaságok virágoztak. Theodorich miniszterei a régi és az új világnézletet egyeztetni törekedtek. *Liberius*, *Boethius*, *Cassiodorus* és *Symmachus* voltak az átmenet korának legkiválóbb emberei. Egyetértésökkel adta ki 154 szakaszból álló *törvénykönyvét*, mely a római és gót között való nagy különbséget elenyésztetni törekedett. A gótok megőrizték önkormányzatukat és a rómaikkal folytatott pöreikben saját grófjaik (grafionjaik) ítélték, de a melléjük rendelt római törvénytudók tanácsa, tehát voltaképpen római törvény alapján. »Tegyétek le a fegyvert, mert nincs ellenségetek — írta Colosseus kormányzó kineveztetésekor a pannóniaiakhoz. — Mi szüksége van az embernek *nyelvére*, ha fegyveres kézzel folytatja pöreit? Jobb, ha követitek a mi gótjainkat, kik idegenek ellen a határon épp úgy forgatják fegyvereiket, mint ahogy otthon gyakorolják a mérsékletet.« Grófjaival nem tartott többé gyűléseket s maga volt a törvények forrása. Egynek vette az államot önmagával, de államot teremtett az államban; külön rend gyanánt fegyverben tartotta gótjait, hogy a rómaiaknak eszközbe ne jusson a régi állapotok helyreállítása. Rendeletei csak toldások-foldások. Igazi kormányrendszer készítésére római miniszterei vagy elégtelenek voltak, vagy szándékosan haladtak az ideiglenesség útján. Azt remélték, hogy Rómának a jószerencse visszaadhatja, mit a balsors elrabolt tőle. Boethius utóbb, vén korában, éppen amiatt veszítette el kegyeit, mert tágitani akart a szenátus csekély hatáskörén.

Alkotmányos uralkodásról nem lehetett szó ottan, ahol a király elvben a törvénykönyvre, valóságban a katonaságra támaszkodott. A régi imperátorok *mult* szolgálatok előismeréséül adtak földeket veteránusaiknak; Theodorich *ezután* való szolgálataik fejében tette őket földesurakká, azonban tulajdonjoga előismerése címén *adót* szedett tőlük. Ez már nagyon emlékeztet a *hűbériségre*, melyen a középkor birtokviszonyai alapultak. Theodorich végül majdnem kétszázezer ilyen hűbéressel rendelkezett, kiknek (a törzsekre szakadt gótoknál első ízben) egyetlenegy vezér, maga a király parancsolt. Sokszor vezette őket győzelemre; pl. 504-ben, midőn a keletrómai császár ellen Attila unokáját, Mundót segítette. Elfoglalta Rhaetiát, Noricumot, Dalmáciát és Pannóniát Sirmiummal együtt. Chlodvig frank király ellen megvédte a Lionöböl környékét. Itálián kívül is uralkodott tehát, hódításait azonban elhanyagolta s lakosai egyrészét Itália üres telkein telepítette le. Itália ismét fejlődött, mert 33 éven át nem látott ellenséget.

Mindenesetre sajátságos jelenség a klasszikus Róma élén olyan király, kiről azt merték hirdetni, hogy saját nevét sem tudja alájegyezni. Annál jobban írtak miniszterei. *Cassiodorus* krónikájában és leveleinek 12 könyvében hű képét rajzolta meg korának. *Boethius* öt könyvben értekezett a bölcsészet vizsgálatásáról. Boethius háromszor volt Róma konzulja; s a rómaiság az első konzult, Brutust, sem lelkesíthette jobban. Noha művében szintén ez a szellem lángol, mégis nagy hatást gyakorolt a kezdődő keresztény középkorra. A miniszter a szenátusban is az volt, ami könyvében. »Miféle *szabadságot* várhat már a római? — kérdezte, midőn vádolták, hogy a keletrómai császárt Itália felszabadítására ösztönzi. — Hiszen bárcsak egy mákszemnyit is remél-

hetne!« Theodorichnak azt felelhetné, amit Cannius felelt Caligulának, ki szemére hányta, hogy tudott az ellene szőtt összeesküvésről: »Ha én tudtam volna, te nem tudhatnál róla.« Fogságban írt műve mutatja, hogy *valódi római* nem símulhatott teljes őszinteséggel Theodorich új rendjéhez. Csak azért gyámolította, hogy meg ne semmisüljön minden, mi a mult szent emlékeiből még fennmaradt. A paviai nép századok mulva is regélte, hogy kivégeztetésekor (525.) Boethius kezébe fogta lecsapott fejét, a templomba ballagott vele, letérdelt az oltár elé, imádkozott és úgy halt meg. Az ókor mitológiáját

216. ábra. Nagy Theodorich ravennai síremléke.

a középkor legendái ekként váltják fel s a történelem belőlük ismeri meg legjobban a nép szellemét.

Symmachust, a nagy építőt, ki megsiratta apósát, Boethiust, Theodorich szintén vérpadra küldte. De a lelkiismeret furdalásai kisértetlátóvá tették. Egy ebédnél az eléje tett hal feje Symmachusra emlékeztette. Úgy megborzadt, hogy harmadnapra meghalt Ravennában. (526. aug. 30.)

Azt a síremléket, amelyet leánya, Amalaswintha állított neki, most is csodálják mint egy barbár korszak remekét. Theodorich az átmenet idejének embere volt. Rómát, melyet elkényszeredve talált, nem varázsolta, de nem is akarhatta visszavarázsolni Augustus korába. Nyugatot sem egyesíthette olyan birodalommal, amilyenről álmodozott; mert őt, az ariánust, őszintén nem segíthette sem a katolikus egyház, sem a keletrómai császárság. Egyeztetni akarván, *a németek egységének ő az első munkása*. A germánok neki köszönik az első nagy német szövetséget, vagy valami ehhez hasonlót. A nyugati

gótok az ő keleti gót kormányja alatt álltak ; a vandálok önként átengedték neki Siciliát ; a Duna jobb partján lakó germánok tőle függtek ; a markománok, herulok, rugiak a mai Bajorországban az ő védelme alatt kezdtek bajor néppé alakulni. A németek dalban, énekben magasztalták. A berni Detre vitézei ott küzdenek a Nibelungok hősei közt. Ahogy Thoristen fejébe ékelődött Hrungnir kőbaltája, úgy hordozta Detre a homlokába furódott nyilat s népe azért halhatatlannak tartotta. A tirolai hegyek közt áttöri azt a selyemfonalat, mely Laurinnak, a törpék királyának rózsás kertjét védelmezi. A wormszi király leánya maga izen neki, hogy tizenketted magával rontson arra a tizenkét hősrre, aki az ő rózsás kertjét őrzi ; jutalmul nem ígérvén egyebet, mint győzelem esetén rózsakoszorút, övet, csókot, mindeniknek egyet. Theodorich Itália rózsás kertjét eleinte taposta, azután gyönyörűséggel járta. — A néphagyomány benne századok multán is az egyéni erő és akarat megtestesülését látta. Felfogására ez éppen olyan jellemző, mint az a másik, hogy nagy ereje mellett is mindig csak a mások szolgájának tudja elképzelni, ahogy önmagát ő is többször nevezte a keletrómai császár alattvalójának. De végre mégis örökéletű *történeti név*, mely körül hagyomány képződik : egy nép alakulásának középpontja.

217. ábra. Frank harcos. (Demmin után.)

II. Gallia mint frank királyság.

Hagyomány képződött egy másik nagy germánnak, *Chlodvig*-nak neve körül is. Frankjaival 486 után ő szállotta meg Gallia római részeit, melyeket a burgundok és a nyugati gótok honfoglalása még szabadon hagyott s ő tette Galliát teljesen germán hódoltsággá. A burgundok elvették a római földesurak birtokának kétharmadát és rabszolgáik egyharmadát. Megtartották germán szokásaikat, törvényeiket és dalaikat ; elszigetelten éltek s a rómaiaknak csak pénze és fénye, nem műveltsége kellett nekik. A gótok Athaulf alatt abban a reményben jöttek ide, hogy gót császársággá innen alakítják át a római birodalmat. Királyaik még álmaikból felébredve is a császári udvartartás fényét utánózták toulousei udvarukban.

»Óh római, — sóhajtott Sidonius Apollinaris, Eurich gót király római titkára — te magad is életedért könyörögsz itten ; amikor Észak valami veszéllyel fenyeget, Szkitia hordái ellen Eurich hatalmához fordulsz és arra

kéred, hogy a most harcias és hatalmas Garonne megoltalmazza az elgyöngült Tiberist.«

Legtávolabb állottak a római műveltségtől azok a *frankok*, kik közül saliaknak hitták az Issala (Yssel) s ripuariaknak a Rajna partján szállásolókat. A krónikások komolyan állították, hogy azoknak a trójaiaknak ivadékai, kiket Priamos és Antenor a Dunán felfelé Pannónián keresztül vezetett a Rajna tövéhez. Más klasszikus vonást mindamellet sem ösmerhettek fel rajtuk, hogy a frankok 240-től fogva nem egyszer verekedtek a rómaiakkal, s mint katonák és rabszolgák eljutottak a római világ minden részébe, sőt egyesek a konzuli méltóságba is. A frank királyokat szívesen választották a saliak egyik családjából, a *Merovingok* közül. Ezeknek heros eponymosa *Merovech* (Merovaeus) a châlonsi síkon mint a rómaiak szövetségese harcolt Attila ellen. Egyik utóda, *I. Childerich* (458—481), az első, ki *germán törvénykönyvet* (Lex Salica) állított össze. Jellemzi népe műveltségi fokát, hogy ebben 343 cikkely szól a büntetésekről és csak 65 egyéb szükségesekről; de éppen a művelődés vágya vezette, midőn nem zárkozott el a római hatás elől. 1653-ban feltárt tornacumi (tournayi) sírjában római műkincseket találtak; sőt száműzetése idejében a frankok, a monda szerint, egy Aegidius nevű *született római*t választottak királynak. Basina thüringiai királyné, ki száműzetésében szívesen látta őt, önként ajánlkozott feleségül, midőn 463-ban trónját visszafoglalta. Az ő fiúk *Chlodvig* (Chlodowech, Clovis).

A frankok 481-ben, 15 éves korában, királynak kiáltották ki. Húszesztendős korában, a nyugati gótok királyának, Eurichnak halála (485) után fiatalos lelkesedéssel látott Gallia egyesítéséhez. Először is szomszédját, Aegidius fiát, *Syagriust* támadta meg, ki Suessionesből (Soissonsból) a Somme és Loire közt tulajdonképpen függetlenül uralkodott a római császárság utolsó foszlányán s a *rómaiak királyának* nevezte magát. Chlodvig perdöntő párviadalra hitta ki s midőn ezt visszautasította, nyílt csatában verte meg. (486.) Alarich, a nyugati gótok királya, a menekülő Syagriust kiadta Chlodvignak, ki megfojtatta, királyságát elfoglalta. Teljesen véget vetett a római uralomnak s a kinstári földet elkobozta a maga és 6000 főnyi kísérete számára. Bárdolatlan frankjai lettek a *földesurak*, *nemesek* a római műveltségű Galliában, hol a *jobbágyság* egy nemét már a császárok, sőt talán a kelták korában is ösmerték. Utódaik teljes ezerháromszáz esztendeig élvezték a hatalmat. Csak 1789-ben törte össze őket Sieyès abbénak az a kérdése, hogy a hódítás jogára hivatkozó nemeseket nem lehetne-e visszaszorítani azokba a frank erdőkbe, ahonnan őseik bevándoroltak? Csak akkor, a nagy francia forradalomban kerekedett felül újból a »harmadik rend«, a polgárság, melynek őseit: a rómaiakat és a római műveltségű keltákat, Chlodvig csupán a városokban tűrte meg. Igaz, hogy ott kiváltságaikat, önkormányzatukat is meghagyta.

A rómaiak elvesztvén *államiságukat*, a barbárokkal szemben legalább *társadalmukat* akarták megmenteni. Mozgalmukat Gallia három szent püspöke vezette: *Remigius* rheimsi érsek a római hódoltságban, *Avitus* viennei püspök a burgundok, *Caesar* arlesi püspök a nyugati gótok közt. Szent Remigius rajta volt, hogy a római neveltetésű, de pogány Chlodvigot s a hódító frankokat

római katolikusokká tegye. Első kívánsága teljesült: a király a katolikus *Klotild* (Hrotchildis) burgundi hercegnőt vette feleségül. »Semmik azok az istenek, akiket imádsz — szolt urához a menyecske. — Nem védhetik meg önmagukat sem; hát hogyan védhetnének meg másokat, mikor csak kőből, fából, érből vannak?« »Isteneink úgy akarták, — felelt a király — hogy minden szülessék és teremjen. Világos, hogy a ti istenetek semmit sem tud; még csak annyira sem vitte, hogy az istenek közé tartozzék«, amivel azt akarta mondani, hogy Krisztus egy asszonynak fia, míg a Walhalla istenei mind Odintól származtak. Mégis belenyugodott, hogy gyermekeit Szent Remigius megkeresztelje. Mikor pedig 496-ban *Tolbiacumnál* (Zülpich?) szemben állt az alemannokkal, kezét égre emelve fogadta meg, hogy megkeresztelkedik, ha »Klotild istene« a frankok győzelmével bizonyítja be, hogy erősebb a pogány isteneknél. Mint Constantinus a Pons Milviusnál, Chlodvig sem ötletszerűen határozott. Gallia helyzetének nyugodt vizsgálata vezette rá, hogy a pogány és az arianus vallásokkal szemben csak a művelt rómaiak katolikus vallásának van jövője. És, mint hajdan Constantinust, keresztény katonáinak lelkesedése őt is diadalhoz segítette; s »az új Constantinust« két szentnek (feleségének és Remigiusnak) buzgósága 496. karácsonyán hugaival és 3000 frank katonájával együtt a keresztelő medencéhez vezette. A frankok egy része dacosan csoportosult a cambrai pogány törzsfőnök körül, de az új római pápa, *Anastasios*, örömmel üdvözölte Chlodvigot, mint az egyház *legidősebb* fiát. Hiszen Chlodvig az első német fejedelem, ki egyenesen római katolikus lett. Franciaország másfél ezer esztendő múlva fényesen ülte meg a fontos esemény emlékét, az egyház pedig a szentek közt tiszteli Chlodvig jó szellemét, Klotild királynét.

»A te megtérésed a mi győzedelmünk«, írta volt Szent Avitus Chlodvig-nak s rávette Burgundia királyát, *Gundobaldot*, hogy zsinatot tartson az arianusok áttérítése végett. Gundobald azonban, trónját féltve, maga sem mert áttérni, minek következtében római alattvalói Chlodvigot tekintették kath. hitők védőjének, a Caesarok igazi örökösének. Közömbösen nézték, midőn Chlodvig 500-ban megtámadta és megverte. Gundobald azzal akart segíteni magán, hogy nyiltabban pártolta a katolikusokat és római alattvalóit is részesítette a burgundok jogaiban, ami néhány esztendővel csakugyan meghosszabbította uralmát. A katolikusok üldözése miatt Chlodvig a nyugati gótok ügyeibe is beavatkozott. Amboise közelében személyesen találkozott II. Alarichcal, ki megígérte, hogy vallásszabadságot ad, Szent Caesarral együtt visszahívja a száműzött püspököket s jóváhagyja az agdei (hérault-megyei) zsinat határozatait. Római alattvalóit ő is a *római jog* összegyűjtésével (*Breviarium Aniani*) akarta megnyugtatni. (506.) Chlodvig mégis valóságos keresztesháborúra szólította híveit az arianus gótok ellen s új fővárosából, Párisból, ellenök indult. Toursban Gallia és Pannónia legnagyobb szentjének, Szent Márton püspöknek, sírja volt a katolikus élet középpontja. Mint hajdan a görögök Delphoiba, Chlodvig ajándékokkal követeket küldött Toursba, hogy a szent helyen megtudja, kié lesz a győzelem. Követei akkor léptek a bazilikába, mikor a kar a 18. zsoltárból éppen azt énekelte, hogy »felőveztél engem erővel a hadra, az ellenem támadókat aláam vetetted. Kezembe adtad ellenségeim nyakát, hogy elveszítsem

gyölölőimet». Mikor pedig hadaival Chlodvig a megáradt Vienne-hez ért, Chlodvig imádságára csoda történt: egy szarvas mutatta meg neki, hol keljen át a folyón. Majd a Szent Hilarius poitiersi templomából kiáradó fény vezette »az eretnek csapatok lemészárlására«. Ki ösmerne arra a Chlodvigra, ki ugyane vidéken néhány hónapja még mint a vallásszabadság hirdetője lépett Alarich elé? De ki ne ösmerne arra a politikusra, kit a testvérháború sem ijeszthetett vissza *Gallia egyesítésétől*? A *vocladi* vagy *voulléi* síkon, Poitiers közelében, ő maga ölte meg Alarichot, kinek római költője, Sidonius Apollinaris is elesett. (507.) A győzelem kezébe adta Dél-Galliát a Loiretől a Pireneusokig. Chlodvig Szent Márton templomában fejére tétette a koronát s magára vette a bíbor tunikát, palástot, melyet diadala hírére Anastasios keletrómai császár küldött. Mostantól fogva konzulnak, sőt Augustusnak címezték.

Mint Constantinus, ő is megkereszteltetése után gyilkoltatta halomra rokonait, hogy alattvalóikat hódolatra bírja. A ripuári frankok királyát, *Siegebertet* az ő biztatására gyilkolta meg *Cloderich*, akit azután ő mint apagyilkost tétetett el láb alól, s önmagát kiáltatta ki a ripuári frankok királyának. Lassankint az összes Meroving-atyafiakat kivégeztette. A frankok mégis lelkesülten sorakoztak zászlai alá. Ha a Walhalla valamennyi istenét odahagyták az egyetlen Jézusért, miért ne hagyták volna oda gyámoltalan, apró-cseprő fejedelmeket az egyetlenegy, erős Chlodvigért?

Chlodvig a hitet is politikája eszközüvé tette. Krisztus istenségével épp olyan keveset törődött, mint Wodan csapatának bosszújával. Régi isteneinek alkonya után saját nemzete dicsőségének hajnalát sejtette. Nem félt a kettőt elválasztó éjszakától, melyben kísértetlátások nélkül haladt előre. Nem akart jobb lenni koránál. Eszénél, erejénél, zord természeténél fogva megmaradt franknak, mert népére csak így hathatott igazán. Krisztus alig volt egyéb az ő szemében mint *Godegisel* burgund herceg, akit egyik-másik vállalatában segítségül hívhatott. Tolbiacumnál valósággal alkuszik vele. Hisz benne, ha látja erejét: szövetségese marad, ha észreveszi, hogy érdemes bizalmára. S íme, a krónikás toursi Szent Gergely szavaiként, »Isten napról-napra kezébe adta ellenségeit, gyarapította országát. Megjutalmazta, mert *igaz szívvel* járt az Isten előtt és *Istennek tetsző* dolgokat cselekedett«. Sikere tehát azokat is részére hódította, kiknek erkölcsi érzete különben megdöbben volna kíméletlenségétől, kegyetlenségétől. Az egyház szentje lelkiösmeretfurdalás nélkül írta le Chlodvig dicséretét mindjárt azután, hogy hazája történetében beszámolt véres tetteiről. De nálunk a keresztény krónikások nem felejtették-e el Géza vezérnek, hogy sokban hasonló eszközökkel zúzta szét a törzsfők hatalmát; rossz néven vették-e tőle, hogy, mert elég gazdag, kész volt arra is, hogy »mindakét« Istennek áldozzon? S ha nem tették, vajjon nem az a férfiú lebegett-e szemök előtt, ki megértvén a maga korát, *mindent* elkövetett, hogy hazája számottevő hatalom legyen a keresztény államok közösségében? Mindakét uralkodó katolikus lett: a papoknak ez tetszett. A törzsekre szakadt nemzetet egyesítette: a harcosoknak és a hazafiaknak ez. Chlodvig kegyetlenségeinek részleteiről a nép humorral, jókedvvel beszélt. A monda sokat, nagyon sokat megbocsátott a nép kegyeltjének; még azt is, hogy folytonosan külső ügyekkel bajlódva, a belső kormányzattal alig törődhetett.

Chlodvig a frankok *első igazi nemzeti hőse*. Nevéhez fűződik a barbár burgundok és a nyugati gótok terjeszkedésének megakasztása, a frankoknak hitben, államban és társadalomban a római intézményekhez való szoktatása, Franciaország alapításának dicsősége. Korán, 42 éves korában (511. nov. 27.) hunyt el. Frank szokás szerint négy fiára hagyta országát : de pogány feleségétől született fia, *I. Theuderich* lett a fő király.

II. Kelet-Róma és a germánok.

I. A rómaiság Keleten.

Theodorich és Chlodvig uralkodása derekán már sejteni lehetett Nyugat-Európa új államainak körvonalait. A *keleti gótok* királyságához tartozott Rhaetia, Noricum, Dalmácia, Pannónia és Sirmium : összesen mintegy 400.000 km² terület. Mintegy 5000 kilométer hosszan a Földközi tenger, 1300 km. hosszan a Duna volt természetes határa. Szárazföld csak 1300—1400 kilométerre határolta, de ennek fele is az Alpok főgerincére esett. Földrajzi helyzete tehát kedvezőbb és megfelelőbb mint germán hódítóinak képtelen alkotása, a későbbi német-római birodalom. Az Alpokon túl levő országokkal Theodorich keveset törődött. Mint német, talán nem is bánta, hogy ott független, erős német államok alakulnak.

A Durance és a Loire balpartjától a svévek országáig (Portugáliáig) a *nyugati gótok birodalma* mintegy 780.000 km² volt, tehát majdnem kétakkora. Egy Itáliával fölérő terület pár esztendő múlva már elveszett, s Armorica (Bretagne) és Burgundia földjével együtt kiegészítő része lett a *frankok birodalmának*. Ez a Szajna két partján levő országból körülbelül 550.000 km²-re növekedett s így jóval felülmulta Theodorich birodalmát, melynél különben a nyugati gótok megfoghatkozott birodalma is nagyobb volt. *Angolországban* az angolszászok, *Dáciában* s a mai Magyar-Alföldön a gepidák, *Afrikában* (Algiria, Tunisz, Tripolisz területén) s a Földközi tenger nyugati szigetein a vandálok helyezkedtek el. Róma tartományaiban egy negyedszázad alatt (500-ig) ekként *tizennégy germán állam alakult*. Ezenkívül föl- s aláhullámzottak a mai Német-, Dán-, Svéd- és Norvégország germán törzsei is, melyek hol itt, hol ott rendezték be hosszabb vagy rövidebb életű országaikat.

Nyugat-Európa a germánoké volt, Kelet-Európa a szlávoké és az uraltájiaké (turániaké). A keletrómai birodalom Európában már a Balkán-félszigetnek is csak jó kétharmadát tudta megőrizni a hatalmas birodalom romjaiból. Azonban az övé volt a greenwichi keleti hosszúság 19. fokától keletre a Földközi tenger egész környéke s jogot tartott mindenre, mi valaha a 19. foktól nyugatra Rómához tartozott.

Mint Antonius a megölt Caesar hagyatékában talált rendeletekkel kormányozta egyideig a köztársaságot s Róma még a halott Caesarnak is engedelmeskedett, — törvényeiben, szokásaiban, társadalmában úgy élt tovább a bukott római birodalom. Átalakította a barbárokat, kik megölték s most szinte megsiratták. Olybá vették, mint Chlodvig a Siegebért halálát : ők okozták, de tagadták részességüket s most hatalmukat növelték a véres örökséggel. Külön-

ben a római birodalomnak csak nyugati fele bukott el a csatatéren; a keleti a birodalmi eszme igaz örökösének tartotta magát s a rómaiságban a *jog folytonosságát* képviselte.

Gyöngesége, belső zavargásai akadályozták idáig, hogy a barbár világot diadalában feltartóztassa, de a látszatot még aléltságában is megőrizte. Csak úgy osztogatta a konzuli, patriciusi címeket, csak úgy küldöztette a bíborpalástokat, mintha még mindig a Caesarok szemöldöke intézné a népek sorsát. Azzal, hogy *semmiről* sem mondott le, jogát *mindenhez* fentartotta. Amint erős ember került a trónjára, a barbárok maguk sem csodálkoztak, hogy impériumot követel rajtuk.

A barbárok ellen való erélyes föllépést sokáig a *vallásos villongások* gátolták. Zeno 482-ben hiában törekedett a henotikonban, az egyesülés mintájában, kiengesztelni a chalcedoni zsinatnak s a monofizitáknak az *i* betűn vitatkozó pártjait. Donativum helyett ez az *i* betű döntötte el, ki legyen a császár. A lázadók nem szégyeltek hazafias és vallásos kérdéseik eldöntésére turáni pogányokat (avarokat, bolgárokat) híni segítségül. Még a cirkusz közönsége is pártokra szakadt a gladiatorok ruhájának színei szerint. A *kékek* egészen más művészeknek tapsoltak mint a *zöldek*; de mások voltak politikai és vallásos elveik is. A nép, melynek a fórumon és a szenátusban hallgatnia kellett, akaratát már csak a cirkuszban nyilváníthatta, sérelmeit a császárral csupán ott közölhette. Chlodvig halála esztendejében (511.) Anastasios ott, a cirkuszban, hajadonfővel követte meg a lázongó népet. Most meg is bocsátottak neki, de hét esztendő mulva, mint a püspökök üldözőjét, megfosztották trónjától. Utódjává a testőrség kapitányát, *I. Justinust* (518—527.) választották, kinek pályája az Odovakaréra emlékeztette őket. Népszerű volt, mert pásztorból a maga erejével küzdte föl magát és szerették, mert tüzesen védte a chalcedoni zsinat álláspontját. Első dolga volt, hogy ezt ediktumban biztosítsa; s az utolsó, hogy koronáját unokaöccsére, Justinianusra hagyja.

I. Justinianus (527—565.) egy dardaniai elrómaisodott paraszt fia, mindörökre meg akarta akadályozni, hogy a nép a kormány dolgába avatkozzék. Becsukatta az új-platonikusok athéni egyetemét s egy anatóliai templomba építtette be Olympia legszebb faragványait. A rómaiság legerősebb várát, a római jogot, középkori erősséggé alakította át.

Teljessé akarta tenni a császári hatalom mindenhatóságát, még pedig a birodalom történeti jogaira hivatkozva. Mint valaha Augustus, az egyetemes római császárságnak és egyháznak egyaránt feje akart lenni. Biztosítani kívánta az egésznek egységes, középponti kormányát és pedig elsősorban *egységes törvénykönyvvel*, ami idáig egy császárnak sem sikerült. 528 novemberében bízta meg kora legnagyobb jogászát, *Tribonianust*, hogy tizedmagával gyűjtse össze az eddigi császárok törvényeit, rendeleteit. Már 529 április 7-én életbe léptette az ekként készült Corpus Jurist. A kihirdetéskor figyelmeztette alattvalóit, hogy a közélet két dolgon alapul: *a fegyveren és a törvényen*. A rómaiak ezekkel uralkodtak s Isten segítségével ezentúl is ezekkel uralkodnak minden népen. Ez a kettő kölcsönösen biztosítja egymást. A császár tehát nagy gondot fordít a fegyveres erő emelésére, de a régi törvényekre is, amelyeket újakkal egészí-

tett ki. — 533. dec. 16. készen álltak már a *Pandekták* is (»a mindent magukban foglalók«), másszóval a *Digesták* (a törvények rendszeres osztályozásai). Ez a mű kétezer könyvnek három millió verséből készült. Hét főrészben 432 cím alatt 9123 törvényt tartalmazott: a 900 éves magyar Corpus Jurisnál másfélszerrel többet. Abban az évben készült el, Gaius modorában, az *Institutiones* (intézmények) című tankönyv is, hogy a római ifjúságot megösmertesse a római jog egész rendszerével.

Justinianus 534. nov. 16. megparancsolta, hogy birodalma minden részében alkalmazzák az ekként összeállított s újból megvizsgált törvénykönyvet, amelyet utóbb *Codex Justinianaeus*nak neveztek. Az uralkodása hátralevő 27 esztendejében hozott újabb, vagy időközben előkerült és elfogadott 168 törvényt a császár *Novellae* vagy *Authenticae* címmel szintén összegyűjtötte és kötelezővé tette. Az egész gyűjtemény szoros jogrend alapítására és arra törekedett, hogy a régi római jogból kiküszöböljön mindent, mi a császár tekintélyét gyöngíthetné. Hirdette, hogy a nép, a *lex regia*-ban, minden hatalmat a császárra ruházott. Talán maga sem hitte, a *bizantinizmus* milyen korcs szülöttje lesz ennek a felfogásnak. Hiszen erősen kiemelte, hogy az ember szabadnak született, a rabszolgaság a természettel ellenkezik s a felszabadítást elő kell mozdítani. A császárság tehát, az egyház példájára, a *személyes szabadságot* választotta az emberiség fejlődésének alapjául.

A régi római jog csupán római, az új már *világpolgárokat* ösmert.

Az államhatalom eszményévé a szigorú és rideg központosítást tette s eszményét az állam és egyház egybeolvasztott érdekével biztosította. A kódexnek a közszabadságra káros hatása, a főelven kívül, különösen ott kezdődött, mikor az eredetileg egy nép számára hozott törvénykönyvet minden más népre betűszerint alkalmazták. Európa nemzetei a XIII. században már oly hévvel tanul-

218. ábra. Justinianus császár átadja a pandektákat.
(Rafael nyomán.)

mányozták, hogy emiatt IV. Ince pápa 1254-ben megróttá őket, köztük a magyarokat is. Abban a században már több magyar főpap művelte, s Pál prépost a veszprémi főiskolán elő is adta a római jogot, mely azóta tantárgy volt hazánk minden régi s mostani egyetemén és jogakadémiáján. Alkotmányunk azonban mindenkor diadalmasan utasította vissza vezetőeszméjét, a fejedelem mindenhatóságát. Mátyás király, ha a reneszansz szellemével eltelve, egyideig gondolt is behozatalára, 1486-ban magyar nemzeti szellemben rendezte a magyar jogéletet. Hármaskönyvében Verbőczy merített ugyan az institutiókból és a pandektákból, azonban a józan decentralizáció kifejlődése és az önkormányzat fölvirágzása mutatta, hogy a szabadság biztosítására oly eszközöket használt, amiket hiában keresett volna Justinianus kódexében. Máshol, kivált a germán népeknél, a fejedelmek majdnem mindenütt a szabadságot korlátozták vele. Németországban törvény erejével uralkodott egészen 1900. januárius elsejéig, mikor életbe lépett az új polgári törvénykönyv. »Minő végzetesség, vagy éppen megtorló gúnyja annak a letiport előkelő római léleknek — írja Farkas Lajos — midőn legyőzőjének odaadja ugyan magát s hitegeti, hogy bírásában a világhatalomról álmodott ideáljához jutott, csak azért, hogy egy másik félezredév múlva nyilna meg szeme és önmaga mondja ki maga fölött azt a keserű ítéletet, hogy a római jog befogadása páratlan történelmi tévedés és hogy a nemzeti öntudatnak egész erejére van szüksége, ha magáról ezt az idegen jármot lerázni akarja.« De ha ekként veszt is külső, kötelező erejéből, polgári jogának főleg általános tanításait s kötelmi jogát már mindenütt bekebelezték a törvénykönyvekbe s a jogi életnek tényezője marad Európa s Amerika polgárosult országaiban. 1581-től 1846-ig nálunk Verbőczy Hármaskönyvéhez 210 szabály járult a római jogból és ezek, ha többé nem toldalékai is a magyar törvénytárnak, élnek a jogász öntudatban, a nemes érzésben és fenkölt gondolkodásban.

Azonban Justinianussal is megtörtént, ami a *tömeges reformok* alkotóinak rendes sorsa, hogy működése nem találkozott közhelyesséssel. Ezt tudva, Anasztasios volt császár unokaöccsei 532-ben saját önző céljaik előmozdítására támasztották a *Nika-lázadást*. A cirkusznak ismét szerep jutott a politikában. A *zöldek* és a *kékek* a császár jelenlétében lázadtak fel, hogy megmentse két elitelt társukat. A cirkusból kirohanva, gyújtogattak s halálra keresték a minisztereket. A császár öt nap múlva a cirkuszban az evangéliumra esküdött meg, hogy kegyelmet ad az eliteltnek és a lázadóknak. A nép azonban *Hypatiust* kiáltotta ki császárnak. Justinianus már lemondani készült, midőn a tanácsban felesége, *Theodora* is felszólt s izgatottan jelentette ki, hogy a lemondásnál többet ér a halál: a bíbor szép szemfödél. *Belizár* éppen most tért vissza Khoszru Nusirván perzsa király ellen viselt hadjáratából. Ő és Attila unokája, Mundo, páncélos vitézeikkel a cirkuszra ütöttek, hol a nép éppen trónra ültette Hypatiust. Csakhamar 30.000 ember halálhőrgése dermesztette meg a vért a főváros lakosainak ereiben. Hypatiust maga Belizár rángatta le a trónról, Justinianus pedig vérpadra küldte.

Most már korlátlanabb lett a császár hatalma mint a milyenné a római jog tehette volna. Sőt ezentúl hűséget kellett fogadni a császárné iránt is, ki Bizáncban rendszerré tette a *nőuralmat*. Fény, hatalom, hizelgés, rettegés kör-

nyezte, még nagyobb mértékben mint saját urát. Procopiustól Sardouig, aki színművet írt az egykori színésznőről, a történelem inkább csak az élvezetekre vágyó szép asszonyt látta benne, ki Bizánc utcáin és a hippodromosban keresi gyakran változó eszményképeit. Újabb történetírók azonban éppen neki tulajdonítják Justinianus kódexének a kerítők, az erkölcsök megrontói ellen tett szigorú intézkedéseit. II. Katalinra emlékeztetnek, akit szintén nem asszonyi gyöngeségei és nem az udvari pletykák, hanem uralkodói erényei szerint kell megítélni. A *törvényes* uralkodó, Justinianus, a világ legnagyobb emberei közé tartoznék, ha csak valamit is végrehajt azokból a népboldogító elvekből, amiktől kódexe hemzsegett; de az állam életének újjáteremtése helyett — annyi más zsarnok módjára — csupán építkezésekben és külső háborúkban kereste, találta kedvét.

Intőjelek gyanánt egyideig meghagyta a lerombolt cirkusznak, a népakarat utolsó mentsvárának kormos falait. Viszont ő emeltette a középkor legfölségesebb épületét, a *hagia szofiát*. Diadalát nem örökíthette meg dicsőbb emlékkal. A Nika-lázadás után 40 nappal trallesi *Anthemios* már építeni kezdte ezt a csodálatos szépségű templomot. Építésében a régi rendszert úgy egyeztetette az újjal, mint a Corpus Jurishban Tribonianus; és feladatát épp olyan gyorsan, öt év alatt oldotta meg. Ezer meg ezer részletének szépségei közt az *egység* ebben is mindjárt első szempillantásra szembetűnik. Róma, Szíria, Alexandria és az egész világ építőmesterségének minden idáig ösmert szépségét egyesítette magában. A császár, aki a tartományok számára száz meg száz példányban másoltatta le kódexét, ennek a gyönyörű szentegyháznak, a *bizánci stilus* első példájának a mintájára a vidéken ezer kisebb templomot építtetett. Alattvalói még az Isten házában se feledjék, hogy a császár Istennek is a maga izlése szerint építtet templomot. Ne feledjék, hogy a Föld legfölségesebb épülete egy hatalmas császárság szíve; Istenhez intézett örökös fohász, hogy tartsa meg, óvja meg a császárt, ahogy a Nika-lázadásban megtartotta, megóvta. Nyolc század után a kalifa Allah előtt nyitotta meg ezt a templomot, mely a szultánnak, mint egyúttal vallása fejének, három földrészre szóló hatalmát jelenti. Századok óta éppoly mohó vággyal tör az orosz cárság arra, hogy megint kettős keresztet tűzzön a *hagia szofia* kupoláján ragyogó félhold helyébe, hogy visszavigye oda a görög császárságtól kölcsönvett sasokat s ne csak a keleti, hanem a délnyugati orthodoxiának is feje legyen, kinek a *hagia szofiában* a helye. Mintha végzete volna ennek a dicső szentélynek, hogy ne az Isten, hanem az ember dicsőségét hirdesse s hogy imádatra gerjesztő kupolái alatt egymásután három világhatalom nyűgözze le az igazi szabadságot, melynek leigázására császárság és egyház egyesül!

II. A rómaiság Nyugaton.

Kelet-Róma szervezkedése az imént alakult germán államok veszedelmét jelentette; s annyival inkább, mert a valláskülönbség maga is akadályozta, hogy egybeolvadjanak a meghódolt népekkel. Ellenben Justinus és Justinianus a római katolikus vallásban sejtették azt az erőt, mely szorosabban egyesíti őket az egykori Róma népeivel. Ha saját görög arianus alattvalóikat is üldöz-

ték, mi jót várhattak a germán arianusok, kik egyúttal politikai ellenségeik voltak?

János pápa 526-ban Theodorich fogságában halt meg, s még korábban Boethiusnak, Symmachusnak is azért kellett meghalniuk, mert a keleti gótok királya nem hihette, hogy jobban vonzódjanak hozzá, az »eretnek«-hez, mint Justinushoz, a katolikushoz. Azonban leánya, Amalaswintha, a kiskorú Athalarich anyja és gyámja, éppúgy kedvezett a görög-római szellemnek s a katolikusoknak és éppúgy kereste a görög császár barátságát, mint a vandalog királya, Childerich.

A vandalog afrikai birodalmának függetlenségét Zeno keletrómai császár már 476-ban elismerte, mire Geiserich szabad vallásgyakorlatot engedett a karthágói katolikusoknak. Ellenben a nagy király halála (477. jan. 25.) után Hunerich mint eretnekeket üldözte a katolikusokat s példáját Thrasamund is követte. Csupán Hilderich mert arra vállalkozni, hogy visszahívja a száműzött püspököket, felbontsa az arianus keleti gótokkal kötött szövetséget, s hogy pénzeire a görög császár képét véseesse. Alattvalói nem tűrtek görögösségét, mely Afrikát ismét a keletrómaiak tartományává tehetné; 531. augusztusában arianus unokaöccsét, Gelimert, hazájuk legnagyobb hőst tették meg helyébe királynak. A keleti gótok szintén megfosztották Amalaswinthát a gyámságtól és szabadjára hagyták gyermekkirályukat.

Az Afrikában és Itáliában megbukott katolikusok egyenesen Justinianustól, Görögország katolikus uralkodójától vártak segítséget. A katolikusok megsegítése egynek látszott a műveltség ügyével, amit nem lehetett különválasztani a római impérium eszméjétől. Hiszen a világhatalom kérdése volt az a háború is, melyet Justinianus ugyanakkor a perzsákkal folytatott; azonban a perzsák meghódítása ázsiai jelleget adott volna Kelet-Rómának, míg a régi Róma s a régi Karthago visszavétele Róma világhatalmát katolikus alapon újította volna meg.

Justinianus kibékült a perzsákkal, hogy az őt behívó katolikus vandalog segítségére küldhesse Belizárt (533.). *Belizár* nem volt görög, mint tizenharmadfél század múlva nem volt francia Napoléon sem, ki hozzá hasonlóan ösök, vagyon, címerek, összeköttetések nélkül lépett fogadott hazája szolgálatába, hogy huszonötéves korában már hadvezéri diadalaival kápráztassa bámulóinak szemét. Mindakét ifjú nagyon hasonló körülmények közt, irtózatosságtól mentette meg a velők méltatlanul bánó kormányt s az értök ontott vér árán, úgy látszott, örökre nélkülözhetetlenné tették magukat. A 28 éves Belizárra Justinianus most (533.) harmadszor bízta birodalma sorsát. A kereszteshad (melyben azonban húnok is szolgáltak), 533. augusztusában érkezett »Afrika Rómája«, Karthago alá. Decimumnál szeptember 13-án megverte Gelimert s harmadnap Belizár bevonult a fővárosba, hol a kereskedelem, ipar, utcai élet egy pillanatra sem akadt meg. A győztesek Te Deumot tartottak Szent Cipriánus templomában, honnan kiűzték az arianusokat. Gelimer királyi palotájában nagy áldomást ittak s a győzelemről azonnal értesítették a császárt, ki örömeiben afrikainak és vandalverőnek nevezte el Belizárt. Decemberben *Trikameron* közelében Gelimer még egyszer szerencsét próbált; azonban öccsének

hősies halála után a hegyek közé menekült, hol pár hónapi küzdelem és sanyarúság után végre is meghódolt. 534. májusában az ifjú vezér diadalmenetben vitte őt Bizáncba.

Népe úgy elenyészett, hogy néprajzilag sem lehet tovább nyomozni. A katolikusok üldözése, a keleti gótokkal való meghasonlás és a déli éghajlat puhító hatása rövid időn így vetett véget az afrikai germán birodalomnak. Afrikában a németek csak tizenegyedfél század múlva gondolhattak újabb gyarmatosításra. Justinianus pénzt veretett egy ország halálának az emlékére; de rosszul íratta az éremre, hogy ez a győzelem »gloria Romanorum«. *Egy ember* nevéhez fűződött a diadal; »gloria Belisaris« lett volna a helyes körirat.

Afrika a meghódított Sardiniával és Korzikával együtt megint római tartomány lett; de biztosítása végett most már Itáliát is el kellett foglalni.

A keleti gótok uralma alatt Itália zavaros állapotai szinte hívogatták a görögöket. Athalarichot a kicsapongó élet már tizennyolc éves korában (534.) sirba vitte. Anyja, Amalaswintha, férjhez ment unokatestvéréhez, *Theodath*-hoz, aki azonban megölette, hogy egymaga uralkodhassék. Ha igazi férfiu, neki jut az a dicsőség, hogy megmentse népe és hazája függetlenségét. Justinianus *Belizárt* azonnal beküldte Amalaswintha halálának megbosszulására; vagy inkább Itália visszahódítására. Segítséget kért a katolikus frankoktól, annak a kölcsönös gyűlöletnek a nevében, amellyel mind a két állam viseltetik a gótok iránt; de azért is, hogy »az arianus eretnekség« ne verhessen gyökeret Itália földjén. Ez a hadjárat tehát szintén a *keresztes háború* színét viselte.

Sicilia görögjei szabadítóként fogadták Belizárt, ki az év (535.) utolsó napján kardcsapás nélkül vonult be Siracusaeba. 536. nyarának végén bevette Nápolyt, mire a gótok a gyáva Theodath helyett *Vitiges* vezért kiáltották ki királynak; mert ahogy mondták, Theodorichnak az a rokona, aki a dicső fejedelem nyomába lép. Vitiges, hogy Theodorich családjának híveit megnyugtassa, Theodath kivégzése után — mint utóbb egy Napoléon — eltaszította szeretett feleségét s Amalaswintha leányát, Matasuenthát vette el. Mindez azonban időbe került; s míg korona és jegygyűrű után szaladgált, védelem nélkül maradt Róma, s Belizár 536. dec. 9-ikén be is vonult falai közé. Az új király, amint a görögökkel szövetkezni készülő frankokat semlegességre bírta, azonnal ostromolni kezdte Rómát. Hadrianus síremlékét Belizár hamarosan várrá alakította át s onnan a pogány istenek és hősök szobraiit dobáltatta a feltörekvő gótokra. A legenda szerint a falak egy részét maga Szent Péter oltalmazta. Vitiges csak 67 kisebb-nagyobb csata után vehette be a Portus Romanust. Minden oldalról körülvette a várost, melyet azonban *Johannes* segítő serege néhány hónap múlva fölmentett. *Narses* kincstartó is újabb hadakkal érkezett Belizár segítségére.

Mialatt a görög vezérek egymásközt egyenetlenkedtek, a gótok szövetkeztek a burgundokkal, frankokkal, sőt a perzsákkal is, kik az ő ösztönzésökre izentek háborút a görögöknek. A császár, hogy a perzsákkal végezhesen, beérte eddigi hódításaival, sőt Narsest, majd Belizárt is a perzsa csatatérre rendelte. A gótoknak tehát vagy a görögökkel, vagy a szövetséges frankokkal kellett volna osztozniok a félszigeten. A kérdést úgy akarták megoldani, hogy egyenesen

a bosszús görög vezért, Belizárt kívánták gót királlyá tenni. A vezér kijelentette, hogy ez iránt Ravennában, az ország fővárosában, Vitiges király és főbbjei jelenlétében nyilatkozik. Ravennában Vitigessel először mint királlyal bánt; amint azonban ura lett a helyzetnek, a királynéval együtt elfogatta s 540 tavaszán diadallal vitte Bizáncba. »Graeca fides, nulla fides.«

Belizár abban a hitben, hogy csakugyan megsemmisítette a második germán államot, most a *harmadikat*, a *frank Galliát* akarta elfoglalni. Hiszen *Theodebert* frank király (534—548.) Gallián és a mai Svájcban kívül már Spanyol- és Németország jelentékeny részén is uralkodott. Augustusnak nevezte magát; a németek egyesítésére, világuralomra, Bizánc meghódítására törekedett. Belizárt azonban császára Kis-Ázsiába küldte, hogy kiverje a pusztító perzsákat. A világuralom kérdésében így ütközött össze a *Föld leghatalmasabb három állama*, a görög, frank és perzsa. Az utóbbinak sikerei a gótokat arra bátorították, hogy még egyszer föltámadjanak függetlenségök biztosítására. Nagy lelkesedéssel sorakoztak 541. végén választott új királyuk, *Totila* körül.

Totila nyílt mezőn rendesen győzött, a várak ellen azonban nem igen boldogult; ha tehát egyiket-másikat mégis elfoglalhatta, falait mindjárt földig rombolta. Így tett 543. tavaszán Nápolyt is. A megrettent császár öt évre fegyverszünetet kötött a perzsákkal s Róma felszabadítására 546-ban megint Belizárt küldte, de olyan kevés emberrel, hogy Totila 546 decemberében Belizár szemeláttára vette be Rómát s körfalainak egy részét azonnal lerontatta. Amint tovább vonult, a görögök ellenállás nélkül szállták meg a várost. A háború színhelye déli Itália lett, amelynek műemlékei jobbára ezekben a küzdelmekben pusztultak el. A még mindig barbár gótok ellen a görögök irtóháborút folytattak. Belizár, ki az ármánykodó bizánci udvartól újoncok helyett utasításokat kapott, 549-ben kegyelemképpen kérte, s mikor megtörtént, olyanul is fogadta visszahívását. Otthon a testőrség parancsnoka lett s a fővárost 559-ben még egyszer megvédte a barbárok ellen.*

Belizár visszahívása után *Totila* újra elfoglalta Rómát. Megfogyott népét cirkuszi játékokkal gyönyörködtette, s 400 hadihajót építtetett. Rövid idő alatt nemcsak Itáliának lett ura, nemcsak Siciliát foglalta el, hanem egyre háborgatta a Jóniai szigeteket és Epeirost is. Justinianusszal most már csupán a Theodorich és Anastasios közt levő viszony alapján akart megbékülni. Justinianus *Narsest*, a sovány kis eunuchot küldte ellene. Míg Belizár, a világ egyik legnagyobb hadvezére, sohasem állott 16.000-nél népesebb sereg élén, Narses nem fogadta el addig a vezérséget, míg nem kapott nagy és jól felszerelt hadsereget s bőven el nem látták pénzzel. 552-ben Ravennánál partra szállván, júniusban Taginae (Lentagio) mellett már megverte Totilát, kit a gepida Asbad szúrt le. Totila gyémántos sisakját, véres díszruháját, s nemsokára az elfoglalt Róma kulcsait is Narses Bizáncba küldötte.

* Csak a XII. századbeli Tzetzes és a XVIII. századbeli Marmontel meséje, hogy megvakították s kenyerét koldulással kereste. Erre a mesére hivatkozott az állásától (1850. júl. 6.) fölmentett Haynau, mikor a lapok második Belizárnak nevezték el. »Anélkül mégis — szölt, — hogy őt szemévilágától megfoszthatták s a felforgató párttól környezve, nyomorban koldusbottal, egyetlen leányától vezetve látták volna.«

A gótok új királya, *Tejas*, a vitézség csodáit művelve vonult végig Itálián. Nem ezt védte többé, csak saját és népe becsületét. Homeros tollára méltó jelenet lehetett, midőn 553-ban a Vesuvio tövében végső harcát vívta. Ezer embere keresztülvágta magát s még egy esztendeig 75.000 frankkal, alemánnal erősödve küzdött a görögök ellen. Capua közelében Narses germán zsoldosai végképpen megghiusították azt az álmot, hogy germán frankok és gótok uralkodjanak Itálián. *A keleti gótok birodalma 62 évi fennállás után 554-ben végképpen megbukott.* Egyetlen érdeme, hogy a műveltséget megőrizte, vagy legalább is kimélte a régi Róma emlékeit. Egy Justinianus-féle ember dicsvágya nélkül 65 békés esztendő elegendő lett volna, hogy a gótok igazolják Theodorich politikájának főbb elveit. Itália lakosai gyorsan megszokták, mondhatni, meg is szerették őket. De a görögök mint örökségüket követelték a félszigetet s midőn visszavették, meghódított országnak tekintették. Olyanforma baj volt ez Itáliára, mint tizenkét század múlva hazánkra nézve, hogy idegen járom alól *idegenek* szabadították fel. Kevés dicsőség került több vérbe, könybe, mint a Justinianusé. A krónikairó (Procopius) bizonyosan túloz, mikor Afrikában 3, Itáliában 9 millióra becsüli az elpusztultak számát. Mit enyhít a szomorú képen, ha csak ötödrésznyire tesszük is a veszteséget? Nem lett volna rá szükség, ha Justinianus nem áll a történelmi fejlődés útjába.

Az a törekvés, hogy a görögök visszaadják Itáliát a régi műveltségnek, éppen ennek a műveltségnek pusztulását okozta. A félsziget a romok országa lett. Romba dőltek maguk a jog- és birtokviszonyok is és a köznyomor megdöbrentően növekedett. S míg a szegény parasztok ezrével haltak éhen, a görög katonák a tüzes bort öblös pajzsaikból, nehéz sisakjaikból dorbézolva itták. De hiszen az atyáskodó bizánci kormány a *pragmatika szankcióban* (554.) aug. 13. sietett kiterjeszteni Itáliára is Justinianus törvénykönyvét. Olyas kegy, mint Magyarországra az 1849. évi márc. 4-iki alkotmány. Ha a fazék fogalma csakugyan megfelelne a haza fogalmának, mind a két ország beérhette volna vele; s annyiaval inkább, mert a császárok a meghódított országra nézve mind a két esetben külön engedményeket tettek. A gót királyok rendeletei a »lázadó« Totiláig megtartották erejüket, ha ugyan nem ellenkeztek a császári törvényekkel. Kelet pénzügyi rendszerét egyszerűen kiterjesztették Nyugatra is. Itália lett a birodalom 18. helytartósága, melyet az *exarcha* (az »első«, »legkitünőbb«, »elüljáró«) Ravennából kormányzott. A közigazgatás rosszabb lett mint a gótok idejében, de szerencsére megtúrte a városok törvényhatóságát s önkormányzatát, ami nélkül az olasz városok később nem virágozhattak volna fel olyan bámulatosan.

Gepidia volt a harmadik germán állam, melyet Justinianus politikája tett tönkre. Gepidiában (Erdély s a Tiszántúl területén) a hún birodalom bukása után olyan germán állam alakult, mely veszedelmesen nagy hajlandóságot mutatott a mai Magyarország egész területének megszállására. Pannóniát, régi jogai alapján, Kelet-Róma követelte magának, de erőtlén volt megszállására, sorsára hagyni pedig nem akarta. A langobardok már ott kalandoztak Pannónia északi részén; Rugiland az övék volt, a Kis-Alföld déli felét a magukénak tekintették. A Száva-Dráva közt jobbadán gepidák uralkodtak. A közbeeső dunán-

túli dombos vidék, a keleti gótok kitakarodása után, jóformán a »senki földje« volt. Régi római és kelta lakosai germán, különösen gót, elemekkel gyarapodva, megadással várták új gazdáikat. Teljes bizonytalanság uralkodott ezen a területen; de a görög birodalom sohasem tévesztette szem elől, hogy *neki* s nem a bizonytalanságnak kell uralkodnia; vagy legalább kijelölnie, ki uralkodjék az ő nevében.

A keleti gótok távozásakor a gepidák Pannóniát a szomszédság jogánál fogva akarták megszállani. Singidunum és Sirmium elfoglalásával déli részét (a Szerémséget) azonnal biztosították maguknak: mert hiszen délről, Görögországból várhatták leginkább a terjeszkedésük ellen való tiltakozást. A római birodalomnak még dicsősége és hatalma tetőpontján is Traianus eszére és szerencséjére volt szüksége, hogy megtörje egy Decebalus dáciai hatalmát; a meggyöngült keletrómai birodalomra mennyivel nagyobb veszedelmet jelenthetett egy legalább is kétakkora területű ország! Mivel tudta, hogy a középső-dunai egységes állam milyen volt a húnok uralma alatt, nem vágyódhatott arra, hogy ezt az egységet germán változatban is megismerje.

A gepidák terjeszkedése kettős védelemre bírta Justinianust. Az egyik abban állt, hogy Moesia elpusztult erősségeit újra építtette, Traianus aldunai hídjának védelmére új erősséget emelt s a Duna és Haemus (Balkán) közt levő fontosabb városokat falakkal köríttette, hogy veszedelem idején a népnek legyen hová menekülnie. A másik az volt, hogy a gepidák terjeszkedését más germán népek pártfogásával akarta bajosabbá, vagy éppen lehetetlenné tenni. Mialatt az Alsó-Dunát Singidunumig a heruloknak kell vala védniök, a Szerémséget semmi esetre sem akarta átengedni önző szövetségeseinek, a gepidáknak. Midőn azt 535. mégis megszállták, a Drávától északra eső vonal védelmére *behívta a langobardokat*: az arianus germánok üldözője az arianus germánokat. A langobardok 537-ben már a Szávaig kalandoztak, de Pannóniát, mint részben a keleti gótok tartományát, nem foglalták el addig, míg el nem dől, Itália a gótoké marad-e, vagy Justinianushoz kerül vissza. Csak 546-ban telepedtek le a Dunántúl.

Ahhoz, hogy a magyarországi két germán nép egymással leszámoljon, a Don tövétől a Száva tövéig, valami 1500 km. hosszan, mozgásba kellett jönnie a világnak. A gepidák a *kuturgur-húnokkal* szövetkeztek (549.), s ezekre Justinianus az *uturgurokat* zúdította. A két civakodó hún népet egy harmadik turáni nép, az *avar* győzte le, hogy azután, másfél évtized múlva, velök is gyarapodva, nyomuljon a gepidák ellen. Időközben (551.) a langobardok idegen segítség nélkül is legyőzték a gepidákat. A keleti gótok bukása után *Theodebert* frank király (554.) hiába akarta egyesíteni a gepidákat, langobardokat s a szomszédos germánokat, hogy egymással szövetkezve rontsanak a császárra, ki végső veszedelemmel fenyegeti a germánokat. *Kunimund* gepida király ellenben 565-ben hadat izent Alboin langobard királynak, ki egy esztendő múlva a kis-szkitiai (romániai) avarokkal szövetkezett ellene, s a szövetség legfőbb díjául Gepidiát ígérte oda nekik. Tehát ő maga gátolta meg, hogy a mai Magyarországon a germánok *egységes* államot alapítsanak. 567-ben a szövetségesek egyszerre támadtak. Valahol Újvidék táján történt a döntő csata, melyben 40—60.000 ember esett el Kunimunddal együtt, kit — bátyjának is gyil-

kosa — maga Alboin vágott le. A langobardok győzelme teljes volt. Roppant zsákmányt, tömérdek foglyot ejtettek ; köztük volt a király leánya, *Rosamunda*, kiért Alboin évek óta rajongott. Ez az egy csata véget vetett a gepida birodalomnak, mely 453-tól 567-ig állott fenn. Népe egymásután hódolt meg az erdélyi medencében s a Tiszántúl az *avaroknak*, a Duna-Tisza közében s több helyütt a Dráva mellékén a *langobardoknak*, míg egy töredék a Görög császárságban keresett menedéket. Így három, teljesen másféle műveltségű nép közt szét-szóródva, a gepidák csakhamar elvesztették minden politikai jelentőségüket.

Ezt a sikert, a harmadik germán állam megsemmisítését, Justinianus nem érte meg ; már másfél esztendővel azelőtt (565. nov. 11.) befejezte küzdelmes életét.

A világ újraalkotójának, a perzsák, vandalok, gótok, frankok, alemánok, gepidák, langobardok legyőzőjének nevezte magát, ha nem is valami sok joggal. Birodalma minden részében egyforma volt a közigazgatás és az igazságszolgáltatás ; hatalmát, tekintélyét a Corpus Juris mindenütt biztosította. Bámulták a császárt, ki a csatatéren *Belizár* és *Narses*, a törvényhozásban *Tribonianus*, az építészetben *Anthemios* lángeszét oly kitűnően használta fel a maga dicsőségére. Görögországot a világ legnagyobb hatalmasságává tette. Perzsiától a Dunáig mintegy ezer várat emeltetett, hogy századokra kijelölje s védhetővé tegye birodalma határait. Uralkodása vége felé azonban óriási földrengések egész városokat döntöttek romba, a romok sok ezer embert temettek maguk alá, a pestis egész városokat, sőt tartományokat is kipusztított. A mindenben atyáskodó állam nem bírt segíteni a bajon ; a hadsereg rovására tett megtakarítások pedig a hadsereg hanyatlására s arra vezettek, hogy 558-ban a hún kuturgurok áttörtek az Anastasios-féle falakon s Belizár csak a kiszolgált katonák és a polgárok segítségével verhette őket vissza a főváros alól.

Azonban kétségtelen, hogy Justinianus a csatatéren, a politikában és a közműveltség dolgában egyaránt nagy sikerekre hivatkozhatott. Mindenfelé új katonai utakat csináltatott, hídakat veretett, a vízvezetékeket kijavíttatta stb. Gondoskodott a főváros élclmezéséről, kedvezett a kézműveknek és az iparnak. Mivel népe a kínai selymet éppen az ellenséges Perzsia útján nyerte, politikai tekintetben is nagy szolgálatot tett az a két barát, ki Kínából a selyemhernyók petéit becsempészte s ezzel a görög ipart függetlenebbé tette Perzsiától.

A barátok téríteni jártak a szomszédos pogány népekhez ; a császár a határokon várak és kaszárnnyák oltalma alatt kolostorokat és fényes templomokat emeltetett. Sokszor virrasztott papjai és teológusai társaságában. A konstantinápolyi zsinaton (553.) elfogadtatta a négy első (nicaeai, konstantinápolyi, ephesusi és chalcedoni) zsinaton megállapított hitcikkelyeket és kárhoztatta Origenes tanításait. Azonban az ekként megerősített római katolikus egyház fejének nem a pápát, hanem önmagát tartotta s úgy rendelkezett a pápával, mint valami püspökkel. Nyugaton tehát olyan hódítást tett, amely fölért a Narsesével.

III. FEJEZET.

EURÓPA ÁTALAKULÁSA.

I. A germán szellem erősödése.

I. Langobardia.

A langobardok vas-
koronája.

KULVA népe nyomorúságán, *II. Justinus* (568—578.) azonnal megváltoztatta nagybátyja, *Justinianus* pénzügyi terveit s az itáliai hadsereg számát apasztani készült. *Narses*, a régi politika utolsó nagy embere, hiába bizonyítgatta, hogy csak tekintélyes görög katonasággal lehet féken tartani a gótokat, csak így lehet megoltalmazni az Alpokat a langobárdok s más barbárok betörései ellen. Ha igaz volna is, hogy Zsófia császárné, mint eunuchot, az asszonyok közé a ginaikeionba (hárembe) küldte fonni, *Narses*nek azért esze ágában sem volt, hogy csakugyan olyan fonalat akarjon sodorni, melyből az udvar ki ne

bontakozzék s hogy narancsesal, gránátalmával, fügével édesgesse be a langobardokat. Az udvar a zsémbes öreg helyett fiatalabb erőt akart látni Itália élén. A Zsófia császárné s *Narses* feleseléséről fenntartott adoma is bizonyítja, hogy *Narses* ösmerte az udvar szándékait s ármányait; az exarcha 567 elején önként mondott le méltóságáról, hogy nápolyi magányából kilépve, a császár kívánságára még egyszer átvegye Itália kormányát. A bizánci udvar ugyanis arról értesült, hogy a langobardok a segítség fejében *Gepidiát* odaadták az avaroknak, tehát valószínűleg Itáliával akarják kárpótolni magukat. *Narses* azonban még 567-ben meghalt, mielőtt a görögök a langobardok szándékairól bizonyosat tudhattak volna. Ha tehát a rendesen jól értesült udvar valóban árulónak tartja őt, nem bízta meg újból s éppen a legválságosabb időben Itália kormányával s holttestét nem viteti haza *Bithiniába*, hogy azt, a tisztelet minden nyilvánítása közt, a császári család jelenlétében helyeztesse nyugalomra.

Mariustól *Narses*ig mindig úgy volt, hogy az egyik germán csapat itáliai támadása a másikat is a beütésre ösztönözte. *Alboin* Pannóniát, ahogy a frankok és szászok is biztatták, valóban föl akarta cserélni Itáliával. Tudta, hogy *Narses* utódja, *Longinus*, katonaság nélkül érkezett az exarchátusba és hogy a várakat

sem bírja megrakni elegendő katonasággal. Tudta, hogy az itáliai kormányválság sok zavarral járt s hogy a közélet minden terén gyors hanyatlás mutatkozik. Számíthatott 20.000 szászra, az avaroknak hódolni nem akaró gepidák egy részére, sőt a bolgárok, szlávok, pannonok, suévek, noricumiai csapataira s magukra a keleti gótokra is, kiknek jó akármilyen segítség, csak megszabadítsa őket elnyomóiktól, a görögöktől.

Alboin így sem tartotta biztosnak vállalatát s nem akarta végképpen feladni Pannóniához való jogát. Úgy szerződött az avarokkal, hogy nekik adott

219. ábra. Langobard király. (A *Leges Langobardorum* IX. századbeli kéziratából.)

pannóniai szállásait *kétszáz esztendőn belül* bármikor kötelesek legyenek visszaadni, ha nem tetszenék az új haza, vagy ha onnan valamely oknál fogva ki kelene vonulniok. Amilyen példátlan és gyermekes ez a kikötés egy nemzetközi szerződésben, épp olyan példátlan és barbár a langobardoknak az a tette, hogy pannóniai szállásaikat elindulásuk napján fölperzselték, módosabb lakosait pedig kivándorlásra kényszerítették.

A langobardok és szövetségeseik 568 április 2-án, húsvét másodnapján, keltek útra mindenestül. Páratlan esemény a világtörténelemben, hogy egy népnek honfoglaló útra való indulását s egy másíknak, az avarnak honfoglalását

ilyen naptári pontossággal lehessen meghatározni. Amely nap elindultak Magyarország utolsó államalkotó germánjai, ugyanaznap lettek az avarok az egész Magyarország urai. Eznep szabadultak meg — talán mindörökre — a Balkán-államok a német uralomtól, hogy görögök, szlávok, turániak küzdelmeire nyisanak tért. A vándorló nép hónapokat töltött a Karszt-vidéken. Csak 569 tavaszán — márciusban vagy májusban — lépett Olaszország földjére, hol először is Forum Juliit (a mai Cividale dal Friulit) foglalta el. Milano szept. 3-án már szintén megnyitotta kapuit; ellenben északon Pavia s délen Beneventum csak három év múlva hódolt meg. Az exarchátust a szerencsés langobárdok ekként egy Ravennától Rómaig húzódó keskeny területre szorították. Olaszország vezetését ismét germánok ragadták magukhoz és *Görögország elvesztette Itáliát*, de anélkül hogy lemondott volna róla. Alboin kivonulása tehát korszakot alkot hazánk és az emberiség történetében. Itália német befolyás alá került, mely egységét teljes ezerháromszáz esztendőn át akadályozta; ellenben hazánk volt az első terület, hol megbuktak a németek államalkotó kísérletei.

Olaszországban a hatalom szétforgácsolása azzal kezdődött, hogy Alboin az először elfoglalt Friult azonnal külön hercegséggé alakította Gisulf számára. 572 május 24-én volt a híres lakoma, mikor Alboin Rosamundát azzal a kehellyel kínálta meg, amelyet apja koponyájából csináltatott. Egy esztendő múlva a bosszúálló asszony megölte urát, őt pedig megölte második ura, Helmichis, kit szintén el akart tenni láb alól. Alboin utódját, a középponti hatalomra törekvő Kleph herceget, másfélesztendei uralkodás után maguk a hercegek gyilkolták meg s Itáliát *harmincöt hercegségből álló szövetséggé* alakították át. Mikor azonban Maurikios, Kelet új császára, Childebert frank király és az avarok segítségével saját fiát akarta Nyugat császárává tenni, a langobárdok újra egyesültek és Kleph fiát, *Autharit* választották királyukká. A frankok csakhamar visszavonultak; mert nem állhatott érdekekben, hogy a langobárd királyságot erősítsék s nem lelkesedhettek a görögök itáliai császárságáért. Elmaradtak az avarok is, mert a langobárdok háborítatlan itáliai uralma az ő háborítatlan pannóniai uralmukat jelentette. Authari tehát az új exarcha, Smaragdus, ellen nemcsak hazáját védelmezte meg, hanem a hármasszövetség felbomlása után még támadott is. Végigportyázott egész Itálián, Regiumnál lovával a tengerbe ugratott, s lándzsájával a habok közt álló oszlopot megérintve, büszkén kiáltott föl: »Ez legyen Langobardia határa!« 590. szept. 5-én abban a hitben halt meg, hogy nemzetét biztosította.

Özvegye, a bajor *Theudelinda*, 590 novemberében Torino herceget, *Agót* (Agilulfot) választotta férjének, aki Alboin után a langobárdok leghatalmasabb uralkodója lett. Vele szemben Nagy Gergely pápa állt az itáliaiak *nemzeti* küzdelme élére, hogy kikergesse az idegeneket, akik gyöngye katolikusokból időközben ariánusok lettek. Rómát azonban csak öt mázsa arannyal menthette meg a hódító bosszújától. Ago és Theudelinda családi történetében csakhamar ismétlődött Chlodvig és Klotild családi története. Az ariánus Ago katolikus felesége itt is katolikusoknak kereszteltette fiukat, szorgalmasan levelezett a pápával s urát is rávette, hogy népe nagy részével együtt visszatérjen a katholicizmusra. Az urak most már százával építették az új templomokat, kolostorokat,

kórházakat ; a Szent János tiszteletére emelt monzai székesegyház pedig mint egy közös szenthelye, koronázó temploma lett az egyesített Langobardiának. Most is ott őrzik azt az arany koronát, melybe Theudelinda Krisztus keresztjének egyik vasszögét (a pápa ajándékát) foglaltatta. A »vas« korona lett az egyesített, vagy inkább egyesíteni akart Itália jelképe. Kőriratán először nevezte magát Ago »Isten kegyelméből« az egész Olaszország királyának. Nagy Károly, I. Napoléon és Vittorio Emanuele utóbb ennek a koronának föltevésével jelezték, hogy a részekre szakadt Itáliát vissza akarják adni önmagának. 606-ban hunyt el a nagy király, a langobard birodalom tulajdonképpeni szervezője. *Nemzeti* egyiséget azonban nem hagyott örökségül utódjaira.

Rothari 643. nov. 22-én kiadott törvénykönyvében teljesen szakított a római joggal. A meleg ég alatt a hideg skandináv nézetek hatásához képpest alapította meg Itália jövődó jogát, a *lombárd jogot*. Csak a langobardok és a velök bevándorolt germánok érdekeire ügyelt ; pl. egy langobard megöletéséért kétannyi vérdíjat kellett fizetni mint egy rómaiért. Azonban egy emberöltő múlva (668.) *Grimoald* király már áthidalni igyekezett azt a tátongó mélységet, mely a germán jogot a rómaiától idáig elválasztotta. Ekkor már a langobardok teljesen római katolikusok voltak s a hitnek ez az egysége egyengette a jogi és nemzeti egybeolvadást. Nem a »nemes« langobardok germanizálták a rómaiakat, hanem a »paraszt« rómaiak romanizálták a langobardokat. Alig képzelhetjük el azt a százados háborút, melyet a klasszicizmusnak kellett folytatnia, hogy Itália kék ege alatt csengő-bongó olasz nyelvvé alakítsa át a germán gótok, burgundok, langobardok, frankok, szászok, svábok és a turáni avarok, bolgárok kemény beszédét. A langobardok három-négy század múlva nemzetiségök elvesztésével bűnhődtek azért, hogy uralkodni akartak ezen a csodálatos félszigeten. A hódítók ilyen heves éghajlat alatt nagyon hamar melegnek találták nehéz vaspáncéljokat. Amely pilanatban levetették, szabadon lélegzettek, de megszűntek uralkodni. Lomha kedélyök élénkülni, alantjáró képzeletök szárnyalni kezdett. Az északról magukkal hozott nemzeti szellem nem volt erősebb mint az a jég-hegy, amely az északi sarkkör közelében sértetlenül veri vissza a nap sugarait, délre úszva azonban elolvad tűzökben. A langobardok északi nyelvének kincsei közül délen csak nagy nehezen maradt meg valami 200 főnév és 5—6 annyi tulajdonnév ; ezek is latinos módosításokkal, pusztán irodalmi emlékek gyanánt.

II. A nyugati gótok.

Langobardiához hasonló sors érte a nyugati gótokat a Rómánál rómaibb Hispániában. Királyuk, *Athaulf*, mint római hadvezér vezette oda őket s római felsőség alatt szerzett hazát nekik. *Eurich*, pár perccel a római birodalom bukása előtt, függetlenné tette hazáját s utódai megvédelmezték Justinianus pan-romanizmusa ellen is. Ez azonban csak a hatalom kérdése volt ; a barbár társadalom kezdettől fogva tehetetlenül állt a római műveltséggel szemben s végre is meghódolt neki.

Leovigild (567—586.), a katolikus Kelet-Rómától tartva, éppen akkor akarta emelni az arianizmust, mikor Európában az másutt már mindenütt

hanyatlott. Erősebb része volt benne *nemzeti* érzületének, mint *vallásos* meggyőződésének. Üldözte a katolikusokat. Saját fia, Hermenegild, nyíltan katolikus lett. A kor felfogása szerint az állam hitének elhagyása lázadást jelentett s Hispánia az apa és fiú közt valóban egy ariánus és egy katolikus táborra oszlott. A szerencse az öreg királynak kedvezett. Fiát földönfutóvá tette, majd lefejeztette. A vele szövetséges suévek országát birodalmába kebelezte, néhány görög kikötő kivételével az egész félszigetet egyesítette s a frankokat is visszaverte (583.). Mégis ő volt a gótok utolsó ariánus királya. Fia és utódja *Rekared* (586—601.) a toledói zsinaton (589.) nyíltan katolikusnak vallotta magát, miben az ariánus püspökök is követték. A hálás király sok kiváltsággal viszonzta készségöket. Nagy Gergely pápa áldását küldte s megajándékozta a királyt Krisztus keresztségének egy forgácsával, Szent Péter láncának egy szemével. Ki tagadná az eszményiséget olyan kortól, melyben ilyen ajándékkal egy királyt, egy egész nemzetet lekötelezhetett?

220. ábra. Nyugati gót harcosok.

A vallás egysége a társadalmat is kibékítette. A király megengedte a gótok és rómaiak házasságát. Mindnyájukat egy és ugyanazon törvény alá vetette, a római [törvényeket egyszerűen kiegészítvén mindazzal, amit nemzete sajátosságai kívántak. Római neveket adott a hivataloknak s annyi római szót hozott forgalomba, hogy ezzel is előmozdította azt a forrongást, mely nemsokára egy *új nyelv, új nemzet* alakulására vezetett. Ebben áll az ő világtörténelmi jelentősége; és abban, hogy ő volt Hispániának vagy inkább a tolosai birodalomnak első római katolikus, felkent, megkoronázott királya. Másrészt azonban vele, vagy inkább egyenes utódjaival, kezdődik az a türelmetlen vallásosság, melyet a történelem vizigótnak, vagy *bigót*-nak bélyegez. A bigótok a politikát minden lépten-nyomon összekevervén a vallás kérdéseivel, épp úgy akadályozták az állam egészséges fejlődését Nyugaton, mint ahogy hasonló beavatkozások rontották meg a császárságot Keleten, Bizáncban. Véres zavarok közül emelkedik ki *Kindasvinth* király (642—652.) tüneményes alakja. Azelőtt maga is a forradalmi párthoz tartozott; mostan, közel 90 esztendőskorában, trónra jutván, keleti kényurak módjára irgalmatlanul kivégeztetett minden lázadót vagy ellenszegülőt. Midőn haragja elől sokan külföldre menekültek, a kivándorlást eltiltotta. Néhány száz gögös úr élete árán feltétlen tiszteletet szerzett a királyság tekintélyének és az ország területe épségének. Kormánytársul fogadta fiát, *Rekisvinth*-et (649—672.), s vele együtt adta ki a németek első rendszeres törvénykönyvét. A *Lex Wisigothorum* alapja Justinianus kódexe; azonban meg sem nevezi a görög császárt, hogy

a paragrafusokkal együtt el ne ösmerje valamiképpen hatalmát, sőt szigorúan eltiltotta a római törvényekre való hivatkozást. A bírának oly esetekre nézve, mikről a nyugati gótok törvénykönyve hallgatott, a király döntését kellett kikérniök, vagyis a király lett a jog forrása. A rómaiak mégis joguk és műveltségök győzedelme gyanánt becsülték a Lexet, mely a gótokkal teljesen egyenlő jogokat adott nekik. Például végképp megengedte a rómaiak és gótok között való — nemzetiségi tekintetben vegyes — házasságot, az egyház áldásán kívül azonban az állam képviselőjének, a comesnek beleegyezését is megkívánta hozzá. Idővel ezek a *polgári házasságok* olvasztották egybe a két nemzetet. Törvényhozó, sőt alkotmányozó gyűlésekké lassankint az egyházi zsinatok lettek, s a királyválasztás jogát is maguknak szerezték meg. A zsinaton, a dolog természeténél fogva, a papok voltak többségben, akik azonban a hit és hazafiság közt nem ösmertek különbséget; »bigót«
katholikusokat, de törhetetlen hazafiakat neveltek.

Kindasvinth alkotása háborítatlanul csak egy emberöltőn keresztül állhatott fenn; az arab hódítás, a xeresi csata (711.) épp úgy nyomon követte, mint hazánkban Verbóczy alkotását Buda eleste. Mint *nép*: a spanyol és arab; mint *vallás*: a katolikus és mohammedán fél ezredéven át harcolt egymás ellen; de a *fuero juzgo*, a törvénykönyv (mint a török hódítás idejében a magyar) a legnagyobb eldaraboltság idejében is összetartotta, a *hit* pedig a győzelem reményével töltötte el a hazafiakat. A rómaiak és gótok ivadékai ebben a félezredéves küzdelemben alakultak át *spanyolokká*. Kiküzdtek szabadságukat, és olyan hatalommá tették hazájukat, hogy határain — félszázadon át — a Nap sohasem áldozott le; s most, hanyatlásukban is, egy a hitök, nyelvök, nemzetök.

III. A frankok a Merovingok idejében.

A frankok birodalmának nem volt olyan kedvező földrajzi helyzete mint a nyugati gótókének. *Neusztriának* (Francia occidenta-

221. ábra. Rekisvinth fogadalmi koronája. (A párisi Cluny-múzeumban.)

lisnak) nevezték a mai Franciaország nyugati részét, melyen Chlodvig három kisebb fia Páris, Orléans és Soissons fővárosokból uralkodott. A legöregebbiknek, Thierrynek (Theuderichnek) Metz fővárossal *Ausztrázia* (Francia orientalis) jutott a Bodeni-tótól a Rajna mentén a torkolatig. Amott *római-gall*, emitt *germán* népek laktak. Amannak terjeszkedését a tenger és a Pireneusi hegy-ség akadályozta; emez előtt nyitva állt az egész Németország a Szudetákig s az Elbéig. Ausztráziát az Auvergne és Burgundia elfoglalásával kerekítették ki; Neusztriában lassankint a Majna forrásáig terjeszkedtek. Clothar, a legkisebb fiú, tovább élt valamennyi testvérénél. Chlodomir örökségét úgy szerezte meg, hogy megölette szép kis fiait. Childebertét úgy, hogy egy kunyhóban porrá égettette fiát, menyét, unokáit. A birodalmat azonban három esztendőre egyesítette (558.) s nagyobb birodalmon uralkodott mint apja, Chlodvig. Négy fia közt azonban ő is négy részre osztotta.

A római műveltségű Nyugat különben sem fért meg a germán szellemű Kelettel s folytonosan torzsalkodtak egymással. A keleti *Sigebert* király felesége *Brunhilda* (Brunehaut) s a nyugati *Chilperich* neje *Fredegunda* a középkor modorában újtották meg az Atreusok gyűlölködését, mely hosszú időre megszabta a két állam fejlődésének irányát. Alig van példa a történelemben az erkölcsök hasonló elfajulására. Fredegunda saját leánya ellen, ez meg öreá küldött orgyilkosokat. Magában a templomban szúratta le azt a papot, ki összeeskette az özvegy Brunhildát az ő mostohafiával. Ez adott okot az első ismert *interdiktumra*, mert abban a templomban a bayeuxi püspök az istentiszteletet eltiltotta. De Fredegunda folytatta szörnyű tetteit; kivégeztette mostohafiait, végre saját urát, Chilperichet is (584.), ki rájött, hogy udvarmesterét, Landrichot szereti. Hanem azért *Venantius Fortunatus* megénekelte az »erényes« hölgyet, kinek

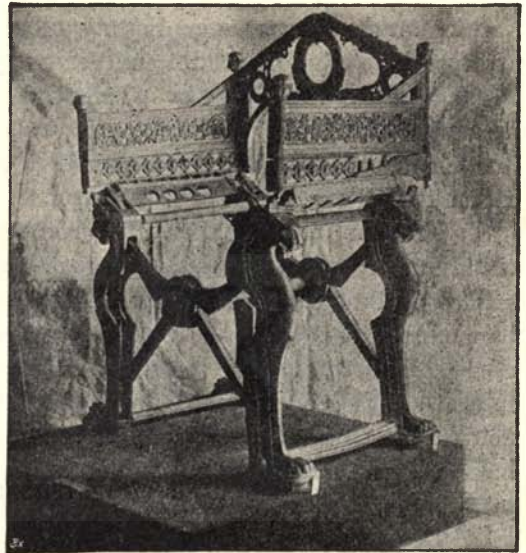
»Érdeme tündöklék; s Fredegunda piros ajakáról
Szép-szeliden mosolyog vissza a nap sugara.
Népe nagyasszonya ő igazán; ezer a baja, gondja;
Tisztelik is szíve és bőkezűsége miatt.
Míg kormánya alatt paloták fényes sora épül,
Általa felvirul a hős fejedelmi család.«

Ágyban, párnák közt halt meg (597.), míg vetélytársát, Brunhildát, aki pedig fiatal korában szebb, jobb és műveltebb volt nála, a burgund katonák vén korában lófarkhoz kötötték és szétrugdalt testét megégették. (613.) Csúfos halála esztendejében Fredegunda fia, *II. Chlotar*, még egyszer egyesítette Chlodvig birodalmát. Először hívott össze egyházi és világi főurakból álló országgyűlést, s ezen megalapítván az »örökös alkotmány«-t, jogrendet teremtett Franciaországban. Azonban az 587-iki ausztráziai és a 614-iki neusztriai szerződés, mely a maga földjének örökös urává tett minden *hűbérest*, a szétdarabolt-ság magvát hintette szét. Zsold fejében adta azokat a jószágokat, miket mint honfoglalók a zsákmányon közösen osztozva szereztek. Szent Márton köpenyegének lobogtatása idején fegyvert fogott valamennyi hűbéres, hogy királya vezetése alatt vonuljon az ellenség ellen. A király azonban a hadvezetést is *magánvagyon*a tisztartójára, háznagyára, a *major domus*ra hagyta.

Mivel a király elfogadott olyan hűbéreseket is, kiknek saját földjéből tett adományt, az ilyen földekre vágyó szabadok (kisebb nemesek) minden bizalmukat a teljes hatalmú major domusba vetették. A nagyurak a király legbizalmasabb emberét azzal kötelezték le maguk iránt, hogy az *állam* tisztviselőjévé tették s 615-től fogva (mint nálunk utóbb a nádorokat), ők maguk választották. A maîtresse-uralom költészetéből a királyok a nagyurak ellenőrzésének prózájába tévedtek. Fülökbe most nem pásztorórákon suttozták a legfontosabb állami tanácsokat, hanem egyszerűen azt követelték tőlük, hogy hatókrös szekereiken csak a nagyok akarátának meghallására jelenjenek meg a májusi gyűléseken. A történelem rois fainéants, tétlen királyok nevén ösmeri őket. Az arisztokráciával szemben teljesen erőtlennek mutatkoztak. Különben is mit lehetett várni olyan királyoktól, kik közül 114 esztendő alatt (638—752.) csak egy-kettő ért emberkort?

Pipin, Ausztrázia major domusa, Karlmann fia, a *Karolingok családjának* alapítója, volt az első, ki Ausztráziát, Neusztriát, Burgundiát a maga kormánya alatt *egyesítette* s Párisban az *egész Gallia* nemességével tartott országgyűlést. II. Chlotar halálával (628.) fiát, *Dagobertet*, a három ország közös királyául ösmertette el s a reális unióban egyesült országokat a most összegyűjtött germán törvényekkel kormányozta. Azonban a neusztriai urak rávették Dagobertet, hogy hozzájok, Párisba tegye át székhelyét, mi egyszerre megerősítette a *román elem* befolyását. De mit ért ez, ha Pipin maradt a kormány élén, ki *Párisban is germánnak érezte magát*?!

Dagobert halála (638.) után a birodalom ismét háromfelé szakadt és csak 655-ben egyesült, mikor *III. Chlodvig* kivégeztette Pipin fiát, Grimoaldot, ki Ausztrázia trónjára vágyott. *Ebroin* háznagy megszalasztotta *Herisztáli Pipint* is, a Karolingok utódját. Ha meg nem gyilkolják (681.), román befolyás alatt egyesíti a három királyságot s uralomra segíti a *középnemességet* és vele az *alkotmányos királyságot*. Így azonban H. Pipin, a germánok élén, *Testry-nél* (Páristól északra) megverte III. Thierryt, Neusztria királyát s a Rajna vidékét, Ausztráziát tette az egyesített három királyság középpontjává. A néphez közel álló köznemesek helyett nagy uradalmak, dölýfös oligarchák segítségével szabad birtok helyett a *hűbérrendszert*, választás helyett a *kinevezést*, római helyett a *germánt* juttatta uralomra. A testryi csata valóban *első* hatalmas összetűzése a német és a francia iránynak. Első csattanós nyilatkozata annak

222. ábra. Dagobert király trónja. (A párisi Cabinet des médailles-ban.)

a mélységes gyűlöletnek, mely a két hatalmas államot tizenkét század óta emészti.

Cím nélkül Herisztáli Pipin volt a háromegy királyság 300 hercegének s minden hűbérenek ura; magában Ausztráziában címe szerint is »dux et princeps Francorum«. Huszonhét esztendeig hozzá fordultak a külföld köve-
tei, nem a jelentéktelen meroving királyokhoz. Amint 714. dec. 16. lehúnyta szemeit, a neusztriaiak rögtön az ausztráziaiakra támadtak; de Pipin fia, *Károly*, négy csatában leverte őket s visszaszerezte atyja hatalmát. A románok s germánok egyesítésének nagy munkájában az *arabok* zavarták meg, kik 711-ben Spanyolországra, 732-ben pedig a frank birodalomra törtek. *Károly Tours és Poitiers* közt egy álló hétig küzdött ellenök. Vezérök, *Abdu'r-Rahmán*, halva maradt a csatatéren. *Károly* győzelmét a nép utóbb abban az arányban színezte ki, amint megtudta, milyen nagy válság elől menekült. Regélte, hogy 375.000 arab vére áztatta a síkot. Csodás dolgokat mesélt egyes hősekről, magáról *Károlyról* is, kit ezóta az arabok kalapácsának, *Martellnek* nevezett. *Martell Károly* 738-ban *Narbonnenál* is győzött s Franciaországot örökre megszabadította a világhódító araboktól.

Ezekben a harcokban, ha jelentőségökkel az egykorúak nem voltak is tisztában, az forgott kockán, nyugati vagy keleti, *keresztény vagy mohammedán szellem* uralkodjék-e Franciaországban s vele Közép-Európában? Spanyolországban már eldőlt a kérdés. Államnak, társadalomnak irányt ottan a mohammedánság szabott, mellyel szemben a keresztény román világ hiábavaló munkát folytatott. Először *Martell Károly* állt a mohammedának európai terjeszkedésének útjába; de azt ő sem akadályozhatta meg, hogy az arab szomszédság ne hasson a frank társadalomra s hogy arab dal, zene, szellem ne lopózzék frankjai szívébe.

Délnyugaton tehát visszanyomott egy népet, mely Ázsiából Afrikán keresztül új állami, vallási és társadalmi renddel fenyegette Európát. Ugyanakkor azonban saját hazája, Ausztrázia, északkeleti részében tulajdon testvérei, a keleti Frankonia, Thüringia és Hasszia pogány germánjai ellen kellett vallásháborút folytatnia; mert Németország politikai egységét csak a kereszténységben nyilvánuló egységgel teremthette meg. »Az istenek alkonya« azzal kezdődött, hogy egy merész hittérítő, *Bonifácius*, 724-ben Greismarban (Hessen-Nassauban) kivágatta Thor isten szent berkének utolsó tölgyfáját. A hittérítők mögött *Martell Károly* állt, aki *hatalmas Németországot* akart. A németek vallási egysége a legridegebb politikai szükséglet volt. *Károly és Bonifácius* okultak Spanyolország bukásán s hamarosan megkereszteltek valami százezer németet. Az új keresztények rajongását állították a mohammedának vakbuzgóságával szemben. Ha ezt nem teszik, s a frank birodalmat az arabok a politikai pártok versengésén kívül a hitben is megoszolva találják, a frank birodalom megsemmisül. Nyolc század múlva hazánk is egyszerre vesztette el politikai és vallási egységét. Bizánc helyett, amellyel meghasonlottak, a pápák a frank birodalmat tették a kereszténység védőpajzsává.

Martell Károly halála (741. okt. 21.) után *III. Childerich* az egész birodalom királya lett, hét esztendő múlva azonban minden hatalma az egyet-

len háznagy, Pipin kezeiben egyesült. A 32 éves daliás férfiú, Martell Károly fia, véget vetett annak az ellenmondásnak, hogy háznagynak nevezzék, mikor voltaképpen ő a király. A megkérdezett Zakariás pápa szintén kijelentette, hogy jobb, ha azt híják királynak, ki a királyi hatalmat gyakorolja. A régi törzsszerkezet bukásával a győzelem és dicsőség különben is az újabb irányt illette. A frankok tehát 752. májusában kolostorba küldték *III. Childerichet*, az utolsó Merovingot s Bonifáciussal királlyá kenették »*Kis Pipint*«, az *első* Karolingot. A mohammedánverő toursi és narbonnei hős fiát a népnek és történelemnek ugyanazon logikája juttatta trónra, mint nálunk jóval utóbb a mohammedánverő vaskapui és nándorfehérvári hős fiát, Mátyást.

IV. Nagy Szent Gergely pápasága.

A honkereső népek válogathattak állam- és kormányforma közt, de alig habozhattak az *egyház* kérdésében. A VII. század Nyugat-Európájában már csak *római katolikus államokat* lehetett elképzelni. A többinek élete vergődés: a katolikus hithez vezető út keresgélése. A középkori államok megalapításában a katonákat mindenütt a hithirdetők, a misszionáriusok kísérték. Ehhez képpest az egyház minden állam szervezkedésében mint hatalom vett részt s a római birodalom örökségébe lépő nemzeti államokat a kor uralkodó eszméjében, a katolikus hitben egyesítette.

A keresztények köztársasága az egyes hitközségekből olyanforma hosszú küzdelmek után alakult ki, mint az állam a vándornépek törzseiből. A közéletre gyakorolt hatását éppen a római állam gyöngülése növelte. A hierarchia, az egyházigazgatás rendszere, a római birodalom bukásakor már készen állt. Ez volt az egyetlen *élő szervezet*, mely a Róma örökségére vágyó barbárokat európaiakká tehetette. A nyers erő képviselői, a hódítók, csakhamar maguk is érdeklődtek a legelvontabb fogalmak, a legmélyebb isteni titkok iránt. Akik ezt a földi életet bizonytalanná tették, az örökéletről vitatkoztak. Ezek a viták olykor szörszálhasogatásba tévedtek, egészben véve mégis teljesen megvilágították a hit sarktételeit, dogmáit, amikben hinni csak egyféleképpen, vagy sehogy sem lehetett. A hívőket egyetlen egy köztársaságban egyesítették és a köztársaság elnökének Krisztus helytartóját, Szent Péter széke örökösét ösmerték el. Nyugat- és Kelet-Róma a chalcedoni zsinaton csak 451-ben jelentette ki, hogy úgy, amiképpen Krisztus mondta, valóban Szent Péter az a közsál, amelyen az egyház épült és Szent Péter utóda, a *római pápa*, a világ minden katolikusának *első* püspöke. Rómát tehát az egyház kétségtelen középontjának éppen akkor fogadta el, amikor Attila legjavában készült a római birodalom megdöntésére. I. vagy *Nagy Leó*, ki Attilát a város alól visszatérésre bírta, az első római pápa, kinek egyházi főségét *minden* katolikus elösmerte. A katolikus szó maga is egyetemest jelent.

A muraközi *Szent Jeromos* kezdte meg a katolikus egység római alakját azzal, hogy *latinra fordította a bibliát*; és *Nagy Gergely* pápa fejezte be azzal, hogy latin *misekönyvet* adott minden katolikus pap kezébe. A papok Nyugaton és Keleten egyaránt katolikus szellemben tanítottak. Megmagyaráz-

ván a hit tételeit, egyúttal a szertartások minden fényét kifejtették, hogy hódolatra indítsák hallgatóikat olyan eszmék előtt, amiknek fenséges titkait meg nem érthetik. A keresztény erkölcsstan a nagy tömeg eszejárásához alkalmazkodott; azonban maga a kinyilatkoztatott vallás nem lehetett sem a tömeg játéka, sem féltudós papok kísérletezéseinek a tárgya. A vallásos vitákban ezer meg ezer olyan eszme csillant meg, amit azután a reneszánsz és a reformáció százada kölcsönkért, hogy azokat a szabad gondolkodás nevében hirdesse. Az irodalom és tudomány terén sem lehetett terméketlen az a kor, melyben emitt *Szent Jeromos*, *Szent Ágoston*, *Szent Ambrus*, *Aranyszájú Szent János*, *Szent Leó* és *Nagy Szent Gergely*, amott az eretnek *Vigilantius*, *Pelagius*, *Coelestius*, *Nestorius*, *Eutychius* írt könyveket. A barbár világot azonban nem irodalommal és tudománnyal kellett megnyerni: hiszen akkor a klasszikusokat vették volna elő; hanem keveset okoskodó *hittel*, a hitet támogató egyszerű és világos *erkölcsstannal* és olyan tanító papsággal, melyet a hit alaptételeiben egy középponti hatalom fegyelmez. Ilyen középponti hatalom lett a *pápaság*.

Az volt a célja, hogy az új államokat a kereszténység közösségében egyesítse, a testvériség és felebaráti szeretet nevében új, közös társadalmat alapítson, a római műveltségnek a barbár nyersség fölött diadalt szerezzen. Itáliában egyenesen mint a rómaiság keresztény szellemű folytatója jelent meg, ami hazafias színben tüntette fel a népszerűvé tette. Legalább is azt a szerepet játszotta Itáliában a görög császárok mellett, mint a háznagyi hivatal a frank királyok oldalán. A pápa követségeket fogadott, háborút indított, békét kötött. Mindezt a görög császár nevében tette, de csak világi uralkodót megillető önállósággal. A császárok azonban nem világi uralomra törekvése, hanem amiatt fojtották meg *Silveriust*, azért rángatták el az oltár mellől *Vigilantius* pápát, mert vallási kérdésekben nem hajoltak kívánságaikra. *I. Pelagius* kimondta, hogy akármilyen a pápa, ragaszkodni kell azokhoz az eszmékhez, amiket a pápaság képvisel.

223. ábra. Szent Ágoston. (VI. századbeli freskó a régi Laterán-palotában.)

Mostantól fogva a római infula (mint nálunk utóbb a szent korona) valóban *elv* és nem személy uralmát jelentette. Egyéni felelősségök érzetében a pápák az egyházi törvényekre, a kánonokra támaszkodtak. *Kánonok*] alatt az ó- és új-szövetség könyvein kívül a sarkalatos zsinati határozatok gyűjteményét értik. Az első ilyen gyűjtemény, az apostolok kánona, 85 törvényből áll. Az általános és a tartományi zsinatok határozataiból 165 törvényt István efezusi püspök már 385 táján összeszedett; a kánonok első birálatos gyűjteménye azonban *Dionysius Exiguus* római apáttól (530—556.) való. Mindenesetre érdekes jelenség, hogy *Dionysius*, az egyházjog és *Tribonianus*, a római jog megalapítói kortársak s hogy a pápai és császári főhatalom eszményét egyszerre iktatták törvénybe. *Dionysius* művét *dekretaliák*-nak nevezik, mivel *Siricius IV.* századbeli pápán, a dekrétumok első gyűjtőjén kezdve, fölvelt minden jóváhagyott törvénykönyvet, kánont, zsinati határozatot, elvi jelentőségű pápai levelet. Amely percben Nyugat elfogadta, abban a pillanatban meghódolt a pápa elsőségének, primátusának.

Nagy Szent Gergely pápa (590—604.) becsülte meg legjobban azt az erőt, mely a törvényekben és a római nemzeti érzületben gyökerezett. Régi szenátori családból született s harminckét esztendő korában, 572-ben, maga is római praetor lett. De a szent anyának, Szilviának, fia három esztendő múlva már a benedekrendiek fiatal szerzetébe lépett. 590-ben a nép és az alsó papság rajongó szeretete ültette őt Szent Péter székébe. Választóit »lángoló oszlop« vezette abba a barlangba, hová felmagasztalása elől menekült. Midőn beiktatása után bűnbánó körmenetet tartott, hogy Istent a dögvész megszüntetésére kérje, »a bocsánat jeléül angyal jelent meg Hadrianus síremlékén«, melyet azóta Angyalvárnak (Castello Sant' Angelo) neveznek. A nép szeretete már is be-
ragyogta alakját s első csodálatos körmenetének emlékét a katolikus világ ma is évenként megüli Szent Márk napján. Ez a népszerű ember megvetette a címkórságot s az elsőségre törekvő konstantinápolyi patriarchával szemben csak azért is csupán Isten szolgálai szolgájának nevezte magát. Azóta minden pápa »servus servorum dei« : de olyan szolgája a püspököknek, ki Isten és az egyház nevében cím nélkül is uralkodik rajtuk. Ő az első, ki a pápaságot igazán világra-

224. ábra. Nagy Szent Gergely pápa. (Egy IX. századbeli miscskönyvből, a párisi nemzeti könyvtárban.)

szóló intézmény gyanánt fogta fel. Kitünően szervezett papsága segítségével a világ minden keresztény államára kiterjesztette hatalmát, vagy legalább gondját. Megtiltotta a kétkedők zaklatását, a zsidók erőszakos áttérítését : mert *a lelkiösmeretet nem szabad erőszakolni*. A meggyőződés szabadságát védelmezte akkor is, midőn nyilván kijelentette, hogy az égiekről írván, nem sokat törődik Donatus nyelvtanával, a stilussal, hanem úgy ír, ahogy Isten tudnia adta.

Dialógusában tömérdek csodáról beszél, de a források idézése mellett s a keresztény és nemzeti érzületnek melegségével. Magával ragadta korát, mely a csodákban sokkal jobban gyönyörködött, mint ahogy azt mi annyi század után elképzelhetjük. A langobardok megtérítését s a rómaiságba olvadását főképp ezzel a könyvével mozdította elő. Művei hű képei a kor lelkének ; nagy népszerűségnek örvendtek s írójuknak »az egyház doktora« címet szereztek meg. Valóban, nem érdemelte meg azt a vádat, hogy elégettette a palatinusi könyvtárt, még pedig olyanforma okoskodással, mint egy emberöltő mulva Omár kalifa az alexandriait. Olyan adoma ez, mely Rómától legalább is Alexandriáig utazott ; de egyúttal olyan képtelenség, melyet az oknyomozás megcáfolt már mind a Gergely, mind az Omár esetében.

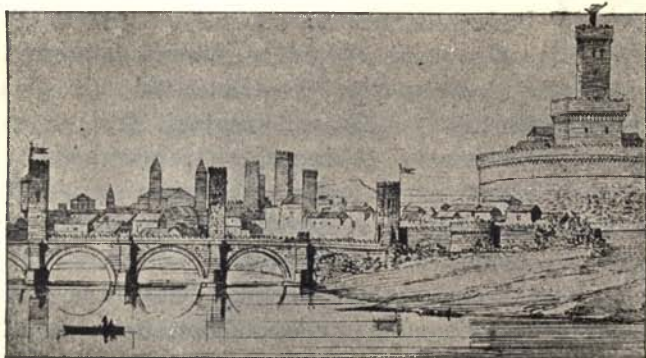
A klasszikusoktól Gergely féltette a vallásban még erőtlen lelkeket ; de igazán ellensége volt-e a szépnek az az ember, ki maga is annyi *egyházi éneket* szerzett ? Ihletett alkotása, a Regina coeli laetare, ma is a zeneirodalom remekei közé tartozik s antifonáriumait a mise különböző részeiben hangjegyek után éneklik. Ő vitte be az *orgonát* a templomba ; s *énekiskolákat* állíttatott az egyházi zene tanítására. Örök időkre megmentette az ó-római és ó-görög zene szellemét ; és feje körül a Szentlélekkel festette le magát. Gergelyt a félműveltek előtt is érthető konyhalatinsága tette világszerte olvasottá ; az eszmék hatásának titka pedig valóban nem Donatus szabályaiban, hanem közérthetőségökben rejlik. Életében legfőbb az *irodalmi* érdem. Ki nem ösmerné fel az ó-rómaid Gergelyben, mikor — Gelasius pápának első hatástalan kísérlete után — a sacramentarium, antiphonarium, benedictionarium egyesítése következtében az első teljes misekönyvet *latinul* adja a világ összes keresztényeinek kezébe ? Közérthetőséget keresett, s Gergelyt a VII. században többen értették meg, mint Luthert a XVI. században. Mindakét nagy újító eltalálta az eszmék terjesztésének az útját. Reformációt ki gondolhatna el ma nemzeti, de viszont catholicismust latin nyelv nélkül ? A két újítás érdemét latolgathatjuk, de világtörténelmi jelentőségét nem vonhatjuk kétségbe.

Gergely misekönyve csak a XV. században lett általános, de rohamosan terjedt már az ő idejében is, a katolikus egyházba most belépők pedig egyenesen ezt fogadták el. A pápa úgy fejezte ki gondolatait, hogy a világ kétszáz millió katolikusa Isten dicséretének még *egy* szavaiban sem tér el, mint nem térhetett el a római patricius sem. S ha milliók fohásza Gergely szövegében szállt Istenhez, annak mégis csak több jelentősége volt, mint ha latinul ezer esztendeig Donatus szabályai szerint ír a világ.

A pápaságot a kánonok gyűjteménye s a misekönyv tette olyan *szervezett hatalommá*, amelyet a világ nem ösmert sem azelőtt, sem azután. Hatalma

mérhetetlen tényezőit a VI. század végén, tehát ugyanakkor alkotta meg, mikor készen álltak emitt a római, amott a germán jog gyűjteményei s megszületett már az a nagy ember, kinek a Koránban foglalt tételeire manap másik kétszáz millió ember esküszik.

Sok vér omolt, sok város égett le, vaderő, tudatlanság, vakbuzgóság tömördek pusztítást követett el, midőn — a középkor elején — népek és vallásos nézetek állottak egymással szemben. Céljuk nem a régiek kiirtása, hanem a kor szellemének megfelelő helyzet alkotása volt. Sok tudatlanság van abban a felfogásban, hogy a népvándorlás egyenesen a régi műveltség ellen tört. Mennyit zúztak össze s mégis ki vallaná barbároknak Molière, Racine és Corneille százada franciáit, mert levegőbe akarták röpíteni a heidelbergi várkastélyt, a renesszánsznak ezt a remekét s kivágták még az élőfákat is? Vakdüh, szenvedelem nincs korhoz kötve. Azok a vándornépek, amelyek, hogy maguk élhessenek, másokat öltek, az *anyag* ellen dühöngtek, de az *eszmék* előtt meghajoltak. Akár a nagynak hódolva tették, akár új alkotásokra való restségből: intézményeikben, törvényeikben valamennyien római mintákat követtek. Ezredéves intézményeket semmisítettek meg, de ezredévre szóló intézményeket teremtetek. A pusztításra, a népvándorlásra következő két század fejtette ki a világ leghatalmasabb két egyistenes vallását. A keresztény hit s a mohammedán vallás keretében alakultak azok a *nemzeti* államok, melyeknek versengése a világot többoldalú műveltséghez juttatta, mint amilyenről az elsiratott római birodalomnak legrajongóbb polgára is álmodozhatott. Ebben a küzdelemben két földrésznek: Európának és Ázsiának világnézlete került egymással szembe.

225. ábra. Róma a középkorban. (Az Angyalvár és hídja a Vatikánnal.)

IV. FEJEZET.

ÁZSIA HATÁSA.

I. Az újperzsa birodalom.

Kezdőbetű mór arabeszk-alapon.

ÁRMILY különösnek látszik, a Róma bukását követő időknek ázsiai történeteit már egykorú *hírlapok* felhasználásával lehetne megírni. Hiszen pl. a pekingi »Csing-Pao« ujság 1907-ben ünnepelte meg alapításának ezernégyszázadik évfordulóját; pedig nem ez volt Kelet legrégibb hírlapja. Azonban a kínai ujdonságok Európát alig érdekelték. Az általános rombolásban, mellyel Ázsia népeinek beözönlése járt, Ázsia művelő hatását az újperzsák és az arabok útján érezte. A nyugati, majd a keletrómai európaiak ázsiai terjeszkedésének leghatalmasabb gátja az újperzsa birodalom volt. Ezt a birodalmat a Szaszán-házbeli *Ardashir* alapította. 227-ben legyőzte V. Volagazest és véget vetett az Arzakes-ház uralmának. Ez a turáni család, mely most a hormujani síkon elbukott, majdnem félezedéves uralma alatt naggyá, félelmissé tette perzsa földön a parthusok uralmát s Irán kereskedelmét, iparát, egész műveltségét szembeállította Rómáéval. Azonban végzete volt, hogy nem törődött eléggé az indogermánok *nemzeti* tulajdonságaival, különösen pedig *nemzeti vallásával*, a tűzimádással. Mithrát, a perzsák régi Napistenét, a rómaiak lelkesedéssel fogadták be Pantheonukba s a tartományokban is mindenütt tisztelték; de otthon a mágusok zúgolódtak, hogy uralkodóik vallástürelme következtében a keresztény és zsidó hit terjedni kezd s fenyegeti az ősi vallást, az állam egységének leghatalmasabb biztosítóját. Azért sorakoztak Ardashir mellé, aki mint a királyok királya (sah-in-sah) a nemzeti vallásnak és a nemzeti eszmének nemcsak védelmére, hanem terjesztésére is vállalkozott. Melyik perzsa nem óhajtotta volna vissza Xerxes és Dárius fényes korszakát? A rómaiak 230 óta már csakugyan nem a parthusok, hanem a perzsák ellen való csatákról beszéltek. A dicsőséges *I. Shapur* (Sapor) 260-ban szíriai földön fogta el a római császárt

(Valerianust) és seregét. Ennél talán még többet jelentett, hogy nagy számmal épített új városokat, templomokat, iskolákat, a Zend-Avesta alapján javította a jogviszonyokat, rendbehozta a hadsereget s utódait alkotásaival *nemzeti politika* követésére bátorította. *II. Shapur* 72 esztendeig (309—380), oly sokáig uralkodott, mint a hasonló nagyságú európai királyok közül tizenhárom század múlva egy másik napkirály, *XIV. Lajos*. Ellene küzdve esett el *Julianus* római császár, aki pedig a perzsa napimádást akarta szembeállítani a római kereszténységgel. Ha *Mithra* tisztelete Róma államvallása lehet, a perzsák, az ő lángoszlopát követve, talán politikai felsőbbbségeket is biztosíthatják a római birodalom nyugati részében. De *Julianus* eleste után *Shapur* már éppen az ellenkezőtől tartott. Véresen üldözte a keresztényeket, hogy nyakára ne hozzák a rómaiak hódító hadait, vagy talán politikai felsőbbbségét. Követte ebben »a gonosz« *I. Jezdegerd* is (399—420.), aki pedig eleinte hajlott a kereszténységre.

A Szaszánok éles szeme a rómaiaknál és a keresztényeknél csakhamar sokkal veszedelmesebb ellenséget látott a turániakban. Nem kicsinyelték ezeket a nomádokat, akiknek egyik családja már közel féleztredéig uralkodott rajtuk. Az Irán és Kína közt barangoló eftalitákat (fejér húnokat) vallásukkal és műveltségökkel akarták megnyerni. Bokharában nem fáradoztak hiában; de a Kaukázusnál szüntelenül örködniök kellett, hogy az alánok és húnok betöréseit visszaverjék. *II. Jezdegerd* (442—459.) ellenök építtette a derbenti vaskaput és a hatalmas falakat. A perzsáknak úgy kellett küzdeniök a turániakkal, mint a fény szellemének, *Ahuramazdának*, a sötétség szellemével, *Ahrimánnal*. Ebből a küzdelemből haszna lett minden turáni népnek, amely részt vett benne; sőt hatása nyomait némelyek a magyarok ősműveltségében is föltalálni vélik. *I. Kobadot* (488—531.) turáni népek ültették vissza trónjára, melyet egy új kommunisztikus vallásfelekezet, *Mazdak* híveinek üldözése miatt vesztett el. *Mazdak* szerint Isten eredetileg mindenkit egyenlőnek teremtett; egyformán akart részesíteni mindenkit a vagyonban és a szerelemben, amelyet tehát a házasság nem korlátozhat. Ily körülmények közt minden becsületes embernek a meglevő intézmények megváltoztatására kell törekednie. Forradalmi tanítás kétségkívül; de *Kobad* csak ennek a tanításnak előismerése árán nyerhette vissza trónját.

Mazdak vallásfelekezetének s vele a haladásnak legelszántabb ellensége *I. Kozru Anusirván* volt: a »halhatatlan«, az »igazságos«. Közel félszázados (531—578.) uralkodása alatt az ó-perzsa birodalom s vele a régi erkölcsök újjászületéséről, renesszanszáról álmodozott. Külsőleg valóban dicsőségesnek lehetett mondani olyan uralkodást, mely keleten a hindukkal érezttette fegyvere erejét, északkeleten kínai módra épített falakkal védekezett a turániak ellen s nyugaton dicsőséges harcban mérkőzött meg, majd hasznos békében egyezett ki a keletrómai birodalom megújítójával, *Justinianusszal*. Megoltalmazta hazáját abban a viharban, amely az eftaliták oxusmelléki országának megdöntése után a törökök első birodalmának megalapítását kísérte. Délnyugaton, a jemeni arabok hívására, elűzte a keresztényeket segítő abessziniakat s az arabokat nagyjából felsőbbbsége előismerésére kényszerítette (575). Szívesen

pártolta a Keletrómából kiüldözött nesztoriánus keresztényeket, akik őt az ősi alkotmány helyreállításában s királyi hatalma fejlesztésében gyámolították. Olyan világra szóló hatalmat alapított, amellyel Európában csak a keletrómai és a frankot lehetett összehasonlítani. Unokája, *II. Kozru* (591—628) elfoglalta Jeruzsálemet, Perzsiába vitette a szentkeresztet, hadai Karthagóig és a Boszporusig portyáztak. Európaiak azt mesélték róla, hogy istennek képzei magát. Olyan termet csináltatott, amelynek mennyezete és fala az égboltot ábrázolta. A rajta levő napot, holdat, csillagokat aranyból, ezüstből, drágakövekből rakatta ki s az egészet rejtett gépezet mozgatta. Ebben a képzelt mennyországban, a szentkereszt tövében állíttatta fel a trónját. A nép isten gyanánt imádta, azonban, Herakleios váratlan győzelmein elkeseredve, letette és lenyakazta. A szent keresztet a keresztények diadallal vitték vissza Jeruzsálembe.

A keletrómaiakkal örökké tartó háborúskodások annyi ember életébe kerültek, hogy Kozru már asszonyokat is befogadott a seregbe és arab zsoldosokat tartott, akik a perzsákat nemsokára a tőlük ellesett módon hajtották igájukba. A tudományok és művészetek hanyatlásnak indultak. A perzsa udvarba menekült pogány tudósok kiábrándulva oszoltak szét, a keresztények pedig abban a meggyőződésben kerültek, hogy a vallásához és ősi erkölcsiéhez mereven ragaszkodó országban a nyugati műveltségnek nincs mit keresnie. A nemzeti műveltséget is végső veszedelem fenyegette, mikor az arabok pásztornépe 642-ben földönfutóvá tette *III. Jezdegerdet*, véget vetett a Szaszánok uralkodásának és a büszke, szabad Perzsiát az arab világbirodalom egyik tartományává alázta.

II. Az arabok és az iszlám.

A régiek keveset törődtek Arábiával, mely pedig akkora, mint Európának egyharmada. A Dsesziréh, vagy Belad al Arab északi részét Ptolemaios óta kövesnek nevezték, nefudjait, dánáit (tüzes sivatagait) pusztáknak, termő vidékeit (Hedsászt, Jément, Ománt s a középső Nedsedet) boldognak. Az északi *izmaeliták* s a déli *joktanidák* közt izzóbb volt a gyűlölet mint a kettejüket elválasztó tüzes sivatagok : a dánák és nefudok közt. A joktanidák Sábában és Jemenben (ahol sokan keresik Ofirt) már Romulus idejében virágzó, művelt, gazdag birodalmat alapítottak. A római hódítások romba döntötték palotáikat, óriási vízfogóikat, egész országukat. A Vörös tengerhez közelebb lakó *himjárok* — Zafár és Aden vidékein — már nem érhetek el hasonló nagyságot s ethiopiai hatás alá kerültek.

A beduinok nemcsak törzseik függetlenségét, hanem pogányságukat is védelmezték velök szemben. Ábrahám helytartó már magát Mekát, a Kaaba szent kövének városát, akarta meghódítani, hogy azután kereszténnyé tegye, mikor elesett ugyanazon (570.) évben, melyben az arab világ újjáteremtője, *Mohammed* született. A perzsák segítséget küldtek a szabadságért küzdő araboknak, de perzsa tartománnyá tették Jément. Azzá teszik egész Arábiát, ha Hedsász (»A határörvidék«) sziklaként nem áll terjeszkedésük és az egyesítés útjába. *Benu Koszai*, ki a Kaaba templomába Jemen bálványait is bevitte,

olyan mondai alak, mint Hellen, Romulus és Remus, Hunyor és Magyar, Hengist és Horsa ; de a nemzet szívósságának éppen olyan emlékei is fűződnek nevéhez. Az V—VI. században rokonai, az *Omejják* szabtak irányt Mekkában. Az arabokat nem politikai, hanem *nemzeti* érzület tartotta együvé. A világ legtöredékesebb népe csupán *nyelvében* élt mint arab s költőire hallgatott legszívesebben. Legnagyobb költője *Mohammed* volt.

»Megrázkódott a perzsa király palotája, kialudt a párszik szent tüze«, mikor Mekkában 570. április 20-án Mohammed, a szegény Abdallah és Amina fia, megszületett. Hatesztendős korában a teljesen árva fiút nagyapja, majd nagybátyja, Abu Tálib, vette magához és módos mekkaiak nyájait őriztette vele. Huszonnégyszendős korában üzlete, majd élete társául fogadta őt Kadidsa, egy gazdag kereskedő özvegye, kinek megbízásából nagyobb utakat tett. Ezen utazásai közben ismerkedett meg a zsidók és egyes keresztény felekezetek főbb hitelveivel. Az egy Isten fogalmát keresve, gyakran tépelődött Mekka határában a hirai barlang előtt s idegességében néha félőrülten járt-kelt. Többször úgy vélte, hogy maga az Isten beszél vele s rábízta akarata hirdetését. 610-ben először szólt kinyilatkoztatásokról, de csupán családja körében. Először felesége, lánya, két fogadott fia (Ali és Szeid) s barátja, Abu-Bekr hitt isteni küldetésében. A Hásim-család többi tagja tudni sem akart »ostobaságai«-ról, de kész volt fegyveresen megvédeni becsületét, mert az egyúttal a család becsülete. Ezt hozta magával az ősi murú'a, a lovagiasság. Mohammedben még egy esztendő múlva is csak negyvenhárman hittek : többnyire azok a szegények és rabszolgák, kik szívesen hallották, hogy Isten haragszik az urakra s a másvilágon ők is urak lesznek.

Mohammed szerint csak egy az Isten : Allah, a világ teremtője, fenntartója. Imádni csak őt szabad ; a bálványokat meg kell vetni. Az Isten prófétája, követe Mohammed. Isten akaratából ő nyilatkoztatja ki az embereknek, hogy van föltámadás és utolsó ítélet, hol mindenki érdeme szerint veszi el jutalmát, büntetését. A hívők négy főkötelessége : a hitvallás, az imádkozás, őszinteség, jótétevés. Az új vallást *iszlám*-nak (megadásnak), magát a hívőt *moszlim*-nak (odaadónak) nevezte, mert vallása alapjává az Isten akaratában való megnyugvást tette. Dogmáról és katonai vezényszóról nem lehet vitatkozni : követni kell. Azoknak, kik isteni küldetése jelül csodákat követeltek tőle, Mohammed azt felelte, hogy a *természet* csodáiban amúgy is láthatják Isten hatalmát. Üldözőinek, az arisztokrata koreisoknak, viszont azt mondta, hogy nem lép vissza, ha a napot jobb, a holdat balkezébe teszik is ; akármilyen történik vele, mindenkor hirdeti, amit igaznak tart. Az ilyen erős meggyőződés tisztelete magyarázza meg a keresztényeknél Pál, a mohammedánoknál Omár fordulását. Az arabtól nem volt kisebb áldozat, mint a rómainál, hogy kárhozottaknak tartsa hitetlen ősapáit és lemondjon az ősök tiszteletéről, mely nemzeti büszkeségének kiapadhatatlan forrása volt. Az üldözők hajdan a keresztényekkel, most a mohammedánokkal szemben éppen azok közül a arisztokraták közül kerültek ki, akik ilyen áldozatot nem akartak hozni egy ács, vagy egy juhász kedvéért. Azonban a gazdag *Abu-Bekr* a próféta jeruzsálemi mennybemenetelének legcsodásabb részleteit is elhitte már, »ha Mohammed mondja«. Ahol legenda képződik olyan

elő alak körül, ki a csodáknak maga nem barátja, az eszmék győzedelme nem kés hetik sokáig.

Mekkában, a pogányság szent városában, gyors diadalt nem remélvén, Mohammed az első egyház ügyeinek vezetését tizenkét jathribi hívére bízta. Az emberiség félezredéve csodálta már, tizenkét ösmeretlen, szegény apostol mennyire átalakíthatja a világot. Ki hitte volna, hogy a csoda ismétlődik, s megint tizenkét ismeretlen, szegény ember alakítja át a világ egy részét, s világegyházon kívül világbirodalmat is teremt! Nem hihette maga Mohammed sem, midőn törzse bosszúja elől Mekkából Jathribba menekülve, üldözői ellen alig védelmezte egyéb, mint az a finom hálót, mellyel egy pók szötte be bűvőhelyének, a barlangnak bejáratát. A legenda pókhálója azonban már is nagyobb hatalmat jelentett mint az a kazal, melyet, Róma nagyságának bebizonyítására, a szeszélyes Elagabal egy tisztátalan, erkölcstelen világváros pókhálójából rakatott.

A menekülés, a *hedsra*, 622. június 28-án kezdődött és szeptember 20-án végződött. Ezen szomorú napok emlékének megűlésével kezdődik a holdévek szerint számító mohammedának újesztendeje, moharrem első napja, mely 622-ben július 16-ára, 1910-ben januárus 13-ra esett. Akkor 150 rajongó, most az 1328. újesztendőben 180 millió ember adott hálát, hogy véget ért a pogánykor dsáhilája (bolondsága) s elkezdődött az iszlám ilm eljákinja (biztos tudása).

Jathribban, a hová menekült, Mohammed egy pálmafa tövében hirdette Allah dicsőségét. Egy mekkai követ rövid idő múlva már álmélkodva tapasztalta, hogy a görög császár, a perzsa sah sem részesülhetne nagyobb hódolatban. Pár hónap múlva Jathribot a mohammedán már nem kevesebb főlénnyel nevezte *medíná*-nak (városnak), mint Rómát a patricius urbs-nak, vallása és nemzete középpontjának. Aki szavait megértette, nem kételkedhetett, hogy ez a középpont a mostan épült medsid (mecset), hol a próféta szónokolt, társalkodott, ítél s, ami legkeservesebb volt, imádkozni tanította arabjait. A munafikok (kétszínűek) és a zsidók gúnyolódásai csakhamar rávezették, hogy a keresztényekkel és zsidókkal nem szabad egyezkednie. Az arabok eszejárásának megfelelő *nemzeti vallást* kell teremtenie, mely, lényegtelen dolgokban, az arab pogányságból is megtűr egyetmást. A nemzeti egység útját jelölte meg, midőn megparancsolta, hogy nem Jeruzsálem, hanem Mekka felé fordulva kell imádkozni. Annak Kaabája a kibla, s régi módon a mohammedánnak is el kell oda zarándokolnia. Szent kötelességgé tette a hitetlenek ellen való harcot, elsősorban a Kaaba visszafoglalását. Paradicsomi üdvösséggel kecsegtette azokat, kik Istenért küzdve esnek el. Az első tizennégy 624. januárus 13. részesült ebben a dicsőségben. A bujdosók kicsi csapatát Mohammed pusztá kézzel, de 3000 angyalban bízva vezette győzelemre. Csak ezen bedri csata után kötött kardot. Egy év múlva már zárt csatarendben támadt a mekkaiakra. Vereségén okulva, két esztendő múlva a lovasok ellen (Arábiában hallatlan módon) sáncok mögül védte magát. Nemsokára Hodéibijánál, a mekkai szentföld határán, úgy állott, mint Caesar a Rubiconnál. Kierőszakolta, hogy híveit három napra minden esztendőben oda bocsássák a mekkai búcsúra. 629-ben, Medínától 750 kilométerre, hadai a görögök ellen csatát vesztek, de a próféta úgy fogadta a hazatérő vezért, Chalidot, mint Cannae után Róma Terentius Varrót, Körmend után

Mátyás király Nagy Simont. És Chalid, »az Isten kardja«, 630. januárius 10-én már 10,000 emberrel foglalta el a békebontó Mekkát.

Tevéje hátán Mohammed és serege hétszer került meg a Kaabát. Leron-tatta, kidobatta onnan a bálványokat, a házakból a családi isteneket s megparancsolta az iszlám föl vételét. Győztes hadai láttára, vagy követei rábeszélésére az arab törzsek szintén felhagytak a bálványozással. A másvilági boldogság, főképp pedig az evilági zsákmány, hírnév, előmenetel reményében többnyire lelkesedéssel csatlakoztak hozzá. Vallásuk szabad gyakorlatáról biztosítva, az arabiai zsidók és keresztények is hódoltak neki. 632-ben a mekkai zarándokláson Mohammed már mint egész Arábia prófétája s vezető államférfia, mondhatni uralkodója, foglalta össze a moszlimok kötelességeit. Pár hónap múlva (június 8.) Medinában abban a tudatban hunyt el, hogy küldetését teljesítette.

Annak az egy Istennek, akit hirdetett, nemcsak Arábia, hanem minden más nép bálványait is le kellett rombolnia. Paradicsoma az arisztokrata arabnak és a rabszolga négernek egyaránt nyitva áll. Isten jobban szereti a hívő néget, mint a hitetlen arabot. Nem tűri azokat a kicsinyes korlátokat, amiket az arab törzsek s az idegen nemzetek egymás közt emeltek. Egyenlőnek tekinti valamennyit. Egyenlően jutalmazza és bünteti őket, de egyenlően uralkodik is rajtuk. Minden hívője ugyanazon állam polgára; ez az állam tehát nem nemzeti, hanem világbirodalom. A vallás külsőségei, a szertartások, imádkozások, böjtölések, zarándoklások növelték az együvé tartozás érzetét, mely a hitterjesztő háborúkban lángolt leghatalmasabban. Kilenc század múlva egészen más faj, más név szultánja, a nagy Szulejmán, az első bécsi hadjárat után azzal dicsekedett, hogy »a hit harcosainak paripái olyan országokat tiportak el, amelyeket az igaz vallás keletkezése és a próféta föllépte óta egész mostanáig még egy győzelmes padisah idejében sem tapostak az iszlám népének lovai. A harci kiáltás és az ezán (a müezzín imára hívó éneke) mindenütt hangzott az országban. A vallás megszüntette a népek közt levő különbséget. Arábia a próféta halála után egy századdal már csak nevet adott a birodalomnak, nem erőt. Erőt nem adhatott, mert nem volt igazi társadalma. Mohammed megnyitotta a paradicsomot a nő előtt, de bezárta rá a harem ajtaját. Cselédből feleséggé tette, de férje szerelmében más feleségekkel, sőt rabszolgánőkkel is osztozni kényszerítette. Megkorbácsoltatta rágalmazóit, de feredsével takarta el a nő szépségét, hogy ne hódíthasson. Helyét csak a férj lakásában biztosította, nem a társadalomban, mely tehát sohasem érezhette művelő, nevelő hatását. A meghódolt országok a győzőknek századok múlva is csak táborát látták, nem társadalmát; pedig ezt egy vesztett csata nem robbanthatja szét, mint am azt. Már Mohammed tapasztalta vallásának államalkotó erejét. Azonban a politikai csodák kora nem tarthatott sokáig olyan államban, mely a dogmák szűk határai közé szorított vallásnak mindent föláldozott, s a gondolkodás igazi szabadságát, egy egységes társadalom képződését ennek nevében akadályozta. Mohammed valóban nem tehetett róla, hogy őt, a VII. század emberét, a XX. század mohammedánjai is csalhatalannak tekintik s hogy óriási tekintélye aggodalmas konzervativizmusra csábította őket.

III. Az arab kalifaság.

Mohammed halálakor az *örökösödés* hívei a próféta egyetlen leányának urát, Alit akarták helytartóvá, kalifává tenni ; a *választás* hívei azonban Mohammed első fegyveres védője, Szád, vagy pedig első kísérője s apósa, Abu-Bekr körül sorakoztak. A választás *Abu-Bekr*-re esett, ki vejét azelőtt is többször helyettesítette s a karavánokat, az imádkozást vezette. Csak annyit kívántak tőle, hogy feltétlenül Mohammed törvényei, parancsai értelmében kormányozza őket. Arábia többi része tudni sem akart Medina hegemoniájáról s álpróféták lázították a beduinokat. *Abu-Bekr* bölcsesége, *Chalid* és *Mothanna* hősisége véget vetett a fejtelenségnek. Arábia minden törzse egyesült abban a vallásban, mely a nemzeti eszmét csak alárendelt tényezőnek tekintette. Az ókor legrégibb keleti államainak pusztulása óta a teokrácia sehol sem volt tökéletesebb, mint Arábiában 633-tól fogva, mikor Abu-Bekr kalifaságát valamennyi törzs elismerte. Chalid és Mothanna arabjai még azon esztendőben három győzelmet arattak a perzsákon Mezopotámiában. El-Füsrátnál az egyesült perzsákat és görögöket is megvervén, 634 elején már arab folyóvá tették az Eufrátest, a »Füsrat«-ot, sőt Sziria és Palesztina meghódítására is parancsot kaptak. Csak a Korán, kard vagy adó, — megtérés, háború vagy hódolat közt lehetett választani.

Délről teljesen váratlanul jött az az erő, mely Dárius és Xerxes idejében Kelet, Nagy Sándor korában pedig Nyugat felől hatva, kevésnek bizonyult délnyugati Ázsia átalakítására. A perzsák ktesiphoni gyermekkirálya, az utolsó Szasszán *Jezdegerd* s a bizánciak hatalmas császára, *Herakleios*, hiában örvendezett, mikor meghallotta »a szatócs« Abu-Bekr halála (634. aug. 22.) hírét. *Omár* (634—644.), kit az arabok a haldokló kívánságára választottak kalifának, rendszeresen fogott a világ meghódításához és az ösmeretlen pásztorokat a világ uraivá tette. Ezt az uralkodást Mothanna Bászra alapításával s azzal vezette be, hogy Mezopotámiát meghódította egészen a Tigrisig. Halála s a görögök veresége után *Szád*, az új fővezér, 636-ban háromnapos csatában tönkretette Rusztem perzsa vezér seregét, megszalasztotta a perzsák gyermekkirályát, elfoglalta fővárosát, Ktesiphont s 900 millió dirhem (28.800 métermázsa) kincset osztatott szét beduin katonái közt. Ezzel majdnem egyidőben történt, hogy Chalid megverte a görögök 80.000 főnyi seregét, s másodszor is elfoglalta Damaszkust. Szíriában, Perzsiában azonnal mecsetekké alakították át a templomok egy részét s arab módon szervezték újra mindakét országot, mielőtt egészen meghódították volna. Jeruzsálem, hová »a zsidók királya« egykor számárháton vonult be, hódolattal fogadta *Omár* kalifát, ki szintén kopott ruhában tevéháton kereste fel a zsidók és keresztények szent városát. Ott azután fényes mecsetet építtetett, hogy Jeruzsálem a harmadik egyistenhívő vallásnak is szent városa legyen. 640. októberében vezére, *Muávija*, már meghódította egész Szíriát. *Amr* Ibn El-Ászi három esztendei csodás küzdelem után arra kényszerítette a görögöket, hogy egészen átadják Egyiptomot ; még azon (642.) esztendőben ellenállás nélkül foglalta el a Pentapolist (a régi Cyrenaicát), alvezére, *Okba* pedig 643-ban Tripolist. 643. szept. 29-én Omár mint Észak-Afrika ura vonult

be Alexandriába, mely helyett Amr az akkor alapított Kairót tette fővárossá. Otmán (644—656.) az újra támadó görögöktől Karthagót is elfoglalta. (648.) Megszállotta Nubiát, Ciprust és Rhodust. Továbbnyomulásában a kazarak gátolták meg, Bizánc ellen küldött hajóhadát pedig a viharok szórták szét. Perzsia csakhamar arab tartomány lett s a futó királyt, az utolsó Szasszánt — mint egykor Dáriust — saját alattvalói ölték meg. (651.)

Az arabok Alexandrosnál gyorsabban és biztosabban hódítottak. Először mindig ott jelentek meg, hol a lakosság nagyobb része arab volt ; pl. Hirában és Irákban (a régi Babiloniában), délnyugati Perzsiában (Arabisztánban), a Jordántól keletre lakó nabataeusok földjén (a rómaiak Arábiájában), Edessa és Palmyra vidékén (melynek serege arabokból állott) s Afrika berei közt. Ezek a »külföldiek« a rómaiaktól, görögöktől, perzsáktól eltanulták a szervezett állami életet, melyben azután mesterei lettek hódító testvéreiknek. Az a gondolat, hogy a kalifák minden arabon uralkodjanak, jobban tetszett nekik mint maguknak a félszigeten lakóknak, kik a törzsszerkezethez húztak. A félszigeten túl ez az eszme hatott, nem Mohammed tanítása, melyet csupán hódolásuk után ösmertek meg. A hitnél mostan még jobban ösztönözte őket a zsákmány reménysege, mely, Ktesiphontól Karthagóig, milliárdok uraivá tette a szegény beduinokat. Villámgyorsaságú

226. ábra. Arab (mór) hadizászló.

könnyűlovasaik meglepték a világ leghíresebb katonáit, a nehéz fegyverzetű görögöket és perzsákat. Néhány hónap alatt eltanulták azt a fegyelmet, a melyet ezek néhány százados gyakorlat után sem szerettek. A kalifaság új államformáján s az új valláson kívül az új taktika mozdította elő legjobban sikereiket. De az is, hogy jól választották a támadás idejét. Perzsiában a gyermekkirály alatt fejtelenség uralkodott ; egymást érték a palotaforradalmak ; a nagy hűbéresek nem engedelmeskedtek a középponti kormánynak, a csapatok vezéreiknek. Görögország, kivált hivatalnokainak gőgje és kapzsisága miatt, Ázsiában és Afrikában mindig népszerűtlen volt, amit a sok adó és a hivatalos (orthodoxus) vallás fölerőszakolása még inkább növelt. A görög katonaság nagy részét vissza kellett rendelni Európába, hol az arabok hatalma éppen

most érte el tetőpontját. A »tűzimádó« párszik ugyan most is az utolsó Szasszán, Jezdegerd trónra lépésétől (632. június 16.) számítják az időt, de romlásukat is, mert Zarathustrának ma már e világon csak százezer híve van. *Herakleios* 636-ban Konstantinápolyba vitette Krisztus keresztjének Jeruzsálemben őrzött darabját. Ugyanekkor *Abu-Bekr* hiteles adatok alapján összeíratta Mohammed tanításait, melyeket, a leggondosabban átnézve, Otmán 653-ban a *Korán* (»Hirdetés«) nevű könyvben foglalt össze. A Korán a mohammedánok szentírása és törvénykönyve; 114 fejezete (szurája) tartalmazza azokat az isteni törvényeket, amelyek a hagyományokon (szunnákon) alapulnak, s a vallás, állam és társadalom minden főbb kérdésére kiterjednek. Az állam a prófétaság, a szegények adója és a dsihád (a hitetlenek ellen való harc) dogmáján épült fel. A próféta isteni tekintélye vezetett korlátlan egyeduradalomra. A szegényadóból fejlett ki az *államegyház* részére fentartott hadizsákmány s a leigázott népek megadóztatása. A dsihádból lett a *hadsereg*, mely az első kalifák idejében legfeljebb 200.000 emberből állt. Az arab hatalom csodálatos gyorsan terjedt, míg az iszlám követői a Koránnak nem betűihez, hanem szelleméhez ragaszkodtak; a haladást utóbb is a Koránnak inkább magán- mint közjogi intézkedései gátolták. A betűkhöz tapadást a mohammedán hittudósok éppen azért követelték, mert a mérhetetlenül sok hadizsákmány, a tömérdek kincs az arabokat már Otmán korában kiforgatta egyszerű erkölcsseikből s ösmeretlen bűnökre csábította.

Ezen különben senki sem csodálkozhatott. Az első kalifák patriarkális módon *Arábiából* uralkodtak. Nagy hódításaik után Arábia már földrajzi helyzeténél fogva sem maradhatott politikai középpont; s ezt Otmán utódaí a kedvezőbb fekvésű, műveltebb Szíriában vagy Irákban (Mezopotámiában) keresték. Ehhez képest kellett változnia uralkodásuk rendszerének, sőt magának a Koránnak is, melynek 653. évi újraserkesztése a kalifák világuralma érdekében történt. A kalifa életével fizette meg újítását (656.). A mekkai és medinai ósdiak forradalma a választást a nép jogának jelentette, ki s Alit, a próféta vejét, emelte trónjára. A próféta özvegye azonban, *Aisa*, maga is tevére ült, hogy becsülete megsértője, Ali ellen lázítsa híveit. A »tevés csatá«-ban *Ali* győzött, ki Irákot tette az iszlám törzsországává, Kufából igazgatta a neki hódoló Irákot, Arábiát és Egyiptomot. Megverte a Mohammeddel ellenséges Omejja házabeli *Muavija* szíriai hadait; vezérei azonban a győzelem pillanatában lemondásra kényszerítették, az összeesküvő ifjak pedig csakhamar leszúrták. (661.) Mint vértanú, a halott Ali veszedelmesebb lett az élőnél. Pártosai, *siitái*, nem tágítottak attól a felfogásuktól, hogy Mohammed utódjai Aliig törvénytelen uralkodók voltak s a választás magát a népet illeti; a *szunniták*, mivel a szunnák (törvények) seholsem mondják ki Mohammed rokonainak örökösödése jogát, katonai csínnyel *Muaviját* tették kalifává, aki éppen az *örökösödés* behozatalára törekedett. A nép akaratára hivatkozó siiták közül az új kalifa csakhamar az érte rajongó Szíriába: *Damaskusba* tette át székhelyét. Mentül több lázadás fenyegette uralmát, annál jobban kedvezett a katonaságnak s lassankint teljesen kifejtette a zsarnokság rendszerét. Tekintélyét a hitetlenek ellen folytatott hadjáratai emelték. Keleten

egészen az Indusig nyomult, az Oxusnál pedig először mérkőzött meg turániakkal. Nem is gyaníhatta, hogy valamikor és legtovább ezek lobogtatják a próféta zászlaját. Az uralmat örökségben hagyhatta fiára, *Jezidre*, ki a Koránnal elég keveset törődött, s vérbe fojtotta a siiták lázadását. Már Mekkát ostromoltatta, midőn halála (683. nov.) megmentette a szentségtörés elkövetésétől. *Abdallah*, a mekkai felkelők vezére, most az egész birodalom kalifája lehetett volna, ha Medina feldulatása miatt megkegyelmez hódolatra kész ellenségeinek. Azonban a vakbuzgó ember nem tudott megbocsátani; mire a sereg hű maradt az Omejjákhoz és nyolc esztendő múlva Mekka első és utolsó kalifája a város védelmében esett el. A sorsnak valóságos gúnyja, hogy a mekkai kalifaság felélesztésével több mint tizenkét század múlva csak a »hitetlen« angolok kecsegtethették az arabokat.

693-ban helyreállt az Omejják világbirodalma s *Velid* (705—715.) idejében érte el legnagyobb terjedelmét, dicsőségét. 709-ben meghódolt Bokhara,

227. ábra. Görögtüzet vető arabok. (A párisi nemzeti könyvtár egyik kéziratából.)

712-ben Samarkand. A Pendsabban és Kis-Ázsiában arab katonák portyáztak, Konstantinápolyt arab hajósok fenyegették. *Musa* vezér elnyomta az észak-afrikai berberék lázongását. Alvezére, *Tarik*, 711-ben a xeresi csata után elfoglalta az Iberiai félsziget legnagyobb részét s az arabok hatalmát *Európára is kiterjesztette*. A keresztényeket méltán rémíthette meg olyan ellenség, mely az Ural folyó, Konstantinápoly és Gibraltar felől egyszerre támadhat reá. Hiszen harmadfél század óta nem ösmertek világbirodalmat; s most egy ilyen álltak szemközt.

Velid utódjai azonban önmagukat fosztották meg legjelesebb vezéreiktől. *Musa* olyanformán járt mint *Miltiades*; mint sikkasztót, óriási pénzbirságra ítélték s koldusbotra juttatták. Az újabb vezérek nem tudtak mérkőzni a görögök tüzéségével, melyet egy új találmány, a *görög tűz* tett jóidőre ellenállhatatlanná. A roppant adók, a felekezetek torzszalkodásai, az udvar mesés fényűzése, a hivatalnokok zsarolásai lázadásokat okoztak. A siiták Iránban perzsa nemzeti szellemben vallották magukat mohammedánoknak s ezzel, vagy hogy pl. a még »hitetlen« törökökkel szöveterkeztek, egyre gyöngítették az iszlám arab nemzeti jellegét.

Sziriában a régi, egyszerűbb arab erkölcsöket különben is *görögösség* váltotta fel. A görög műveltség épp úgy meghódította az arab világbirodalmat,

mint a nála nem nagyobb egykori Rómát. Száz esztendeig Damaskus maradt az új műveltség középpontja. Azonban ez a nyugati szellem nem tetszett az igazi keletieknek. 747-ben fegyvert fogtak az Omejják ellenségei. Moszul közelében 750. januárius 25-én megverték és földönfutóvá tették *II. Merván* kalifát; Szíriában, egynek kivételével, kivégezték minden (állítólag 90) rokonát s a kalifák sírjait feldúlták. Ali utódjainak kijátszásával a trónra *Abdallah Abul-Abbász*t ültették, ki a próféta nagybátyjának, Abbásznek, családjából származott. Damaskus falain az Omejják fehér zászlaja helyett az Abbászok fekete zászlaja lobogott. A hegemonia azonban Szíriáról Irákra ment át s Kufa, majd *Bagdad* lett a birodalom fővárosa. (762.) Eközben a távol Nyugaton *Abdu'r-Rhamán*, ki az Omejják közül egyedül menekült meg, Spanyolországban második kalifaságot alapított (756.) s ezzel megbontotta Mohammed egyházának és birodalmának egységét. Európát *Abdu'r-Rhamán* alkotása érdekelte jobban.

IV. Európa magatartása.

Kelet-Róma szembeszállt a mohammedán világgal, melyet az arabok és a perzsák képviseltek. 578 óta *Tiberios*, *Konstantinos*, *Maurikios* és *Phokas* császárok valóságos vallásháborút viseltek a perzsák ellen. A perzsák azonban *Herakleios* idejében (610—641.) Jeruzsálemet is elfoglalták, a szentsírt meggyalázták, a szentkeresztet zsákmányul ejtették s magát Konstantinápolyt is fenyegették. A császár, kit észak felől az avarok szorongattak, már arról gondolkozott, hogy birodalma középpontjává Karthagót teszi; *Sergios* patriarcha azonban megeskette, hogy marad s harcolni fog. 622. áprilisében tört ki a háború. *II. Kozru* perzsa király ugyan az avarokkal, bolgárokkal és szlávokkal is szövetekezett; az avarok azonban Konstantinápolytól, a perzsák pedig Ninive közelében döntő csatát vesztek. Mária képe, melyet a sereg élén vittek, s a hit ereje mindenütt győzelemre vezetett. A letett, kivégezett *Kozru* fia, *II. Seroe*, 628. elején békét kötött a császárral s lemondott minden hódításáról. Visszaadta a szent keresztet is, melyet azután *Herakleios* óriási tömeg élén, diadalmenetben, de hajadon fővel, mezitláb, darócba öltözve, saját vállán vitt be Jeruzsálembe. (629. szept. 14.) A szent kereszt ezen fölmagasztaltatása évfordulóját a kereszténység azóta évről évre megüli. »Isten hadnagya« azonban, ahogy a győztes *Herakleios*t nevezték, az arabokkal kitört háborúban (634—7.) már nem vezette katonáit, kik el is veszítették Szíriát, Egyiptomot. Elvesztették volna a Balkán északi részét is, ha a császár Fehér- vagy Nagy-Horvátországból (Galicia keleti részéből) 634-ben *horvátokat* nem telepít Dalmáciába, 636-ban pedig *szerbeket* nem fogad be a mai Szerbiába. 635-ben római patriciussá tette *Kuvrát* kánt, hogy *bolgárjai* amazokkal együtt verjék vissza az avarok támadásait. Azonban a horvátok apostola, *Ravennai János*, csak egy negyedszázad múlva beszélhetett térítéseinek sikereiről s így a keresztény császárságot ezen a vonalon egyelőre mégis csak árja pogányok védelmezték turáni pogányok ellen. *Herakleios* Olaszországot a pápával együtt elidegenítette magától, midőn 638-ban egy császári ediktumban valóságos hitvallást tett a monofizitáknak kedvező monotheliezisről (egyakaratról). A nyugati kereszt-

ténység semmit sem várt többé Isten hadnagyától, ki a Földközi tenger délkeleti partvidékeit, a kereszténység szent helyeit vitéz küzdelem nélkül juttatta az arabok kezére. A halálát követő 76 esztendő alatt a keletrómai birodalomban fejtelenség uralkodott. Az arabok folytatták hódításait, Konstantinápolyt többször ostromolták, Karthagót pedig (697.) be is vették. Tervel bolgár kán a Balkánon hatalmas *bolgár császárságot* alapított, a Balkán valamennyi szlávjának egyesítésére törekedett s hellén szellemet csak a tenger partjain tűrt. Pedig Maurikios óta a latin hivatalos nyelvet a görög váltotta fel; az imperátorok magukat is görögösen basileusoknak (királyoknak), despotéknak vagy autokrátoroknak (korlátlan uralkodóknak), a pápák pedig szenteknek, istenieknek nevezték őket. Annál érthetőbb ez az alázatosság, mert a VII. században nyolc pápa közül hét keleti volt. A római egyház elsősege s a legfőbb teológiai tekintély dolgában egyik sem alkudozott. Azt az elsőséget (primátust), melyet Phokas elősmert, nem engedték oda a konstantinápolyi patriarchának, kit Maurikios oikumenikosnak (egyetemesnek) tett meg. Nem ösmerték el II. Konstansnak azt az intézkedését sem, hogy a ravennai egyházat velök szemben autokefalosnak (önállónak) nyilvánítsa. A lateráni zsinat (649.) kárhoztatta Herakleios 638. évi hitvallását (az ekthézist, vagyis rendeletet), amely Jézust két természetűnek, de egyakaratúnak mondta. Elvetette II. Konstans 648. évi típusát, mely az egy vagy két akarat vitatását tiltotta. A császár emiatt letette, száműzte I. Márton pápát s mint alattvalóval bánt vele. Mikor az arabok elvették Szíriát, Egyiptomot és Afrikát, hol az egyakarát hívói voltak többségben, a császárok kevesebbet törődtek ezzel a teológiai vitával. IV. Konstantinos Pogonatos kibékült Agathon pápával s Konstantinápolyban is kihirdettette a lateráni zsinat határozatait. (680.) A pápa tekintélye akkorát nőtt, hogy a hadsereg megtagadta az engedelmességet, mikor II. Justinus el akarta fogatni a hit kérdésében ellenszegülő *Sergius* pápát. Még végzetesebb lett Bizáncre, mikor II. és III. Gergely pápák meg hasonlottak III. *Leó* császárral, kit helytelenül neveznek izaurinak.

III. Leó (Konon) éppen akkortájtban, 717-ben, lett görög császár, mikor az arabok egyszerre kétfelől törtek Európára. Ázsiában, ahol ellenök harcolt, mint *katona*, bosszankodott, hogy az araboktól rettegő kisázsiaiak nem a táborba, hanem a templomokba sietnek s nem is a szenteket, hanem a szentképeket híják segítségül. Mint *keresztény*, attól félt, hogy ez ismét bálványozásra vezet.

228. ábra. A konstantinápolyi második zsinat. (680.) Konstantinos Pogonaros arcképével. (IX. századbeli miniature a párisi nemzeti könyvtárban.)

Mint *bölcselkedő*, Mohammeddel tartott, hogy az Istenhez imádkozónak nincs szüksége a szentek közbenjárására. Mint *apostoli* császár tehát eleinte korlátozta, majd (egyetemes zsinat összehívása nélkül) 728-ban eltiltotta a képek tiszteletét.

Igy indította meg azt a szerencsétlen politikát, mely a görög császár tekintélyét alapjáig aláásta, mert a császárok akkor is vallásos kérdések feszegetésével bajlódtak, mikor minden erejüket a birodalom ellenségeinek összetörésére kellett volna fordítaniok. Valóban sajátságos, hogy az éppen virágzásnak indult keresztény művészetek ellen olyan császár támadt, ki a művészetben legnagyobb múltú népen uralkodott.

Az első keresztények képekkel, szobrokkal nem díszítették templomaikat, mert attól tartottak, hogy a bennök megörökített eszme helyett, a hitben erőtleneek magát az anyagot fogják tisztelni, sőt imádni s így a régi bálványozás visszatér. Nagy Gergely pápasága kezdetén történt, hogy megtalálták azt a kendőt, melyen megmaradt az izzadságát letörő Jézus Krisztus képe. Ezt valódi képnek, *vera ikon*-nak, Szent Veronika kendőjének nevezték és Szent Péter római templomában helyezték el. Ma ezenkívül még 38 hasonló arclenyomatot ismernek. Torinóban őrzik azt a szemfödelet, a melyen a beletakart Krisztus holttestének körvonalai látszanak. A kendő valóban az I. századból való. Vignon a francia akadémiában (1902.) a kép keletkezésének természetes magyarázatát kívánta adni; az akadémia azonban nem bocsátkozott a vallásos kegyeletet érintő tünemény tárgyalásába.

Nagy Gergely pápa úgy gondolkozott, hogy akik könyvből olvasni nem tudnak, legalább a falakon lévő képekről olvassák le a szent történeteket. Ugyanakkor *Leontius* püspök röpiratban fejtette ki, hogy a tisztelet nem a képet, hanem a rajta megörökített eszmét illeti. A művészet és a kegyelet híveivel szemben mások a tízparancsolatra hivatkoztak, mely tiltja a faragott képek imáadását. Az arab mohammedánok, Szíria új urai, a képek tiszteletét a keresztények belső ügyének tekintették s ellene a zsidók izgatásai után sem lép ek fel. Annál jobban felzúdultak a kisázsiaiak, mikor a szentképektől saját keresztény császáruk parancsára kellett volna megválniok. Zugolódtak az itáliaiak is, akik közt a keresztény művészetnek, kivált a katakombákban, már félelmedéves multja volt. Korunk sem egy-egy császár felfogásához alkalmazza a maga műízlését. A papság elégnék tartotta, hogy mindenütt felvilágosítsa a népet a képek tisztelete és imádása közt levő óriási különbségről. Tulajdonképpen nem is erről volt szó, hanem arról, hogy valami keresztény kalifaféle ne legyen III. Leóból. Mert a császárnak az iszlámból az tetszett legjobban, hogy a világi és az egyházi hatalmat egy személyben egyesítette. Kevesebbre ő sem törekedett.

731. végén a római zsinat kimondta, hogy a Megváltó testéből és véréből, valamint az egyház egységéből kizártnak tekint mindenkit, aki a képek régi tisztelete ellen istentelenül cselekednék. Erre Leó Olaszország és a pápa ellen küldte hajóhadát, melyet a Galliát támadó Abdu'r-Rahmân ellen kellett volna küldenie. Az arabokat nem is Leó, hanem *Martell Károly* győzte le. III. Gergely pápa most Károlytól kért segítséget a görög iga lerázására.

OSZK

Országos Széchényi

EURÓPA 750-től 1200-ig.

Pipin, Károly fia, frank földön fogadta az új pápát, III. Istvánt, ki térden állva kért segítséget a langobardok ellen. *Chiersy*-ben, 754. április 14-én, Pipin megígérte támogatását. A görög császár jogaival nem törődve, a ravennai exarchatust a Pentapolisszal (Rimini, Pesaro, Fano, Sinigaglia, Ancona) együtt mint világi birtokot ajándékozta a pápának. Hálából a pápa St-Denisben 754. július 28-án újból királlyá kente s római patriciusnak nevezte ki két fiával együtt. A későbbi magyar királyok sohasem tartották szükségesnek, hogy az ország főpapjától nyert fölkenetést a pápa vagy legátusa hozzájárulásával hitelesítsék; sőt ezt az utóbbit el sem ösmerték amazzal szemben. Magyarország azonban, ha európai hatalom akart is lenni, nemzeti állam maradt. A frank birodalom új uralkodóháza a második fölkenetéssel s a római patriciusi cím elfogadásával azonnal megmutatta, hogy választó monarchiából máris örökössé alakult át. Nemzeti jellegre gondolni sem kívánt olyan területen, melynek középső folyója a Rajna s mely a Po, sőt a Tiberis partjain is szerepre vágyik. A chiersyi szerződés és a st-deniszi jelenet óta a pápa, »a földi Isten«, ahogy már II. Gergelyt nevezgették, a görög császár helyett egy nyugateurópai uralkodóra támaszkodott s védelemre mint Róma patriciusát kötelezte. Sejtteni lehetett, hogy valamikor rendelkezni akar vele, ha most, pártfogását keresve, kegyeket is osztogat neki. Rómának és az egyháznak nemcsak görögökkel és langobardokkal, hanem a frankokkal szemben is szabadnak, függetlennek kell lennie. Ezért nem látszott nagy áldozatnak, hogy tartalmat, szent jelleget ad az új uralkodóház birodalmi eszméjének.

A 754. és 756. évi hadjáratban Pipin elvette *Aistulf* langobard királytól az exarchatust és Ravennát. Ahelyett, hogy teljesítette volna a visszaadást sürgető *Konstantinos Kopronimos* görög császár felhívását, az egészet a pápának ajándékozta. Világi uralkodóvá tette abban a pillanatban, amelyben követte, *Fulrad* apát, a Pentapolis kulcsát az ajándékozó oklevéllel együtt Szent Péter sírjára tette le. Középső-Olaszországot tehát Pipin nemzeti királlyá alakította át s legalább ezt adta vissza önmagának. Az ő korától számíthatjuk azt az egyházi és lovagias szellemet, amely megadta a középkor jellegét. Magának Pipinnek vitézsége (bika és oroszlán ellen való küzdelme) tulajdonképpen még csak a Toldi Miklósok vitézsége volt. A pápával, mint az egyház fejével, kötött szövetséget még szorosabbra fűzte, hogy 767-ben a frank püspökök gyűlése a Szentháromságról és a képek tiszteletéről szóló vitában határozottan a görög felfogás ellen nyilatkozott, mert az alaptételek (dogmák) tekintetében nem alkudozhatott. Így tehát egyházi téren is megindult az a küzdelem, mely a politikában már is a görögök nagy hatalmának bukására vezetett.

V. FEJEZET.

A NYUGATI KERESZTÉNY CSÁSZÁRSÁG.

I. Nagy Károly és a birodalmi eszme.

1. A németek egyesítésének terve.

A Nagy Károlynak koszorút
nyújtó História.

NYUGAT legnagyobb hatalmává Pipin a frank birodalmat akkor tette, mikor Keleten az Abászok alapítottak világgrázoló uralmat. Ez a teljes fényében feltűnő hatalom éppen úgy kereste a frank király kedvét, mint a lassan hanyatló görög császárság. Az olaszok egy része neki köszönte, a germán világ tőle várta egyesítését. Az anyag készen állt a világ átalakításának drámájához, amikor 768-ban Pipin a saint-denisi egyházban megkezdte a karoling királyok temetkezési sorát. Frank királynak a rendek Noyonban Pipin és Berta öregebb fiát, *Károlyt*, Soissonsban pedig a fiatalabbat, *Karlmannt* ösmerték el királynak. Karlmannnak bekövetkezett elhunytával Károly egymaga lett a frankok királya, s Gerbergát, testvére özvegyét s fiait menekülésre kényszerítette. Saját feleségét, Desideratát, már előbb elűzte, hogy a tizenhárom esztendő s Hildegárdot vehesse el. A szerencsétlen leányok apja, Desiderius langobard király, azonnal fegyverkezni kezdett. Unokáinak örökségét követelte; megtámadta a Károlypárti új pápát, *I. Hadrianust*, s langobard vezetés alatt akarta egyesíteni Olaszországot. A frankok genfi gyűlése a frank hegemonia érdekében háborút izent neki.

Ezzel a hadizenettel kezdődik a *németek egyesítésének* ábrándja. Károly a németek nemzeti önérzetére akarta alapítani világbirodalmát. Már erősen küzdött a szászok ellen, mikor a langobardok önállásának megszüntetését is elhatározta (773.). Két hadtestben tört át az Alpokon, s nyílt csatában csakhamar megverte és Paviába szorította Desideriust. A hosszú, unalmas ostrom ideje alatt 774. április elsején nagypénteken meglátogatta Rómát. Szent Péter temploma főbejáratának a pápához vezető minden lépcsőfokát megcsókolta. Másnap az örökváros kapui is megnyíltak előtte. 6-án Szent Péter sírja fölött

erősítette meg atyjának a pápa részére tett adománylevelét s átadta a benne foglalt birtokokat. Kétségkívül megbeszélték ekkor azt az új helyzetet is, melyet az olaszokra s magára a pápára nézve a frank és langobard koronának egy főn való egyesítése teremt. Júniusban Pavia Desideriusszal és családjával együtt megadta magát s Károly valóban a langobardok ura lett.

Langobardiát Károly nem kebelezte be Aquitania vagy Bajorország módjára, hanem továbbra is külön ország gyanánt, langobard törvények szerint kormányozta. Az üres hűbérjavakat frankoknak ajándékozta; a többiben meghagyta, de hűségesküre kötelezte a langobard urakat. Katonataratással sem terhelte őket. Csak most (776.) kezdte viselni a római patriciusi címet, amelyet már húsz éve kapott. Pár év múlva Langobardia külön királyává tette kis fiát, Pipint, de a langobardoknak is a frank országgyűlésen adott törvényeket. Itália a különállás látszata mellett is tartomány volt: a birodalom gépezetének egyik kereke, amelynek a frank birodalmi eszme tengelye körül kellett forognia. Az új foglalással a birodalom katolikusainak a száma megkétszereződött. Károly már is a legnagyobb katolikus monarchia feje lévén, újabb hódításaiban a germán szellemmel együtt a kereszténységet akarta terjeszteni. Mind a kettőre alkalma nyílt a *szászoknál*, kik mereven ragaszkodtak ősi alkotmányukhoz, pogány vallásukhoz.

A *szászok* négy főtörzse: a karók (fálok) szerint határolt westfálok, ostfálok, engerek és nordalbinok, az Elbe és a Weser alsó folyása körében törzsfők alatt éltek, de közös ügyeket is ösmertek. Vallásuk annyira egybeforrt alkotmányukkal, hogy aki az egyik törzset bolygatta, a másikat is magára zúdította. Károly azzal nem kelthetett volna lelkesedést, hogy monarchiája érdekében germánokat visz germánok ellen; de közszellemet ébresztett, midőn *keresztény* germánjait a hittérítők és az áttértek gyilkosai, a deventeri (oberysseli) templom elpusztítói ellen szólította háborúra. Áldását adta rá a pápa is, kivel egy idő óta, mint langobard király, gyakran viszálykodott. 772 óta katonákkal és hittérítőkkal harcolt a szászok ellen, kikről a hazájok függetlenségének védelmében ontott vért keresztvízzel akarta lemosni. Hogy isteneikbe vetett bizalmukat megingassa, az ehresbergi szent berekben először is ősi istenök szobrát, az Irminsült döntette le. A virágos mezőt, melyet az ősgermánok kegyelelte áldozatok vérével öntözött, a legenda szerint ettől fogva egy kis patak hasította keresztül, hogy eloltsa a háromnap kemény munkában megizzadt képtörők szomjuságát. A szászok meghódoltak egészen a Weserig; évi adót ajánlottak, megígérték a hittérítők befogadását, kezesekeket állítottak. Amint kivonultak a frankok, — újra fölláttották az Irminsült s megsértett istenöket Szent Bonifácus templomának lerombolásával engesztelték ki. A második vallásháborúban (775.) Károly leverte őket. A nép azonban, mely ma közömbösen

229. ábra.
Nagy Károly
kardja az
aacheni
egyházban.

hajolt a keresztelő medence fölé, másnap büszkén emelte föl a fejét, mikor törhetetlen nagyjai ősi dicsőségről, jövőendő nagyságról, bosszúról, frankok haláláról beszéltek neki. 776-ban másodszor is felállították Irmin szobrát, melyet Károlynak újabb fegyveres erő élén kellett ledöntenie. A szászok harmadszor, negyedszer is rajongva tértek vissza isteneikhez, midőn nemzeti hősiük, *Widukind*, újból fegyverre szólította őket (778.). A szabadság hősiének menekülnie kellett, az otthon maradtak pedig megint megkeresztelkedtek: egészen belejöttek már. A király Helvéciába és Belgiumba telepítette át főbb családjaikat, megnyirbálta nemzeti jogaikat s eddigi segítőkkel, az avarokkal és a dánokkal, szövetségzett. Ezek után annyira bízott bennük, hogy a rabló szorbok és csehek ellen maga szólította őket fegyverbe. A szászok *Widukind* alatt valóban fegyvert ragadtak (782.) s a legnagyobb lelkesedéssel és egyetértéssel fordították azt — a frankok ellen. A *Süntel* tövében (a Weser jobbpartján) ezeket vágtak le. A meglepett Károly csak három esztendei irtózatoss küzdelem után láthatta ismét lábainál a lázadókat, kik közül, riasztó például, egyszerre 4500-at küldött vérpadra.

Tapasztalnia kellett, hogy egy nemzet megbékítésének, vagy akár csak megnyugtatójának, nem ez a módja. *Widukind*et az Emsbe ömlő Hasa partjain újból tönkretette ugyan, de őszinté hódolatra csak akkor bírta, mikor érthetően biztosította, hogy a kereszténység épp olyan védője lehet nemzetiségének, mint a pogányság volt, melyet *Attiniacumban* (*Attignyban*) megtagadott. A szászoknak a frankokkal egyenlő jogot adott; csak annyit ismertetett el velük, hogy a keresztények istene nagyobb mint az ősgermánoké. A pogányságot, az emberáldozatokat, lázadásokat utóbb mind szigorubban tiltotta; de csak teljes 32 esztendei küzdelem, tömérdek vérontás után, halála (814.) előtt pár nappal tudott annyira menni, hogy a szászok felhagytak küzdelmeikkel. Megtartották polgári törvényeiket, javaikat, szabadságaikat. Adót nem fizettek, de tizedet adtak a köztük alapított nyolc egyházmegye püspökeinek, kik a kölni és mainzi érsekek hatalma alá kerültek. Közigazgatásuk élén azonban birodalmi grófok álltak, kik őket a birodalmi zászló alatt vezették háborúba. Így, az egykorú szász költő szerint,

»Többet tett a király kegye s bőkezősége a félsznel.

A ki keresztény hitnek az oltalmát fogadá el

S megtagadá a pogány vallást, — az ilyennek azonnal

Gazdag ajándékot nyújtott, fő hivatalokkal.«

A szászok hősiess küzdelme más germán népeket is lelkesített. *Thüringen* elszakadását Károly csak nehezen akadályozhatta meg. Főbbjeit vérpadra vagy háborúba, valóságos mészárszékra küldte, a nép fékentartására pedig annyi frankot telepített be, hogy a Felső-Majna, Rednitz és Pegnitz közt fekvő vidéket ma is Frankóniának nevezik. *Bajorország*, mely 757-ben hűséget esküdött a frank királynak, 763-ban elszakadt tőle. Hercege, II. Tazsilo (Tászló) Tirolban, sőt Karinthiában is foglalatott. A langobard háborúban apósa, Desiderius érdekében harcolt sógora, Károly ellen, ki azonban legyőzte. A wormszi gyűlésen (781.) hűségesküre kényszerítette, 788-ban pedig, midőn függetlensége vissza-

vívása végett az avarokkal szövetkezett, letette, kolostorba csukatta s országát frank tartományná süllyesztette.

A langobardok, szászok, thüringeniek, bajorok meghódításával Közép-Európa németjei *frank vezetés* alatt egyesültek. Károly alkotása annál fontosabb, mivel vele egyidőben az északi németek, a dán *normánok* is gondoltak ilyesmire. Segítették a szászokat, nem egyezkedtek Károllyal, visszakergették hittérítőit. Kétszáz hajójában, vitéz harcosaiban bízván, *Gottfried* dán király az összes germánok meghódításának, egyesítésének, az ősgermán vallás helyreállításának gondolatával foglalkozott. Ehhez fogható tervre egy másik északi király, Gusztáv Adolf, csak nyolc század múlva, de keresztény szellemenben gondolhatott. — Gottfriedet 810-ben egy orgyilkos töre leterítette. Emming király kibékült a frankokkal s tizenkét nemesével együtt megfogadta, hogy az Eidert tekinti országá déli határának. A normán kalózokat azonban semmi sem tarthatta vissza a partvidéki frank városok fosztogatásától. Károlynak, ki Hamburg várát építtette ellenök, még halálos ágyán is rettegnie kellett, hogy a középeurópai németek egységét ezek az északi németek bontják meg.

230. ábra. Nagy Károly és fia Pipin. (A *Leges Barbarorum* XI. századi kéziratából.)

2. Az arab és avar háborúk.

Károly saját fajtáját sem kímélte, mikor hódolatot követelt az egységes birodalom eszméje iránt. A fajgyűlölet tüzetől élesztve szállt szembe a mohamedán sémi arabokkal s a pogány turáni avarokkal, kik határainak és alkotásainak állandóságát betöréseikkel vagy éppen hódításaikkal minduntalan fenyegették. Csak megtörésekre, nem beolvasztásukra gondolt; hiszen a birodalmon belül veszélyesebbek lettek volna, mint azon kívül; Attila is maradandóbbat alkot, ha az államalkotó fajba nem veszi be más faj bomlasztó elemeit. A *spanyol-országi arabok ellen* Károly nemcsak keresztes, hanem nemzeti háborút is indíthatott volna, hogy így a leigázott germánokat, első sorban a nyugati gótokat felszabadítsa. De csak a hatalom érdekei vezették, midőn Ibn al Arabi barcelonai

és geronai vali (helytartó) 777-ben segítséget kért tőle saját kalifája ellen. A *kordovai kalifaság* csak 755-ben alakult, de hatalomban, fényben már is versenyzett a bagdadival; belső viszályának kiaknázása tehát a kereszténység közös érdeke volt. A félsziget független keresztény királyságai a Pireneusok déli tövében húzódtak meg. A keresztényeknek tetszett, hogy szabadságukat védik a mohammedánok ellen; de fog-e tetszeni, ha megvédi a leghatalmasabb keresztény király, Károly ellen is, ki ezeket az apró királyságokat a frank birodalom s a keresztény műveltség végvidékeivé akarta átalakítani? Ha Károly mást akar, Barcelona felé a legrövidebb úton, a Pireneusok nyugati tövében megy; de éppen a keleti oldalon támadt. Először az Asturia királyságba kebelezett Navarra fővárosát, Pampelonát ostromolta (778.). A keresztény baszkok körülbelül ugyanazon okokból nem fogadták szívesen, amikből, sokkal utóbb, a magyarok sem óhajthatták, hogy a mohammedánoktól a németek szabadítsák meg őket. Szabad vallást sem akarhattak politikai szabadságuk árán. Károly a mohammedánokkal komolyan meg sem mérkőzött, hazafelé pedig a keresztény baszkok sorain keresztül fegyverrel kellett útát törnie. 778. aug. 15-én a roncesvallesi szorosban utóhadát a baszkok levágták. Károly legnagyobb hőse, *Roland*, a hagyományok szerint rettenetes kardjával a Pireneusokon át hatalmas nyílást vágott a Marboré-órom alatt. Mikor látta, hogy minden elveszett, a vele nem törődő Károly visszahívása végett olyan erővel fújt kürtjébe, hogy nyakán megpattantak az erek s a hős halva esett össze. De hiszen a magyar ígíricek büszkesége sem engedte, hogy ha már Lehel elvesztette a csatát, legalább egy császárt ne üssön agyon a kürtjével. Roland neve hatszáz esztendő múlva, a reneszánsz korában, már nem is azt a férfiút jelentette, ki egykor viselte, hanem az erőt jelképezte. A róla költött »bohóságok« a gyermek Hunyadi Mátyás figyelmét is annyira megragadták, hogy »ételről, italról megfeledkezve, reggeltől estelig elmerült a rege hősének csapásaiba, szörnyű viaskodásaiba s nem gondolt egyébbel«. A költők a XII. századbeli Chanson de Rolandtól Ariostoig, sőt maig, Rolandot a lovagkor és a kereszties háborúk megkezdője gyanánt dicsőítik. Azonban mostan még ez a kereszties háború csak a keresztény baszkok felbosszantásából állott s a kivonuló frankok minden foglalása elveszett. A Pireneusok délkeleti tövében inkább csak neve szerint alakult meg a *spanyol őrgrofság* (Marca Hispanica), melynek Barcelona lett a fővárosa.

Károly érdemeit a középkor az *avarokkal* szemben is nagyította. Hazánk földjén az avar birodalom aznap (568. ápr. 2.) született, amely nap a langobardok Olaszország elfoglalására indultak. Károly, ennek éppen 206-ik évfordulóján, mint a langobardak legyőzője vonult be Paviába; s ezzel eldőlt az olasz Langobardiával egyidős Avarország sorsa is. A német monda sokféleképpen összekötötte Károly sorsát ezzel az országgal. Úgy tudta, hogy apja és anyja (Berta) itten keltek egybe, Nagy Károly, sőt az ő fia, Jámbor Lajos is itt született, hugát a »magyar« király vette el s vele együtt szabadította meg Károly másik nővérét, Bertát, a hős Roland anyját. Nagy Károlyt Avarország két évtizeden át valóban sokszor foglalkoztatta. Helyre akarván állítani a római birodalmat, Károlynak arra kellett törekednie, hogy a Duna megint limes legyen, s hogy elvegye azt az avaroktól. Az avar birodalomnak a Duna hosszabb

vonalon volt életere mint a mai Magyarországnak. Hazánk területén állandót csak az alkotott, ki ezt a hatalmas folyamat megszerezte. Károly *sohasem* tudta megszerezni. Az avarok 782-ben békét ajánlottak a királynak, azonban 788-ban már ellenségével, Taszilóval szövetkeztek. A bajorok leveretése után Károly az avarok ellen készülődött tehát, de háborút csak 792-ben izenhetett. Az Ennsnél háromnapi böjtöléssel, imádkozással fogott feladatához. *Zeiselmair* környékén (a magyar mondák cesimauri csatájában) győzelmet aratott; az 52 napos hadjáratban mégis csak a Rába tövéig jutott s onnan különösebb siker nélkül tért haza. Második hadjáratot a király fia, Pipin (a hún-magyar mondák Detréje) csak 796-ban vezetett. A meghasonlott avarok egyik tudunja vagy sodánja csakugyan meghódolt neki s egy esztendő múlva Aachenben áttért a kereszténységre. Az egykori költő szerint

»Jézusom, a te nagy kegyed,
Hogy alkottál nemzeteket,
Földet, forrást, csermelyt, hegyet
És legvégül embereket;
S a te műved, hogy az avar
Megtérvén, elmúlt a zavar...

Mint ájtatos keresztények
Áldjuk Isten akaratát,
Hogy a frankok fejedelmének
Hunniában uralmat ád
S győzni, nyerni hagyja szépen
Valamennyi pogány népen.«

A hún-magyar monda voltaképpen alkalmasint az avarokkal nyolc esztendőig folytatott küzdelmeket beszéli el.

Ebben a háborúban a frankok az Ausztriától Karinthiáig s hazánkban a Rába balpartján elterjedő avar földet pusztították. Gyepűikben vagyis Ringjeikben oly tömördek kincset találtak, hogy Einhard (Károly egykorú életírója) szerint, egy hadjáratban sem gazdagodtak meg annyira; mert »míg azelőtt őket jóformán szegényeknek lehetett nevezni, most a királyi palotában sok aranyat és ezüstöt találtak s a csatában becses zsákmányt ejtettek«. Az ezüst értéke egyharmadra csökkent, ami csak hatszáz esztendő múlva, Amerika fölfedeztetése után ismétlődött. Károly az avar birodalom egységét megtörte, de nem akadályozhatta meg, hogy a mai Magyarországon, a gyepük védelme alatt, a kisebb avar fejedelemségek tovább ne éljenek. Ennek a jele, hogy Ekkehard szerint a két Pannóniát a Duna másik oldalán levő Daciával együtt »barátsága jeléül és a vele kötött szövetség fejében« a bizánci császárnak engedte át. A Szár-hegy és Rába-Répcse közt levő avar területet frank örgrófsággá tette, azonban a Fertőtől Sabariáig (Szombathelyig) terjedő földön önkormányzatot engedett a meghódolt avaroknak. Kímélte régi szokásaikat, de a keresztység fölvételére kötelezte őket. Szent Arno salzburgi érsek és Paulinus aquilaei patriarcha térítői nem is jártak sikertelenül. Az avarok és a húnok országa még 843-ban, a verduni osztozkodás alkalmával is szerepel s a kágánok követei többször megfordultak a frank udvarnál. A honfoglaló magyarok tehát mindenestre találtak független avar törzseket, amelyek rokonaikat szabadítók gyanánt fogadták. Csekély kivétellel még mindig pogányok voltak, ami abból is következik, hogy a magyarok megtérését, honfoglalásuk után majdnem egy századdal, nem a »keresztény« belföld hatása, nem az annak viszonyaihoz való simulás, hanem a külügyi helyzet s kívülről jövő térítés okozta. Károly irtóháborúja tehát Avar-

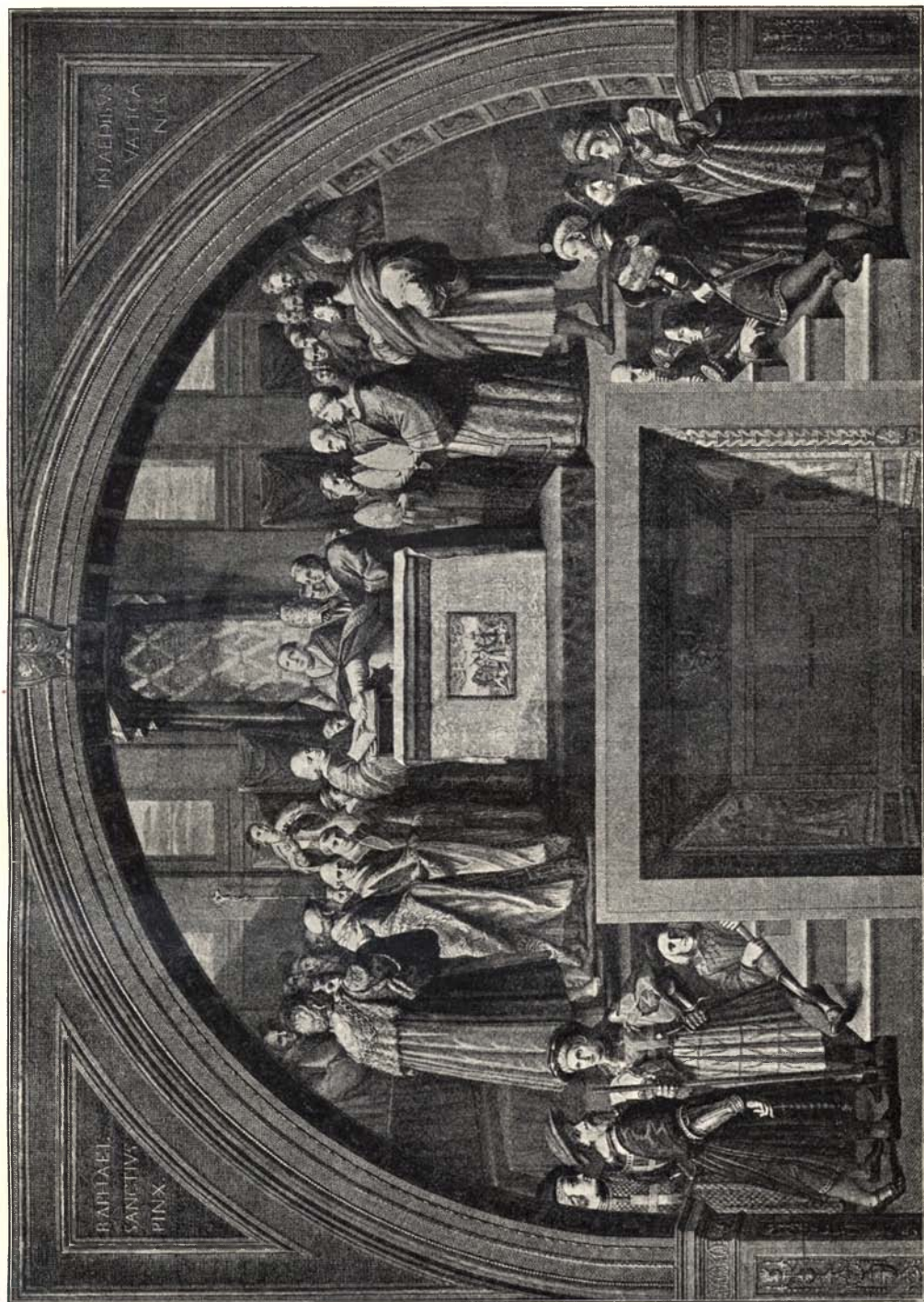
országot gyöngítette, főbbjeitől megfosztotta, politikai lételében megrendítette, de nem olvasztotta be a frank birodalomba s nem semmisítette meg az avar nemzetet.

II. Az új római császárság.

Nagy Károly birodalma a *pápa* támogatásával lett olyan hatalmas. Koronája igazi fényét a tetejében ragyogó kereszt adta meg. A pápa kente föl örökös királynak ; a pápa áldása s egy-egy sereg kísérte mindenüvé, hogy a hittel együtt terjessze országa határait. Ahogy félezredév múlva III. Calixtus pápa mondta : miként egykor Mózes és a Makkabeusok, a középkorban Nagy Károly és Hunyadi János Isten segítségével vívták ki csodás diadalaikat. Az aacheni országgyűlés Dionysius Exiguus egyházi törvénygyűjteményét 789-ben a világi törvényhozásnak is alapjává s az államot az egyháztól elválaszthatatlanná tette. Az alkotmány értelmében csak egy király volt : Jézus Krisztus. Károly az ő kegyelméből : Dei gratia királya és kormányzója a frankoknak, védője és alázatos segítője az egyháznak. *Alkuin* 796-ban mégis méltán nevezte ura hatalmát *császári* királyságnak. Kelet-Róma azonban senkivel sem akart osztozni a Caesarok örökségén. Trónján most *Irén* ült, Athen igazi leánya. Aspasianának érezte magát ; azért Perikles korát óhajtotta vissza. Mint kis fiának, VI. Konstantinosnak helyettese (780—790.) egy hellén nő vallásos és művészi lelkesedésével úgy intézte a dolgot, hogy a *nikaeai zsinat* (787. szept.) kötelezővé tette a szentképek tiszteletét, s kimondta, hogy Istent imádat (λατρεία), a szenteket tisztelet (προσκύνησις) illeti meg. A frank király a pápánál tiltakozott mind a kényszer, mind a szentek imádása ellen, mert fordítói szerint a προσκύνησις ezt jelenti. A pápa felvilágosította tévedéséről, Irén azonban nem bocsátotta meg, hogy eretnek hírébe juttatta ; felbontotta tehát fiának Károly leányával, Rotruddal való eljegyzését. A görögök ugyan 790-ben elkergették Irént s fiát ültették a trónra, de a két nagy birodalom békés egyesítésének reménye eltűnt. Károly az ú. n. Libri Caroliniben, melyet parancsára Alkuin éppen 790-ben készített, nem titkolta Bizánc iránti gyűlöletét. Irén azonban 797. aug. 19-én a trónról letaszította s megvakíttatta fiát ; azután *igazi* királynak (πρωτός βασιλεύς-nek) nevezte magát s meg akarta buktatni a pápát, kivel, a frank király barátjával, fia tárgyalni merészelt. Bízta támogatásában azok az összeesküvő római nemesek, kik 799. április 25-én III. Leó pápát magán a szentmárknapi körmeneten verték el s börtönbe csukták, honnan csak nehezen menekülhetett.

A bizánci és római hírek hallatára Alkuin figyelmeztette Károlyt, hogy a Földnek három főhatalmassága volt idáig : az egyik a pápáé, a másik a bizánci császáré, a harmadik az övé. Ösmeretes, mi történt az első kettővel. A harmadik hatalom királyává, a keresztény nép vezetőjévé, Károlyt Krisztus akarja tenni. Ez a hatalom, a másik kettőhöz képepest, kitünőbb, bölcsebb, fölségesebb. Károlyon áll az egyház üdve ; ő a gonoszok büntetője, a tévelygők visszavezetője, a szomorúak vigasztalója, a jók jutalmazója. Ugyanakkor egy névtelen költő is dicsőítette, hogy

»Tágas és nagy és hatalmas
Lett a Károly birodalma ;

III. LEÓ PÁPA ESKÜJE NAGY KÁROLY ELŐTT.
Rafael falfestménye a római Vatikán Stanza dell' Incendiojában.

Az Athenaeum r.-t. nyomása.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Senkinek se volt a földön
Még idáig oly hatalma,
Sem Caesarnak, sem pogánynak, —
Isteni kegy ez csupáncsak !»

Caesarnak és a pogány császároknak bizonyára nem jutott eszökbe, hogy világi hatalmukat alárendeljék Jupiternek. A pápának, a kereszténységnek, magának Alkuinnak sem lehetett eszményképe oly uralkodó, ki a Caesarok módjára az isteneket is megrendszabályozza, holtá után pedig társuknak áll be s az isteniből isten lesz. Pedig mindenki érezte, hogy a frankok és langobardok királya, a római patricius, a szászok, bajorok és az avarok legyőzője, nemcsak Nyugat-Róma, hanem az egész történelmi Róma imperiumát követelheti. A pápa és az ellene lázongó nemesek a szentmárknapi botrány után segítséget most sem a katolikus bizánci császártól, hanem a frank királytól kértek, ki neki, mint patricius, a legjobb esetben is csak megbízottja lehetett. Római polgárokat, a római jog értelmében, mint fölségsértőket csak a császár vagy helyettese ítéltethet el. A pápa, mint a római nép egyszerű elöljárója, vagy éppen mint magánember, a lázadókat csak úgy vádolhatja fölségsértéssel, ha elősmeri a bizánci császárt, ki ügyét a magáévá teszi. Mivel a lázadás bizánci izgatásra tört ki, a pápa nem fordulhatott a császárhoz vagy törvényes helyetteséhez, Róma város praefectusához, mert ez a tisztség 772-től fogva különben is üresen állott. Hogy tehát tekintélye sérelme nélkül kapjon jogos ítéletet s fényes elégtételt, új császárra volt szüksége, aki Arcadius 397. évi törvénye értelmében mint fölségsértőt büntesse a császár főemberei ellen összeesküvőket. A laesa maiestast csak a koronás császár torolhatja meg. Leó titkon siettetette a császárrá kikiáltást, hogy legyen valaki Rómában, aki főbenjáró ügyben, fölségsértési pörben törvényesen ítéljen, és akinek politikai illetékességét az egész város elismerje.

A pápa hívására Károly 799. nov. 30-án megjelent Rómában, hol a nép ünnepiesen fogadta. A király egy esztendő múlva ismételte látogatását. 800. nov. 24. anélkül ment a Szent Péter templomába, hogy — mint a multkor — sorba csókolta volna az odavezető lépcső minden fokát. December elsején főpapokból, nemesekből, római szenátorokból álló gyülekezet elé vitte a pápa ügyét. A pápa dec. 23. megesküdött, hogy nem követte el a neki tulajdonított gonoszságokat ; mire a gyülekezet fölmentette a vád alól. Aznap, amelyen a pápa az egész világ szemeláttára bírójának ösmerte el Károlyt, a jeruzsálemi patriarcha követei szintén a frank királynak adták át a Kalvária-hegy és Jeruzsálem kulcsait. Tőle kértek oltalmat az arabok ellen, nem a görög császártól, ki az egész római birodalom örökösének tartotta magát. III. Leó sem mond-

231. ábra. Nagy Károly, egy egykorúnak tartott elefántcsontfaragványban. (A Musée Carnavalet-ban.)

hatott egyebet Károlynak, mint félszázaddal korábban Zakariás Pipinnek, hogy: azé a cím, akié a hatalom. Tizenkét század múlva (1902. jún. 20.) egy német császár úgy találta, hogy nagyszerű elismerése ez a germán törzs képességeinek.

Karácsony első napján, miseközben, a pápa a csöndesen ájtatoskodó frank királyhoz lépett s arany *császári koronát* tett a fejére. A nép éljenezte az augustust, a császárt, az imperatort s a pápával együtt térdet, fejet hajtott előtte.

Ez az elhatározás váratlanul jött. A szertartás néhány perce az egyetemes történelem néhány százada. Egy Napoléon talán, kit ilyen meglepetés ér, lekapja fejéről azt a koronát, melyet nem akart a más kegyének köszönni. Károly azonban nem akart botrányt okozni a templomban, Szent Péter sírjánál. Bizáncban sok esetben maga a császár koronázta meg utódját, rendesen azonban a patriarcha, ki azzal, hogy a királyi hatalom tőle ered, épp úgy nem dicsekedhetett, mint pl. a magyar királyokkal szemben utóbb az esztergomi prímás. De a pápa, egyébként a római nép személyesítője, valóban úgy akarta feltüntetni a dolgot, mintha a koronával együtt a hatalom is tőle eredne. Túljárt a Károly eszén s éppen akkor alázta meg, midőn színleg a legnagyobb dicsőségben részesítette. Ötlete megadta az új császárság színezetét. A frank urak néma meglepetéssel szemlélték a templomban ezt az »isteni színjáték«-ot, melyhez Károly utóbb sem kérte ki jóváhagyásukat. Mennyivel több erő van a magyar urak 1437. évi határozatában, hogy koronázásra váró királyuk, Albert, megegyezésük nélkül el ne fogadhassa Nagy Károly örökségét, a császári koronát! 813-ban Károly a maga fiát, Lajost, a pápa megkérdezése és meghívása nélkül, de az országgyűlés beleegyezésével, úgy koronáztatta császárrá, hogy a fiú maga tette föl a koronát. Ezzel eléggé jelezte, hogy fölismerte a pápa célzatát s már védekezett ellene.

Az új imperiumnak, hacsak nem képzelgés az egész, súlypontját mostantól fogva ott kellett volna keresnie, hova címe szerint tartozott: Rómában s így az eddigi határokon *kívül*, mi a frank birodalmat tartománnyá sülyeszthette. Pár nappal a koronázás után Károly, mint római császár, a római jog teljes erejével ítéltetett az összeesküvőkről, kik *tisztviselőjének*, a pápának fölségét megsértették. De sem ezzel, sem uralkodása ragyogó tetteivel nem tudta kiirtani azt a mostan már hitelre talált elvet, hogy a pápa csak Istennek, a császár azonban a pápának is alárendeltje. Nagy önbizalommal nem indulhatott útjára olyan intézmény, mely születése pillanatától fogva magán hordozta a megszégyenítés bélyegét. Ez egyik legfőbb oka, hogy Németország, miután később kivált a frank birodalomból, a maga római császárai kedvéért ereje javát olyan meddő küzdelmekben fecsérelte el, amelyek cseppet sem voltak jobbak a homousion és homoiusion *i* betűjénél. De a pápaság és a császárság szövetkezése adja meg a középkor alaphangulatát. Mindakettő folytatása a római imperiumnak. Politikailag tulajdonképpen mindakettő ugyanarra törekszik: ebben a pillanatban válllvetve, de rendszerint külön. Küzdelmük megrázza Európát, de önkéntelenül is biztosítja szabadságát, mert megóvjva attól, hogy megmeregüljön a teokráciában vagy a császári pápaságban. Vérbe, gyötrelembe, Kelet és Nyugat teljes különválásába, új nyelvek, nemzetek alakulásába, népek

NAGY KÁROLY MEGKORONÁZTATÁSA.

Rafael falfestménye a római Vatikán Stanza dell' Incendiojában.
(Fabri metszete után.)

Az Athenaeum r.-l. nyomása.

gyűlöletébe, országok elmállásába, újak keletkezésébe, eretnkségekbe, inkvizíciókba, vallásüldözésekbe került az az »ötlet«, hogy Károly a 800. évben olyan váratlan karácsonyi ajándékot kapott.

A frank birodalom *szövetséges* volt ; a császárságnak *egységesnek* kellett lennie. A császárság aféle »földiekkel játszó égi tünemény«, mely tetteiről nem számol a földieknek, vagyis nincs alkotmányos formákhoz kötve. Károly egészen beleélte magát a római császárság hagyományaiba. Tudósaival még asztal fölött is római költőkről, római történelemről, római jogról társalkodott ; de nemcsak a hagyományokból merített. Bámulatos közgazgatásával, szabályozott jogi és állami életével, udvara fényével, hivatalnokvilága pontosságával, dinasztikus politikájával élő példaképpen állt előtte Kelet-Róma, mely őt különben csak frank királynak ösmerte el. Károly azonban sem Rómát, sem Bizáncot nem utánozhatta vakon. Mint a császárság alapításának emlékére emelt aachenitemplomban római, bizánci és germán szellemet kellett egyeztetnie : úgy tett az új császárság szervezetében is, melynek a frank birodalométól különböznie kellett. A császár, kit Ázsia leghatalmasabb uralkodója, Harun ar-Rasid bagdadi kalifa üdvözölni siet, s elefánt hátán egy alig ösmert világ iparának remekeit küldi neki ajándékkul, nem érheti be azzal, hogy ezután is csak első legyen a hasonlók közt. A törzsek és népcsoportok története helyett ismét el kellett kezdődnie az *egyetemes* történelemnek, melynek utolsó fejezete, az ő tudósai szerint, a nyugatrómai birodalom bukása volt. Most a keresztény népek germán vezetés alatt egyesültek.

Mindjárt megkoronáztatása után megalkotta a császári alkotmány alapelveit, s megeskettett rájuk mindenkit, aki betöltötte élete 12-ik esztendejét.

Alkotmánya szerint a birodalom egy. Közigazgatása is egységes ; megszűnik tehát a törzsfők s a hercegek hatalma. Feladatukat *grófok* végzik, akiknek kinevezése, áthelyezése, elbocsátása a császár dolga. A végekre ügyelő *nyolc örgrófot* (Markgrafot) a császár nagyobb hatalommal ruházta föl. A *császári biztosok* azonban (Sendgrafen, missi dominici) évenként legalább négyszer megvizsgálhatták az örgrófok és a grófok tetteit s felelősségre vonhatták őket. Az *igaz-*

232. ábra.¹ Nagy Károly hermája Aachenben.

ságszolgáltatás egyforma lett az egész birodalomban. A *birodalmi gyűlés* minden tavasszal és ősszel összejött, hogy meghallgassa az egyetlen igazi törvényhozónak, a császárnak kapitulárait, törvények alakjában kiadott rendeleteit. Csak akkor nyilatkozott, ha a császár tanácsot kért, vagy a közhangulat iránt akart tájékozódni. A törvényjavaslatokról vitatkozhatott, de nem döntött. Hasonló szerepe volt az *államtanács*-nak, mely egyházi és világi urakból alakult s a királyt fontosabb útjain is kísérte. *Egyházi zsinatokat és gyűléseket* a császár engedelmével tartottak. A hozott határozatokat a császár módosíthatta, sőt el is vethette. A római birodalomban a császár egyházi rendeletei a pápa rendeleteivel egyenlő tekintélyben álltak.

A császáré a birodalom minden talpalattnyi földje. Még az ősi földesurak is hűségök bére, vagyis *hűbér* (feudum) gyanánt tartották meg jószágaikat, s így kapták azok is, kik a császártól mostan kértek birtokot. A feudum polgári és katonai érdemek jutalmazására szolgált; de a polgár attól a pillanattól fogva, hogy feudális úr lett, szintén katonai szolgáltatokat teljesített, még pedig a saját költségén. A *had-sereg* legfőbb ura, a hűbérjavak osztogatója, a császár. A had-sereg biztosítja a birodalom egységét. Egyes urak utóbb úgy szabadultak a folytonos katonáskodás kötelessége alól, hogy birtokukat nagyobb urak védelmére bízták s azt tőlük mint hűbért fogadták vissza. Mostantól fogva nem egyenesen a császárnak, hanem ezeknek a *nagyuraknak* (seniores) hűbéresei, jobbágysai voltak. A későbbi gyöngébb császárok alatt ezek rendelkeztek életökkel, vérökkel, vagyonukkal s ha úgy tetszett, nem is vezették őket a császár táborába. A középkor társadalma és gazdasági rendszere a hűbéri viszonyokon alapult; maga a rendszer azonban csak később fejlett ki.

Egyenes *adót* senki sem fizetett. Az udvartartás költségeit a kincstári uradalmak és a vámok jövedelmei, a birságok és a szenioroktól évről évre megkívánt ajándékok fedezték. Az átvonuló katonaságot és az államügyekben utazó tisztviselőt az útbaeső helységek vendégelték meg, ami néha igen nagy költséggel járt.

Az uralkodó személyes tulajdonságaitól látszottak függni még a *műveltség* föltételei és fokozatai is. Károly *közműveltséget* akart s ennek megalapítására a papságot kívánta felhasználni. Nagyjaival együtt igen sok új püspökséget, apátságot, káptalant stb. alapított. A püspökök székhelyén s a kolostorokban mindenütt volt iskola s Fulda (melynek élén 804 óta Hrabanus Maurus állt), Tours, Salzburg, St-Gallen, Rheims, Corbey stb. iskolái korán elhíresedtek. Némileg egy kézben egyesítette az iskolák vezetését s az angolszász *Alkuin* valami közoktatásügyi miniszterhez hasonlóvá tette. Vele együtt sorra látogatta az iskolákat, melyeknek föntartását állami érdekek tekintette. Nem is lehetett ez másképp oly birodalomban, hol a bizánci módra kinevezett világi tisztviselőknek írásbeli munkát kellett végezniök. Alkuin nemcsak az iskolaügy javítója, hanem általában véve a szabadabb gondolkodás apostola volt. Föllépése a történelem nevezetesebb eseményei közé tartozik, s első nyilatkozata annak a függetlenségnek, melyet a lassankint franciává, nemzetivé lett frank egyház szigorúan katolikus jellege mellett is mindvégig megőrzött. A Szentháromság titkáról folyt vitában, Elipandus toledói püspök tanításának megítélésében (794.)

Károly megmutatta, hogy akkor is tiszteli a lelkiösmeret szabadságát, mikor az íróval nem ért egyet. Hittani vitáknál jobban gyönyörködött a klasszikusokban.

Rómában ösmerkedett meg a langobard *Paulus Diaconusszal* s udvarába hívta, hol »mint ragyogó csillag fényleni kezdte legott«. A király maga is résztvett abban a költői versengésben, amelyet a klasszikus nyelvek mesterével, a pisai *Petrusszal* folytatott s mely a barbárok közt ismeretessé tette Homeros és Vergilius, Horatius és Tibullus nagy neveit. Paulus erős fajszeretettel írta meg a langobardok történetét, azonban a frank hódításban éppúgy megnyugodott, mint egykor a görög Polybios a római felsőbbségben. Az új császárság alapítójának életrajzát a császár barátja, *Einhard* írta meg, olyan munkában, mely »jobban magán hordozza a klasszikus műveltség nyomait, mint a középkornak akármely más írása«. Károly azonban klasszikus műveltségű tudósait is föllekesítette, hogy a német hőskölteményeket, egyházi és vitézi énekeket, népdalokat gyűjtsék. Kísérletet tett német nyelvtan írására s papjait német szónoklatra és tanításra buzdította.

233. ábra. Középkori német konyha.

Közgazdasági politikájának alapvonalait a kincstári jószágok igazgatásáról szóló kapituláréja, mondhatni: *közgazdasági végrendelete* tartalmazza. Ebben mint igazi államférfiú rendezte az új viszonyokat. Azon kezdte, hogy a kincstári javak jövedelmei egyedül őt illetik. Gazdatisztjeinek és cselédeinek megfelelő földet adott, hogy uruk és a maguk hasznára jókedvvel gazdálkodjanak. A gazdasághoz szükséges kézműveseket osztályozta; köztük mestereket, legényeket, inasokat különböztetett meg s így, germán területen, ő vetette meg a *céhrendszer* alapját. A földművelés, állattenyésztés, gazdasági ipar termelő képességét mindenben fokozni igyekezett. Nemcsak az uradalmi épületek, hanem a *munkáslakások* jókarban tartásáról is gondoskodott. Gazdatisztjeit a termelés ágai szerint valóságos szakjelentések beadására kötelezte. A rablógazdálkodást nem tűrte. A vadászat és az erdészet ügyét rendezte. A farkasokat irtatta, bőreiket udvari szüceihez küldette be. Új halastavakat ásatott és a haltenyésztést szabályozta. A földművelőket még arra is rászorította, hogy a legjobb vetőmagvakat használják s gondosan vessenek; elrendelte, hogy a malmoknál mindig tartsanak tyúkokat és libákat, hogy az ocsú kárba ne menjen. Azt is meghatározta, hány zsák búzát, lisztet rakjanak egy-egy béreskocsira.

A szőlőművelést fejlesztette. Borházakat építtetett s nem engedte meg, hogy a szőlőt lábbal tapossák. Minden szőlőskertből 3—4 ráma felkötött szőlőt küldetett udvarába.

Az állattenyésztés legfőbb gondjai közé tartozott. Háta és harci paripák mellett sok ígás lovat tartott. Minden uradalmában volt ménes, gulya, csürhe, juh- és kecskenyáj. Meghatározta, mennyi marhát, juhot tartsanak faggyúolvasztásra, mennyi kecskebőrt, szarvat küldjenek az udvarba, s hogy a majorságokban és a csürök mellett mennyi tyúkot, libát neveljenek. De pávákat, fácánokat, rucákat, galambokat, gerlicéket is tenyésztetett. Felsorolta mindazokat a virágokat, orvosi növényeket és fákat, amiknek egy uradalmi kertből sem szabad hiányozniok.

Saját élestarát úgy ismerte, mint utóbb Mátyás király a magáét. Leányait házi foglalatosságokra szorította, hogy a büszke úri családoknak példát adjon az egyszerűségre és a háziasságra. A közlekedés javítása végett — római módra — nagy országutakat építtetett, hidakat veretett, folyókat szabályoztatott. A Dunát és a Majnát (tehát a Rajnát is) csatornával akarta összekötni s pártolta a folyami hajózást. — A *kereskedelem* érdekében a rablók ellen katonákat rendelt a szállítmányok s az utasok védelmére; nagyobb helyeken vásárokat tartott; gondoskodott jó mértékekről s jó ezüst pénzekről. Az *ipart* a városi élet megteremtésével akarta előmozdítani. Különben akkor még mindenütt csak házi ipart folytattak s ő maga is szívesen járt olyan ruhában, melyet saját leányai szőttek, fontak. A *városokat* emelte s némelyikben maga is építtetett templomokat, palotákat, melyekre annál nagyobb szüksége volt, mert udvarát fölváltva tartotta Aachenben, Ingelheimban, Nymwegenben, Mainzban stb. Élete leírója, Einhard, a közmunkák és közlekedés ügyének mostani miniszteréhez hasonló állami hivatalt viselt.

Károly 53 háborút viselt, hogy megérje azt a dicsőséget, amellyel egy Augustus is legjobban kérkedett, midőn a béke jeléül Janus templomát pár évre becsukatta. Azonban újabb háborúkra adott okot, mikor ő, ki megtörte a törzsfőket és hercegeket, nem fogadta el az állam egységének elvét annak minden biztosítékával együtt. Talán azt hitte, hogy Diocletianus elvei szerint több uralkodóval is megvalósíthatja az egységes államot. Három fia (Károly, Pipin és Lajos) közt már 806. febr. 6-án három részre osztotta birodalmát. Második fia számára ekkor alakította *Ausztria* örgrófságot, miért ezerszáz esztendő múlva az osztrákok emléket állítottak neki a bécsi Péter-templomban. A birodalomnak csak az uralkodóház egysége következtében lettek volna közös ügyei. Azonban Pipin és Károly még atyjuk életében meghaltak s a császár most egyetlen fiát, Lajost, koronáztatta császárrá (813.). A főhatalom érdekében tehát egyesítette a törzseket, de az idő kiegyenlítő hatalmára kellett bíznia, hogy a törzsekből nemzet támadjon. *Egy helyett több nemzet támadt* s a birodalomból kivált országok őt tekintették patriarchájoknak. Nyugat-Európát csak személyének varázsa tartotta együvé. Az az 1,200.000 km²-nyi (hazánknál négyszerre nagyobb) terület a neki adott szervezettel mégis pigra massának, magával jötehetetlennek bizonyult. Fél század sem kellett, hogy alkotó elemeire bomoljék. Károly Gallia, Germania, Itália királya volt császár korában is; és az egyes részek élén álló grófok, püspökök személye élénk tiltakozást jelentett az ellen, hogy megsemmisüljenek a vidékek s hajdan önálló országok külön hagyományai, törekvései. Nagy Károlynak is voltak diadochosai; s ahogy

Alexandros hiába járt Jupiter Ammon oázisán, hogy az isten fiaként egy hitben egyesítse széles birodalma minden népét, Károly is sikertelenül buzgólkodott, hogy az Új-Rómát a kereszténységben egyesítse. Utódjaival grófok és püspökök csakhamar észrevették, hogy más az állam földadata mint az egyházé. Az állam első püspökének szánt pápa mutatta meg először, hogy »az örökkévaló és változatlan« egyház nem rendelheti érdekeit a folytonos változásoknak kitett állam érdekei alá. Európára nézve, melyet a népvándorlás halálra fásaszott, nem lehetett könnyös, hogy félezredévi országfelforgatás után legalább a germánok háborúja szűnjék meg s az örökös változással szemben legalább ők adjanak példát az állandóságra. Az új intézmények egész sorozatának kellett következnie csak azért, mert egy nagy gondolkodó a régi »jobb« világról álmodozott. S ahogy Keletet Alexandros hellén, ő Nyugatot római műveltségűvé akarta tenni.

Midőn Károly 814. januárius 28-án 72 éves korában meghalt, az aacheni templomban trónra ültetve temették el. Ilyen trónon ülő mumiához hasonlított az a császárság is, melyet ő alapított s mely csak azért látszott élni, mert

234. ábra. Az aacheni császári székesegyház belseje.

körülötte forrt és mozgott a világ. De valóban forrt és mozgott. Nem bírta el azokat az eszméket, amiket ő vetett föl; de fölhasználta, amit viszonyai közé illeszthetett. S mentől kevésbbé értette Károlyt, annál jobban bámulta. A nép nagynak nevezte. Francia és német csakhamar különvált, de *Charlemagne* és *Karl der Grosse* nemzeti büszkesége maradt mindegyiknek. Paschalis ellenpápa 1165-ben a szentek sorába iktatta. Napoléonig senki sem akadt, kihez az emlékezet annyiszor fordult volna, hogy tetteit dicsőítse. Alexandros Hellász, Nagy Károly a frank birodalom és ezer év múlva Napoléon Franciaország erejét más népekre vitte át és egyensúlyba hozta. Világtörténelmi jelentőségek ebben, a rend szükséges voltának megismertetésében, a feldúlt, összekuszált viszonyok

rendezésében áll, s nem abban, hogy a szabadság romjain uralkodói hatalmuknak teljes kifejtésével is csak mulandó világbirodalmat alkottak. Mondák, költők (pl. a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár kéziratai közt 1405-ből egy német névtelen költő), történetírók dicsőítik a középkori mindenható állam eszméjének megteremtőjét. Ez az eszméje Versaillesban 1871. januárius 18-án támadt fel. Nagy Károly sohasem volt nagyobb, mint azon a napon, mely megvalósíthatta azt, amiről ő már ezerszáz esztendővel azelőtt álmodozott: az egységes, hatalmas német császárságot.

III. A Karolingok császárságának válsága és bukása.

Lajos császár barbároknak tartotta németjeit, kiknek államalkotó erejével atyja, Nagy Károly, olyan nagyra volt. Az egyház buzgó katolikussá, Aquitania, melynek királya volt, lelkes franciává tette. A papok latin műveltsége előtt a galliai román elem kedvesebb, mert érthetőbb volt a germánnál. Arra azonban képtelennek bizonyult, hogy *francia* jelleget adjon császárságának, holott a román császárság a történelmi hagyományoknak is jobban megfelelt volna a germánnál. A németek kezdettől fogva gyűlölték. Dalaikat, amiket Nagy Károly oly gondosan gyűjtött, mindjárt eleinte elpusztíttatta, hogy a pogány kor emlékeit fenn ne tartsák. Németországról csak kolostorok alapításával emlékezett meg. Rheimsben teljes császári díszben háromszor borult le az új pápa, V. István előtt. Koronás császár létére a pápával is megkoronáztatta magát s a pápát birodalmi püspökből a maga szövetségesévé, majdnem uralkodótársává tette. Tehát már néhány hónappal Nagy Károly halála után elveszett a pápasággal szemben gyakorolt felsőbbség, s azt a császárok többé sohasem szerezhették vissza.

A császár szent alázata mégis csak önkényre vezetett, mellyel szemben biztosítani kellett a nemzet jogait. A 817. júliusában tartott birodalmi gyűlés egyenesen fölszólította, hogy, a villongások megelőzésére, már most jelölje ki utódját. Az így kijelölt legöregebb királyfit, Lothárt, mindjárt meg is választották császárnak. Azonban a *szabad császárválasztás* jogának elismerése nem biztosította egyúttal a birodalom egységét is. Lajos ugyanis másik két fiát (Pipint és Lajost) *királyi* címmel hagyta meg azokban az országokban, melyeket idáig kormányoztak. *Belső* ügyeik intézésében függetlenséget adott nekik, de évi adót követelt tőlük. A birodalmi gyűlés előtt felelősségre vonhatta s a külfölddel szemben ő képviselte őket. A háborúizénés és a békekötés jogát magának tartotta fenn. Kikötötte, hogy örököseik közt fel ne aprózzák országaikat, hanem fiaik közül az egyiket »Isten akarata szerint« az országgyűlés válassza királynak. *Közös ügyeket* s olyan *egységes monarchiát* akart, melynek örökös-jogú uralkodóházából a nemzet szabadon válassza császárárt. Azonban ily módon az egységes birodalom érdekeit a germán örökösödési joggal nem lehetett összeegyeztetni. Valamely császár legöregebb fiában csakugyan nagy lelki erőnek kellett volna lenni, hogy nagybátyjának (a császár legközelebbi öccsének) ellenmondás nélkül engedje át a trónt; hogy pl. Lothárt ne saját fia, hanem — ha tovább élnének bátyjoknál — Pipin vagy Lajos kövesse.

A 817. évi törvényt a 821-iki is megerősítette, mire a pápa Lothárt Rómában császárrá koronázta. I. Paschalis, ki 817-ben Lajos hozzájárulása nélkül lett pápa, most megmutatta, hogy az ő hozzájárulása nélkül senki sem lehet császár. A párisi zsinat kimondotta, hogy tulajdonképpen *nincs is állam*, csak egy *oszthatatlan egyház*. A király hatalma mélyen alatta áll a püspökének, ki fölötté Isten nevében ítél. Ugyanakkor Lajos császár Alemanniából, Rhaetiából, Elsassból s Burgundia egy részéből külön királyságot hasított ki hatéves fia, (»Kopasz«) *Károly* részére, ki Welf Judittal kötött második házasságából született. Az öreg császár és fiai közt kitört tehát a polgárháború, minek következtében a papoktól katonák és világi politikusok vették át a vezetést. Lajos császár elismerte a fölkelés törvényességét s kijelentette, hogy ezentúl nem uralkodik önkényesen, a nagyok megkérdezése nélkül. 833-ban azonban, mikor az öröklé politizáló Judit császárné csak Lothár és Károly között akarta megosztani a birodalmat, újra kitört a polgárháború. *IV. Gergely* pápa a fiúk pártjára állt, de a francia püspökök önérzetes szavakban utasították vissza politikai beavatkozását s hódolatra intették őt törvényes ura, Lajos császár iránt. A pápa erre megjelent a lázadók táborában és csak egy napra ment át a császárhoz, kit hívei a nevezetes látogatás napján tömegesen hagytak oda. A nép a hazugság mezejének nevezte a találkozás helyét, *Rothfeldet* (Kolmar és Basel közt), hol az elhagyott császár 833. június 30-án megadta magát fiainak. A táborban levő nemesség *Lothárnak* mint egyedüli, az országgyűlés azonban csak mint társ-császárnak hódolt. Lothár erre azzal felelt, hogy atyját Soissonsban roppant néptömeg jelenlétében vezeklésre, összes bűneinek nyílt bevallására s arra kényszerítette, hogy az oltárra tegye le kardját, királyi hatalma jelvényeit. A megdöbbsent másik két fiú, Lajos és Pipin, 834. febr. 28-án forradalmi sereg élén a st-denisi templomban fényes ünnepségek közt adatta vissza atyjuk kardját s hatalma jelvényeit. Az egyház — éppen egy esztendő múlva — Metzben újabb ünnepségek közt oldotta fel nyilvános gyónása következtései alól s az oltárról levett koronát fejére tette. Az *ország felosztása* különben ugyanaz maradt 837-ig, midőn Lajos az aacheni gyűlésen azt legkisebb fia, Károly javára módosította. 838. szeptemberében ked-

235. ábra. Karolingok korabeli katona.

veltjét az újabb területekkel növelt terület királyává koronáztatta, majd Pipin halála után rávette Lothárt, hogy Károlyt társcsászáruł fogadja s hogy felezzék meg vele a birodalmat. Az emiatt fellázadó Lajost még Bajorországtól is megakarta fosztani; azonban a Rajna egyik szigetén, 840-ben, ajakán a bocsánat szavaival halt meg.

Lothár a trónkövetelő Lajossal, Pipin hasonló nevű fiával és »Kopasz« Károlyval szemben osztatlanul követelte magának a birodalmat.

Amennyi változat van négy számjegy közt, azt ez a négy párt 817 óta mindig csinálta a maga érdekében. 841. június 24-én Lothár, a császár, kibékült lázadó unokaöccsével, Pipinnel és egyesült aquitaniai hadaival. Másnap reggel *Fontenay* és *Thury* közt megkezdődött a testvérharc, mely délre a császár tökéletes vereségével ért véget. A 40.000 halott sírját 1860. óta emlékoszlop jelöli. A franciák, kik mind a két párton küzdöttek, elvesztették nemességök színét, virágát. A németek csakis a császár ellen harcoltak, s így a fölkelők győzelme a németeknek a franciákon nyert diadalát jelentette. A szemtanú *Angilbert* apát, a francia költő-katona, el is átkozta a csata emlékét:

»Azt az átkozott napot az évlapokba föl ne vedd,
És örökre elfeledje mindenki ezt a nevet.
Nap világa rá ne süssön, ne derengjen hajnala . . .
Éj takarja, — oly sötét éj, milyen akkor is vala,
A midőn elesetek ottan hősök és nagy emberek . . .«

A vezetést a *németek* ragadták magukhoz, de nyereségöket a birodalom szétrobbantására használták fel. Igaz, hogy erre a *nemzetiségek és nyelvek különválása* is ösztönözte öket. Nyugatnak a római népies nyelvből kifejlett, de ó-felnémet szökökkel gazdagodott *román* nyelve már feltünően eltért Kelet *germán* nyelvétől. Strassburgban (842. febr.) Lajos németjeinek kedvéért Károly német, Lajos pedig Károly franciáinak kedvéért francia nyelven tett esküt újabb szövetségekire. Ez a kettős eskü a francia és a német nyelv legrégibb írott emléke; egyúttal a két külön nemzet létezésének első *hivatalos* tanúsága. A szövetség sem egyszerűen Lajos és Károly magánvállalata többé, hanem két külön nép nyilatkozata az öket egyesíteni akaró császár ellen. Néhány hónap múlva az aacheni zsinat valóban letette Lothár császárt és testvéreit szólította föl az uralkodás átvételére, tulajdonképpen a dualizmus megteremtésére. Kettejük közt a határokat a *nyelvek határai szerint* akarta megvonni.

A testvérek kongresszust híttak össze. Biztosaik egy álló esztendeig gyűjtötték a szükséges földrajzi és statisztikai adatokat. Végre Judit királyné halála után Verdunben 843. augusztusában megállapodtak az új osztályban s az új birodalom alkotmányában. Kimondták, hogy *a birodalom egy*; de azt is, hogy *három egyenlő rangú és jogú királyságból áll*.

Ahogy a francia Angilbert írta:

»Most az egy országot háromra szakasztja a végzet.
Császáruł ezután senkit se' tekintenek ottan.
S jött a királyra királyka, a honra a hon töredéke!«

A *három független frank királyság* külső és belső bajai, különösen a hűbéres urak lázongásai, csakhamar rávezették a testvéreket, hogy *közös érdekeik*

és közös ügyeik vannak s hogy egyben-másban egyetértve kell eljárniok. Hiszen két esztendő múlva (845.) a normánok már Bordeauxt, sőt magát Párist is megsarcolták; az arabok pedig elfoglalták Siciliát s azzal fenyegetőztek, hogy Szent Péter római templomába kötik be lovaikat. Két *hajós nép* egyszerre támadt tehát olyan birodalomra, melynek nem volt haditengerészete s mely három király közt háromfelé szakadva, polgárháborúban fogyasztotta erejét. *Meer-sen*-ben (a mai Hollandiában) a testvérek 847-ben és 851-ben ismételve védő- és dacszövetségre léptek egymással s biztosítani akarták fiaik örökösödése jogát.

Lothár azonban a császárságnak azt az egységét, amelyet olyan méltatlanul képviselt, tönkretette azzal a germán szellemű utolsó intézkedésével, hogy halálakor (855. szept. 29.) a császárságból megmen-tett roncsot is három darab-ban hagyta utódjaira. Itáliát a császári koronával együtt II. Lajos, az Alsó-Rajna mel-lékét Lothár (Lotharingia he-rosz eponimosza) s a Rhône medencéjét Károly kapta.

Annál jobban ügyelt az egyház egységére »Isten atlétája«, Nagy Szent Miklós pápa. A római zsinaton megsemmisítette az egyház orszá-gos ügyeiben tartott aacheni és metzi zsinatok határoza-tait (863.), mert nem akarta megengedni, hogy Nagy Károly nemzeteinek különválásával *nemzeti egyházak* kelet-kezzenek. Azon volt, hogy

ismét járhatókká tegye azokat az utakat, melyek valaha *mindenünnen* Rómába vezettek. II. (Német) Lajos császár erre a Vatikán megszállásával s azzal felelt, hogy katonáival nyitott utat az aacheni zsinat követeknek, kik a megsemmisítés ellen intézett tiltakozó iratukat Szent Péter sírjára tették. Azonban föllobbanó haragja nem ártott a pápa primátusa elvének. Egy frank tudós pap, *Isidorus mercator*, kevéssel azelőtt (847—853.) foglalta egybe újból az egyházi fegyelemre vonatkozó összes kánonokat és dekrétumokat. Munkája hiteles törvények mellett koholt, vagy kétes hitelű törvényeket is tartalmazott s azért azt a történelem az *Al-Isidor-féle dekrétáliák* néven ismeri. Miklós pápa sohasem hivatkozott reá s nyíltan utódjai sem hagyták jóvá ezt a gyűjteményt, mely minden eddiginél határozottabban fejtette ki az egyház uralmának rendszerét.

236. ábra. Vazul császár (976—1025.). Egy XI. századbeli zsoldároskönyvben, a velencei S. Marco-könyvtárban.

Ennek a könyvnek tíz esztendőre volt szüksége, hogy a pápához eljusson ; tehát semmi esetre sem hódított olyan gyorsan, hogy tegnap megjelenvén, ma már megalapította a pápa abszolutizmusát. A feltűnő hatást nem is maga az irat, hanem a benne megnyilatkozó köztudat okozta, mely a pápaságot valóban az író szellemében ítélte meg. »Kopasz« *Károly*, a nyugati frankok királya, aligha tudott még valamit a dekretáliákról, midőn a touli zsinaton elismerte, hogy őt a püspökök tették uralkodóvá. Ők az istenség trónjai ; Isten általuk uralkodik, ítéleteit általuk mondja ki s ő mindig alávetette, ezután is aláveti magát atyái intelmöknek, ítéletöknek. *Hinkmár* érsek azonban, 70 nagyobb mű írója, azon melegeben elvetette a dekretáliák új gyűjteményét. Hallatlannak nevezte a pápa kívánságát, hogy egy otthon már elítélt frank püspököt hozzá küldjenek ; s büszkén jelentette ki, hogy Franciaország királya nem a püspökök helytartója, hanem a frank föld ura.

»A frank birodalom elválaszthatatlan a római birodalomtól« — felelte Lajos császár 868-ban Vazul bizánci császárnak, ki szemrehányást tett neki a császári cím viselése miatt. — Ő a rómaiak császára, mert védelmezi Rómát s az anyaszentegyházat. Vagy talán rossz néven veszi, hogy egykor egy római pápa római császárrá kent föl egy frank királyt ? Akkar szidhatja Sámuel is, ki Saul helyett Dávidot tette királlyá. Bari-t ugyan együtt vették vissza az araboktól s ezzel Olaszországot megszabadították tőlük (868.), de szövetségök ára nem lehetett az, hogy Lajos lemondjon Bizánc részére Alsó-Itáliáról vagy Dalmáciáról. Lothár halála után Lajos állása különben is megerősödött, mert a *meerseni szerződésben* (870. aug. 8.) örökségén, Lotharingián, megosztozott »Kopasz« Károllyal. Ez az osztály már nem abból a tételből indult ki, hogy a birodalom egy, de belsejében megosztható ; hanem abból, hogy az osztályos atyafiak országai *függetlenek*. »Gondolt-e rá Németország — kérdezte egy német író a magyarok millenniuma idejében — hogy a verduni vagy a 870. évi szerződést másképp ünnepelje, mint történelmi megemlékezéssel ? Pedig ezt joggal lehet a politikai Németország szülőórájának nevezni.« Azonban Németország születésének órája csak tizenhét esztendő múlva ütött ; mostan még mindig a római birodalmi eszme kórában sinylődött. Igaz, hogy ez az eszme már csupán kísérteni járt fel. Pl. a beneventoiak (871.) elfogták Lajos császárt s életének csak akkor kegyelmeztek meg, mikor megesküdött, hogy nem lép többé területekre. Mikor mégis megtette, nyíltan elszakadtak tőle s a bizánci császárnak hódoltak meg. Dél-Olaszország tehát külföld lett a frank császárra nézve : részint görögök, részint (Calabriában) arabok uralkodtak rajta, Közép-Olaszország pedig a pápát tekintette világi uralkodójának. Az Olaszország egyesítésére törekvő császár kétségbeesve halt meg (875. aug. 12.). A milanoi Szent-Ambrus-templom udvarában maig olvasható latin sírversei szerint

»Ő eget érdemlett, de nem érdemlé meg a föld őt,

A császárt, ki rövid élet után tovaszállt.

Róma, szegény város, gyászold kegyurad kimulását,

És gyászolja veled Gallia, Latium is.

Mégse sirassátok, hiszen ő megnyerte jutalmát :

Lelke az égbe röpült, teste a földbe' pihen.«

FEDŐLAP

KÁROLY CSÁSZÁR MINIATÜRJÉHEZ.

A trónon ülő császártól jobbra-balra fegyverhordók és a bőség szaruját tartó nők vannak, a kik Francia és Gotia országokat jelképezik. A császár feje fölött Isten keze látszik s jobbra-balra két angyal. A képen ez a hexameter áll:

Latinul:

Hic resided(t) Karolus, divino munere fultus,
Ornat quem pietas et bonitatis amor.
Hludovvic Justus erat, quo rex non iustior alter,
Qui genuit prolem hanc tribuente deo.
Alma viro peperit Judith de sanguine claro
Cum genitor regnis iura dabat propriis.
Hic nomen magni Karoli de nomine sumpsit,
Nomen et indicium sceptri tenendo sua.
Hic David vario fulgescit stemmata regis,
Atqui Salomonica iura docentis habet.
Istius imperio hic codex resplendet et auro,
Qui bona construxit, multa favente deo.

Magyarúl:

Károly imitt trónol, védetve az Isteni kegytől,
Dísze a jámborság s jóra való szeretet.
És Lajos, aki igazságosb valamennyi királynál,
Atyja ez ifjúnak, kit neki Isten adott.
Anyja pediglen a régi, jeles nemzetbeli Júdit,
Őneki atyja adá a birodalmi jogot.
A Károly nevet ő Nagy Károly után örökölte,
Névvel a jelvényt is, mit keze tart: a jogart.
Sokszorosán ragyog így Dávid fejedelmi családja
És az ítéletet úgy mondja ki, mint Salamon.
Itt ez a kézirat is ragyog annak aranyjaitól, ki
Oly sok jót tehetett, minthogy az Úr vele van.

Jobboldalt:

Gotia te pariter cum regnis inchoat altis.

Gótország sok egyéb országgal hódol előtted.

Baloldalt:

Francia grata tibi rex inclite munera defert.

Fölségednek ajándékot hoz Franciaország.

Középiütt balra:

Arma tibi faveant Christi stabilita per aevum.

Krisztus fegyvere adjon néked örökre szerencsét.

Középiütt jobbra:

Muniat et clipeus semper ab hoste suos.

Elleneiditől megvédjen a vértézete!

875. karácsonyán VIII. János pápa »Vastag« Károlyt koronázta császárrá, de hiában remélte tőle, hogy megszabadítja Olaszországot az araboktól, kik már Rómáig portyáztak. »Ki ad nekem elég könnyet — szólt, — hogy megsirassam a *háza* romlását!» Károly hazasietett, hogy Bajor Lajos halálával Németországot visszacsatolja a birodalomhoz; azonban a három fiú megvédte az atyai osztályt. Mikor azonban 878-ban az arabok befejezték Sicilia meghódítását, a pápa önmaga hitta be »Vastag« Károlyt s (881. febr.) római császárrá koronázta. Unokaöccseinek, köztük a normánverő Lajos frank királynak, halálával Károlyt a németek, majd a franciák is királyukká tették (885.). A Jurán innen eső *Burgundia* kivételével együtt volt tehát ismét Nagy Károly birodalma. Burgundia, vagyis Bozó gróf *areláti királysága*, először szakadt el a Karolingoktól (879. okt. 15.). Francia-, Olasz- és Németország közt feküdven, minden pillanatban zavarhatta a három ország személyes unióját. Idejárt, hogy 819-től fogva idáig Franciaországban egymagában 32 hercegség, grófság, algrófság alakult át örökös hűberré. De nem a császár, hanem néhány ilyen főúr élén Odo (Eudes) párisi gróf oltalmazta a hazát, midőn több mint 700 hajón 40.000 normán evezett Páris alá. A szűk szigeten összezsúfolt maroknyi őrség közt betegségek pusztítottak s az élők már azt sem tudták, hová temessék a holtakat. Thukydides sem irhatott nagyobb nyomorról, midőn az athéni dögvészt vázolta. Siegfried normánjai a császár jövetelének hírére egy esztendő mulva elszálltak a város alól, és tavasszal, 700 font ezüstöt kapva, eltávoztak a birodalomból. A párisi szégyen és sok egyéb miatt a németek Triburban 887. nov. 11. letették »Vastag« Károlyt, ki már két hónap mulva elhunyt.

Nagy Károly császári koronája nem díszítette ezentúl egy Karoling fejét sem; az egységes birodalom abban az alakban, ahogy ő megteremtette, mindörökké megbukott.

VI. FEJEZET.

AZ EURÓPAI VISZONYOK MEGSZILÁRDULÁSA.

I. A német királyság alapítása.

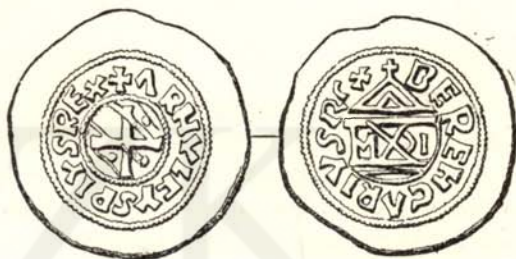
Sarkányhurok VIII. századbeli kelta kéziratból.

URÓPA legterjedelmesebb országaiban nem a germánok uralkodtak, de a germánok országai nyitak a legnagyobb tengerekre. Államaik közt zúgtak egybe két óceánnak, az Atlanti és az Északi Jegestengernek habjai. Az óceánokba szakadó folyókon fölfelé messzire behajózhattak minden országba. A végtelen víz tükrének láttára szivőkben föltámadt a korlátlanság és a szabadság érzete s folytonos küzdelmek közt folytonos haladásra, kutatásra, foglalásra serkentette őket. A római császárság örökébe ülő németek egy birodalomba gyűjtötték a franciákat, olaszokat, szlávokat, sőt a turániak egy részét is; északi törzseik pedig bekalandozták az ösmert világ nagy részét.

Európa németjeinek komolyan még sem jutott eszökbe, mi lenne a világból, ha ők *egyesülni* találának. Nem gondoltak a német egységre, a pangermanizmusra, sőt testvérharcokban fogyasztották egymást s egymással csak a legritkább esetekben szövetkeztek. Hogyan is szövetkezhettek volna az angolszászok és a dánok, noha az angolszászok a dánok földéről bevándorolva alapították meg királyságaikat Angliában? Az angol nemzeti önérzet talán éppen akkor lobogott legjobban, mikor *Nagy Alfréd* király (871—901.) leverte a dánokat s helyreállította az angolszász nemzeti államot. A németek családi mérközése egy ősi fajnak, a *keltának*, rovására történt. Az angliai kelták elnyomása után Alfréd azonnal irtóháborút kezdett a kelták ellen az írlandi négy királyságban is. Mindez inkább a hatalom, mint a vér kérdése volt. Ehhez hasonlóan történt körülbelül ugyanakkor Normandiában és Oroszországban, hogy más germánok vagy inkább normánok nemzetiségök feláldozásával fizették meg az országalapítás dicsőségét. Mégis csekélyebb jelentőségű az a forradalom, melyet néprajzi tekintetben okoztak, mint az, amelyet földrajzi és politikai téren támasztottak. A germán elem már ötödfél század óta kérkedett a világ legjobban szervezett államának, Rómának megdöntésével, de csak most kezdett érezni valami leküzdhetetlen

vágyat, hogy a maga nemzeti és faji szellemében alkosson államokat. Mert hiszen ki ösmerne a *szövetséges* természetű Németországban Nagy Károly vagy éppen Augustus *egységes* világbirodalmának örökösére? Ki mérné vele össze a most keletkezett normán királyságokat? Kölcsönvették ugyan a klasszikus világ egyes külsőségeit, de még most eszök ágában sem volt föléleszteni az ókor politikai eszméit.

A bajor, szász, thüringeni és frank urak 887. őszén III. Károly császár helyett *Arnulf* karinthiai és bajor herceget tették a maguk királyává, s a svábokkal is elösmertették. Ezt nem abban a reményben tették, hogy külön *német nemzeti királyságot* alapítanak, hanem hogy az *egész császárságot* megszerzik neki. Azonban lejárt a római birodalom hagyományos egységének ideje. Állami céljaiknak megfelelőbb alakot kerestek azok a népek, amelyek Nagy Károly óta majdnem száz esztendő óta pocsékoltak el egy képtelen politikai ábránd valószínűsítésére, egy uralkodóház határtalan nagyravágyásának kielégítésére. III. Károly császár halála után a nyugatiak és a déliek nem engedték magukra erőszakoltni a németek választottját, Arnulfot, hanem külön nemzeti királyokat kerestek. *Odo* vagy *Eudes*, az *első francia király*, Arnulftól mint császártól kérte ugyan megerősítését, de *Berengár*, az *olaszok első királya*, csak kényszerűségből ösmerte el a gyűlölt »tedesco«-t. Alsó-Burgundia először a pápához fordult, csak azután Arnulfhoz, akinek a német papság is csupán

237. ábra. Berengar olasz király pénze.

895-ben, a tribuni zsinaton hódolt meg. Időközben (891. febr. 21.) VI. István pápa Guido spoletói herceget, az olaszok egyik pártkirályát, koronázta meg római császárnak. A nép szelleme és akarata előtt a különben karolingi érzelmű új pápa, Formosus is meghajolt: 892-ben újból megkoronázta Guidót; sőt a fiát, Lambertet is császárnak ösmerte el. Követei azonban Regensburgban már egy esztendő múlva megjelentek, hogy Arnulfot behíják Itália elfoglalására, »a rossz keresztények« kizorítására.

Arnulf német király csak ekkor, 894. januáriusában, jelent meg Olaszországban, melynek birtoka nélkül egyszerűen fészkelődés lett volna a római császári cím és hatalom keresése. Svábjaival kegyetlenül feldúlta Bergamót, mire a megrettent Milano és Pavia meghódolt; de a német királynak így bemutatkozó római császársága ellen az olaszok már az első pillanatban olthatatlan gyűlöletet és megvetést éreztek. Mostantól fogva Arnulf is olasz királynak nevezte magát s a szerencsétlen Olaszországnak ekként *egyszerre három királya* volt. Azonban a pápát Guido halála után is csak a spoletói párt pápaellenes magatartása bírta rá, hogy 895-ben újból behíja és 896. februáriusában végre császárrá koronázza Arnulfot.

A karolingi birodalom ködös képe tehát nem foszlott szét azonnal; de Arnulfnak korán észre kellett vennie, hogy császári hatalma annyit sem ér, mint a III. Károlyé, s hogy neki csak mint német királynak van jövődője.

Nagy feladat volt ennek a jövődönnek biztosítása. A magyarok szövetsége és Szvatopluk halála szabadította meg attól a legnagyobb veszedelemtől, amely a szlávság részéről valaha fenyegette hazáját. A Nagy-Morvaország ellen 892. és 893-ban vívott csaták Németországot még korántsem bizonyították olyan erősnek, hogy átvehesse egy római császárság föladatait. Ha Nagy-Morvaország el is bukott, nem a németek csöndes tanyája lett, hanem inkább mint a honfoglaló magyarok táborhelye mutatta a pusztítás nyomait. Arnulf jóformán karinthiai és bajor herceg maradt. Csak elsőnek látszott a tartomány nagyurai közt, kik maguknak tartották fenn annak megítélését, mikor tekintsek nemzetinek valamely vállalatát s mikor támogassák őt.

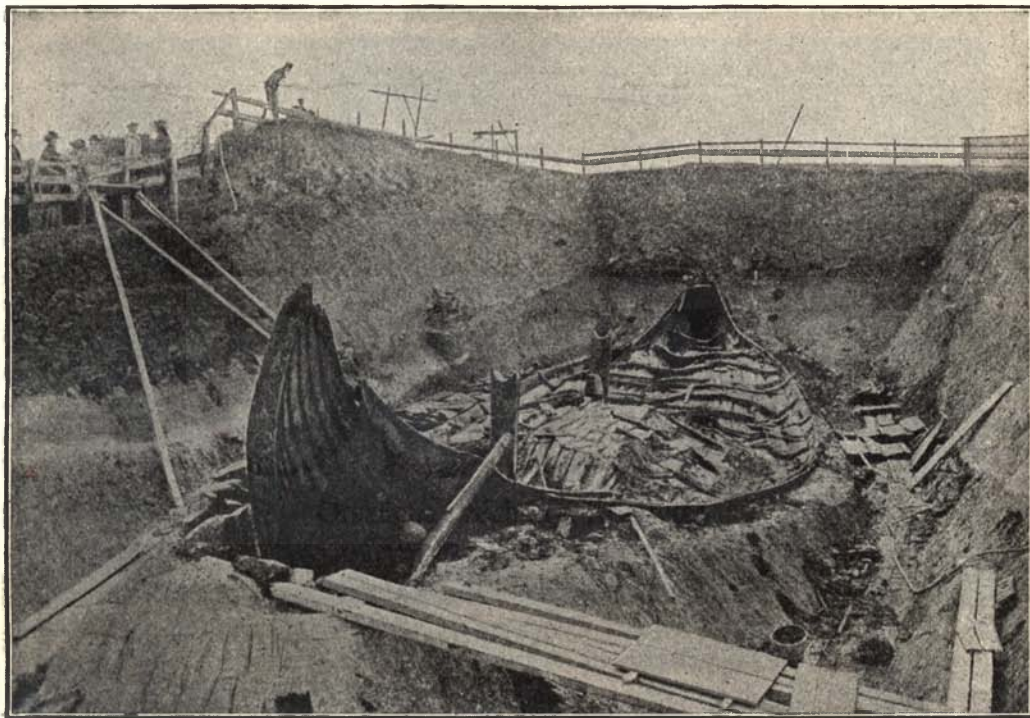
Ilyen nemzeti vállalat volt Arnulf legdicsőségesebb hadjárata, melyet 891. novemberében a *normánok* ellen intézett s melyben Észak németjeit Németország pusztításában feltartóztatta. Harcolt ellenük, ahelyett hogy, mint német király, arra törekedett volna, hogy ezt a szintén germán elemet, ekkortájban az emberiség legmozgékonyabb népét, megnyerje magának és közös alkotásokra bírja.

II. A normán államok alapítása.

Európa kereszténységére kevés nép hatott jobban a normánnál. A zord harcosok pogányok voltak, mikor Skandináviából és Jütlandból kimozdultak; s rövid időn mindenütt a kereszténység zászlóvivői lettek. Francia-, Angol-, Orosz- és talán Olaszországnak is ők adták a legegészségesebb elemet. Sohasem élt a világon nép, mely mindenütt ennyire otthon, olyan igazi *világpolgárnak* érezte volna magát. De ugyanazok, kik húsosfazekakkal jelölték meg a *haza* határát, a *haza* fogalmához éppen ott maradtak leghívebbek, hol a gazdagodás vágya meg sem kísérthette őket. Nápoly mosolygó, kék ege alatt meghült szivőkben a fajszeretet érzelme, ellenben Skandinávia, Izland zordon, szürke ege alatt lángoló kebellet őrizték meg.

Nincs a történelemben ehhez fogható példa. Úgy látszott, ez a nép céltalanul vág neki az oceánnak s mégis erős birodalmak alapításának emléke fűződik nevéhez. *Európában* könnyedén olvad más nemzetekbe; *Európán kívül* oltárt emel házi isteneinek. Állami rend, fegyelem, törvény, munka és műveltség elől menekülő durva hajós a tengeren; s ahogy kiköt, rendet, fegyelmet, törvényt, munkát honosít meg a partokon. A történelem beszél intézményeiről, szelleme vadrózsái pedig ezredév után is üdén mosolyognak a sagákban. Ősvallásához kevés nép ragaszkodott szívósabban, és mégis »legelőkelőbb fajja« lett a kereszténységnek. Állhatatlanság és maradiság; a könnyelműség felületessége s a meggondoltság mélysége; szeszély és elv, s ki tudja még hány ellentét a jelleme. Hol a föníciaira, hol a görögre emlékeztet; alapjában véve azonban egészen sajátos a jellege. Míg pl. a görögök minden nagyot a maguk nevében tettek s apró középpontok közt megoszolva is ugyanazon hazából sugározták szét dicsőségüket, a normánok neve félig elvont fogalom, mely ott van mindenütt, szerepel szárazon és vizen, igazi nemzetre azonban nem vonatkozik. Nevök maga is a földrajz egyik fejezete. Normánokon az Észak férfiaiért, Északon pedig Európa két félszigetét, Skandináviát és Jütlandot s legjogosabban Izland szigetét.

Innen, északról bocsátottak rajokat. Ezek a rajok nem a hódító nép-vándorlást, hanem — az újabb történelemből — az első amerikai települést juttatják eszünkbe. Gazdagságra törekedtek ; szerettek volna visszatérni hazájukba ; rövid időn mégis vagy új államokat alapítottak, vagy régieket újíttak meg. Úgyszólván magános jellegű kirándulásaik műveltségtörténeti és társadalmi nagy következtetésekkel jártak, ha még olyan vérengző pusztítások közt száguldtak is végig egyes országokon. Az alkalom kedvezéséből, ötletszerűen foglalták-e el *Normandiát*, vagy jól megfontolva, hogy onnan *Angliát* megszállva, övék legyen a világ kereskedelme ? Erős egyéniségök volt, mely elnyomta

238. ábra. Norvégországban kiásott vikinghajó.

a nemzeti szellemet. Feledni tudták Skandinávia sovány göröngyeit, melyeken bölcsőjük ringott. Kardot tettek a most született fiú mellé, annak jeléül, hogy csak az az övé, amit ezzel a karddal szerez meg. Fegyverrel nyitottak maguknak utat idegen országokba s hírt, nevet, vagyont szereztek vele. Házigazdáik nyelvét, szokásait, műveltségét, intézményeit nagyjából saját belátásuk szerint módosították ; de gazdáik sem lettek, ők maguk sem maradtak normánok.

Öshazájukban törzsekre szakadtak s örökös királyok vagy hercegek alatt éltek, kiknek hatalmát a *szabadok gyűlése*, a thing korlátozta. Főkirályaik mellett alkirályok álltak : a hűbéresek főnökei s a szabadok vezérei. A dánoknál a királyok voltak a főpapok, bírák, hadvezérek. Egy-egy gyarmat feje a kirándulást vezető *soekongar* (tengeri király) lett, ki alatt dicsőség harcolni és meghalni.

Ő osztogatta szét az elfoglalt földeket s a gyarmat gyűlésén ő tette közzé a rendeleteket. Örömük telt a fegyverek csattogásában és csak egy gondolat bántotta őket : »ágyban, párnák közt halni meg«.

Meg nem ijedtek vihartól, ellenség dühétől. A királyi származású, de föld nélküli soekongart megannyi hős kíserte. Azt hitték, az az elesettek legfőbb jutalma, ha parton ásott sírjában hallgathatja a tenger mormolását. Másfélezer esztendő múlva a svédek költőkirálya, II. Oszkár († 1907.) valóban elandalodhatott a Balti tenger partjain :

»Te láttad hajdan ősi dicsőségünk, —
Mondd el bátor vikingek hős regéjét
És mondáinkat zúgd el harsogón,
Ha verdedes hazánk sziklás szegélyét.
Históriánk, sok szép regénk föltámad,
Ha megzendül sziklatörő hullámod !«

Akkortájtban, mikor a finnek és lappok már északra szorultak, a gótok és svédek azonban még nem olvadtak össze, Skandináviában az *unglingek* törzse uralkodott. Mielőtt eltűnt volna a VII. században, virágzásnak indult egy *dán* ország, melynek székhelye Seeland szigetén volt, Ledvában. Az unglingekre *Iwar Widlamme* következett, ki hatalmas dinasztíát alapított s Dán- és Svédországon kívül a Keleti tenger déli partvidékeit is uralma alá vetette. Éleesebben nála mutatkozott tehát először a hódító irány. Fényesebb pályája volt *Harald Hildetannak*, ki győzelmeit leginkább annak köszönhetette, hogy tengeri csatáiban *ékalakra* rendezte hajóhadát. Azonban *Sigurd Ring*, a svédek és gótok királya, 695-ben a *bravallai* (a mai Norköping közelében vívott) döntő csatában megverte. A svédek uralmára a norvégeké következett. A norvég dinasztia legjelesebb embere, *Göttrik*, 804—810 közt már az új római császársággal is szembeállt s a normánok egyesítésére gondolt. Azonban elesett, uralkodóháza földönfutó lett. Az »öreg« *Gorm* (Sigurd Ring ivadéka) csak 900 táján teremthette meg *Dánia* (Jütland, Fühnen, Seeland, Schonen s a svédországi Holland és Blekingen) egységét. *Svédország* körülbelül ugyanazon időben egyesült *Eirik*, Edmond fia alatt. *Harald Harfagr* már egy negyedszázaddal korábban (875.) megkísérlte *Norvégia* (a tulajdonképpeni Normannia) egybeolvasztását, de ez csak majdnem száz esztendő múlva, a nyugati partok apró királyainak legyőzése után sikerült *I. Olaf*-nak.

A fejedelmeknek azt a komoly törekvését, hogy államaik viszonyait rendezzék, sehogy sem szerették a szabadság barátai, kik a *reformok elől* inkább *kivándoroltak*. Ez a vándorló szellem modern államban kész szerencsétlenség, mert a népességben rejlő eleven tőkét fogyasztja ; ezúttal azonban igen nagy hasznára vált a tudománynak, első sorban a *földrajznak*, melyet a normánok fölfedezései jelentős módon gyarapítottak. Politikai alkotásaik együttjártak a földrajzi ismeretek terjesztésével. Sokban bővítették a geográfiát s ott, ahol letelepedtek, mindenütt fejlesztették a műveltséget, polgári életet, társadalmat.

Ily utakra, majdnem kivétel nélkül, csupán csak férfiak indulván, nem ismétlődhetett az a körülmény, mi a nép minden rétegét megmozdító népvándorlás közös sajátsága, hogy a beköltözők önmaguk közt alapítanak családokat s

legalább eleinte nem házasodnak össze a benntalált lakosokkal. A normánok a legyőzött, vagy szállásadó nép leányai közül választották feleségeiket. A gyermek örökölhette apja erejét, kalandos természetét; anyjával azonban nem normánul gagyogott. A nyelv segítségével anyja úgyszólván becsempészte abba a nemzetbe, melyhez ő maga tartozott.

Oroszország az első idegen állam, mely alapítását kivándorló normánoknak köszöni. Ezek a rodzenek (evezősek) mint varégek (szövetségesek) jelentek meg a Balti tenger keleti partjain. Már 859-ben adót szedtek a csúdoktól, szlávoktól és a szmolenszki krivicsektől, tehát mindazoktól, kik északra laktak a kazár-magyar területtől. A merész kalózokat a szlávok elűzték, azonban rövid

239. ábra. A stikastadiri csatatér, hol I. Olaf király 1030-ban elesett.

idő múlva a pártosok maguk hívták be *Rurik*, *Sineus* és *Truver* csapatait. A testvérek, nagyon helyes érzéssel, 862-ben először a Valdáj-magaslat (Valdajszkija gori) vidékét szállták meg, honnan a Volga, Dnyeper, Dűna, Msztalovat a világnak minden tájéka felé elkalauzolhatta őket. Testvéreinek halálával *Rurik* 864-ben egyesítette a hódoltságot, melyet saját törzséről Oroszországnak neveztek s Novgorodból uralkodott rajta. Ez évben már 200 hajója sikamlott végig a Dnyeperen és a Fekete tengeren, hogy a merész kalózok Görögország partjait rabolhassák. S ha a konstantinápolyi patriarcha, Photius, Szűz Mária ruháját a tengerbe nem meríti és »óriási vihart nem támaszt vele«, a nép hite szerint a varégek Konstantinápolyt is elfoglalják. Ezt a várost azóta is csodák tartották meg a varég-oroszok ellen, kik most a kazaroktól elfoglalt Kijev városából folytatták hódoltatásaikat. *Oleg* (879—912.), *Rurik* fiának gyámja, a szevéreket, radimicsokat s vjeticseket is elhódította a kazarok és magyarok birodalmától. A Lebediából kiszorult magyarok Kijev alatt már csak

küzdelemmel kelhettek át a Dnyeperen. Oleg ily rohamok meggátlása végett új birodalma keleti határain a váraknak egész sorozatát építtette. A szeverérek területén egymagán 210 ilyen gorodisce (elsáncolt város) állott. Rövid időn ilyen sáncok mögül védtek magukat és orosz uraikat a meghódolt finnugorok is. Oroszország tehát, melynek ma $22\frac{1}{2}$ millió km^2 a területe és 130 millió lakosa van, egy maroknyi normán csapatnak köszöni alapítását. Rurik utódjai 1598-ig uralkodtak rajta.

240. ábra. Normán íjász.

A normánok Európa szárazföldjén időrendben Franciaország területén alapították a második, de már hűbéres államot, Normandiát. Páris alatt (845., 856., 885.) eleinte pusztítani jártak. A gyöngye Karolingok drágán vásárolták meg a békét, ami új meg új támadásokra bátorította őket. Egy Rurik nevű főnökük 870-ben a friz hercegséget kapta »Kopasz« Károlytól, Rollo pedig Rouent tartotta meg. 912-ben meghódolt »Együgyű« Károly francia királynak, fölvette a keresztiséget, feleségül kapta a király leányát s hűbérrül Normandiát, majd Bretagnet. Önállóságra törekedett, de belátta, hogy személyes erejét nem teheti országa alapjává. Nem szigetelte el magát a legyőzöttektől s törvényeiben inkább a frank, mint a nemzeti intézményekre ügyelt. A régi birtokosokkal nem törődve, osztotta föl a földet, de a szabadság egy nemével ajándékozta meg megművelőjét, a munkást s a hűbériség korában szokatlan módon megszüntette a rabszolgaságot. A nagyhűbérek száma gyarapodott, azonban az egykori rablók megbízható határőrök és jó franciák lettek.

Angliában 809. óta szintén egymást érték a normánok támadásai. 851-ben már Londont sarcolták, Aella northumberlandi királyt pedig megverték, fővárosát Yorkot bevették s ott fogadták az angolok hódolatát. Gudrun kalóz király (nem az eposz hőse) 878-ban Merciat és Westseaxot is elfoglalta Alfréd angol-szász királytól. Ekkor azonban, mint valaha a Delta ingoványai közt bujdosó vak fáraó, Amysis, az aethelneyi erdők és mocsarak közt rejtőző Alfréd is szabadságharcra szólította nemzetét az idegenek ellen. Gudrunt a wedmorei szerződésben hódolatra és a kereszténység föl vételére kényszerítette s Londont tette az egyesült Anglia fővárosává. Mivel pedig tudta, hogy — Themistokles módjára — csak javarákból védheti hazáját egy kalóz nép ellen, hajóhadat hevenyészett s Hastingsot, ki 893-ban Normandia felől 330 hajón támadta, visszaverte. A hajóhad megalapítása s a hajóépítés kezdete mutatja, hogy az angol-szászok rájöttek, mit követel tőlük hazájok földrajzi helyzete.

Anglia testébe azonban tekintélyes normán hűbéres állam ékelődött, mely folytonosan fenyegette a helyreállított birodalom egységét. Alfréd utódjai mindamellett a politika tengerén is megtehették volna, amit Edgár király az igazi tengeren tett meg, hogy 8 királlyal evezzenek egy hajóban; csak erősen tartották volna kezökben a kormányt. Így azonban ismét nyakukra hozták a dánokat. Nagyon szerencsétlen védekezés volt I. Ethelredtől, hogy 1002. nov.

13-án normán alattvalóit meggyilkoltatta. 1014-ben *Sven* király bosszúja *dán hódoltsággá*, Nagy *Kanut* pedig igazi normán birodalomná tette Angliát; 1066-ban a normandiai hódító *Vilmos* is csak az alakon változtatott. Angolország sohasem szabadulhatott többé a normán hatás alól. Macaulay szerint »még Ázsiában is ritkán sikerült, hogy egyik nemzet úgy leigázza a másikat. A hastingsi csata s a rákövetkező események nemcsak normán herceget ültettek az angol trónra, hanem Anglia egész népességét a normánok zsarnoksága alá vetették«. Igaz, hogy »szorosan véve, másfél századig a hódítás után angol történet nincs«; de bizonyos, hogy normán származású királyok vetették meg a szigetállam területének nagyságát s Irland és Skócia Angliával csakhamar egy fejedelemségnek engedelmeskedett.

A normánoknak akkor már hűbéres országuk volt *Olaszországban* is. Oda eleinte szintén csak rabolgatni jártak; pl. 867-ben Carrara vidékén Lunit abban a hiszemben foglalták el, hogy az maga Róma. Nagyobb hódításokat csupán jó másfél század múlva tettek, mikor *Tankréd* normandiai lovag Canaanál ezerkétszázad magával ötvenszerte nagyobb seregen diadalmaskodott, Apulia s Calabria nagyobb részét elfoglalta s 12 normán főnök közt osztotta szét. IX. *Leó* pápát, ki fegyvert fogott ellenük, a normánok hatalmukba kerítették (1053.), de azután térdre borultak előtte s hűbérül fogadták tőle mindazt, amit már meghódítottak és amit Siciliából ezentúl hódítanak meg. A pápa szívesen lett hűbérura olyan területnek, amelyre sohasem számíthatott.

Dél-Olaszországban egy másik normán lovag, *Guiscard Róbert*, vetett véget a görög uralomnak és szintén hűséget esküdött VII. Gergely pápának. A *nápolyi királyság* alapját csak öccse, *Ruggiero* (Roger) vetette meg. Szövettségét Szent László már 1091-ben kereste. Kálmán az Adriai tengeren nem akarván tűrni a normánok kalózhajóit, Apulia egy részét elfoglalta ugyan tőle, később azonban szövetkezett vele s feleségül vette leányát, Buzillát.

A normánok és magyarok tehát két-százasesztendei küzdelem után végre is szövetkeztek egymással. A hajdani tüzes pogányok nemsokára egymás oldalán harcoltak, hogy visszavegyék a Szentföldet, hol a kereszténység alapítója született, élt és halt.

A normánok azonban egy új *földrészt* is fedeztek fel, ha nem is nyitották meg a világnak. *Naddodot*, ki a Färejjar-(Juhnyáj) szigetekre igyekezett, a vihar 867-ben Eisland (Izland) szigetre sodorta. Ezt a földet Irlandból odavetődött remeték már ismerték, de gyarmatosítani *Ingolf* és *Leif* csak ezután (874.) kezdte. Félszázad múlva (924.) már Solona akadt a szigetnek *Ulfiot* személyében, ki hazája törvényeit az új ország sajátosságos

241. ábra. Ruggierót Krisztus megkoronázza. (Mozaik a palermói Martorana-templomban.)

viszonyaihoz alkalmazta. A X. század végén a kereszténység ott is gyökeret vert, de a skaldok és regösök tündérvilágát senki sem háborgatta. Költészetük, mitoszuk és meséjük drága öröksége lett korunknak, mely mindebből egy középkori nép életét varázsolja maga elé. A sagák gyűjteménye, az *Edda*, nemcsak irodalmi emlék, hanem a történelemnek is elsőrangú forrása. 1261-ben, midőn Izland Norvégországgal egyesült, megakadt az önálló fejlődés, s az izlandi ma is érthetőbb normán mint a skandináviai.

Azonban észak fagyos szigetének kikötőiben semmi sem mutatta, hogy itt van a normánok múzeuma. A vikinghajók Európa különböző részeivel, s az Atlanti ocean északnyugati partvidékeivel folytonosan közlekedtek. A X. század elején, sőt — mások szerint — már 870—7. közt, *Gunnbjörn* már látta *Grönland* partjait. Ezeket a partokat azonban voltaképp csak *Eirik raudi* (a vörös Erik) fedezte föl 983-ban. Két esztendő múlva már 14 hajóval kötöttek ott ki az izlandiak, hogy gyarmatokat alapítsanak.

Nyugtalan vérök innen megint új meg új utakra hajtotta őket. 986-ban *Bjarne*, Herjulf fia, már *Amerika* szárazföldről is észrevett egy darabot. Az a dicsőség, hogy Amerika földjét, Vinlandot (Új-Skóciának Új-Foundlanddel határos részét) tapodja s a keleti partokon délfelé az é. sz. 41° 21'-ig hatoljon előre, Grönland fölfedezője fiának, *Lejfr* Eiriksonnak jutott osztályrészül. Vele volt a saga szerint egy Tyrker nevezetű turk, vagy magyar, aki azon a tájon szőlőt talált, miért azt a területet Vinlandnak (Borosföldnek) nevezték. A Dél-Norvégiában, a ringerikei Honeuban talált kőruna, az amerikai fölfedezések legrégebbi írott emléke, már elsiratta azokat a ringerikei normánokat, kik, a többtől elszakadva, a mérhetetlen tengeren túl ruha és eledel nélkül vetődtek el Vinland felé, hol a jeges pusztaságon nyomorultan veszttek el. A svédek *Lejfr* Eiriksonnak, mint Amerika fölfedezőjének, 1887-ben szobrot emeltek Bostonban.

A 41° 21'-től a normánok a Baffin-öböl keleti partjain a 72° 55'-ig jutottak. Upernaviktól, a Földnek most legészakibb gyarmatától nyugatra, 1135-ben három határoszlopot állítottak. Legalább is olyan büszkék lehettek reá, mint Alexandros a Hyphasis balpartján, vagy a fáraók a Szudán határán emelt diadaljelekre; sőt büszkébbek. Mert a Hyphasison és Szudánon túl sajátságos műveltség kezdődött, mely részben felül is multa a fölfedezőket; a normánok azonban a lakott világ széléig hatoltak előre, odáig, ahová századok múlva, delejtű és sok más eszköz segítsége mellett, harmadik útjában Davis csak 1587-ben juthatott el ismét. Azt a viking hajót, mely az ezredév előttiek mintájára készült, az 1893. évi chicagói kiállítás látogatói a középkor vállalkozó szellemének éppoly csodás emlékekül tisztelhatték, mint akárcsak Kolumbus Santa Mariájának utánzatát. Ennek a hajónak sorsa azonban kicsinyben a normánok minden vállalkozásának sorsa. Jó szerencse elhajtotta Amerika partjaira, de Európába visszatértekor nem tudott megküzdeni az óceán fölkorbácsolt hullámaival és (1893. nov.) elsülyedt a Biscayai öbölben. Az utolsó viking hajó utasait egy földműves államnak, a magyarnak hajója (a Deák gőzös) mentette meg. Az utolsó viking hajó útja magyarázza meg legjobban, hogy a normánok miért nem adhatták át meglepő felfedezéseiket közkincsül az egész világnak.

Rudyard Kipling ajakán azonban büszkén hangozhatnak az angolok dala :

»Immár ezer éve tápláljuk a tengert.
(Keserű egy végzet, édes büszkeség !)
Tápláljuk, mióta először hajóztunk
És a míg csak kék lesz fölötte az ég.
Etetünk, táplálunk, végtelen szép mélység,
A míg az Uristen téged kiapaszt . . .
Tenger kék vizének hogyha vér az ára :
Hatalmas nagy Isten, megfizettük azt !«

III. A turániak hatása Európára.

Jóformán a normánok az első árják, kik az *altájiak*, vagy *turániak* rováására terjeszkedtek. Róma örökségén nemcsak a germánok osztozkodtak, hanem azok a turániak is, kiknek kimozdulása adott alkalmat a római világ felforgatására. Attila elfoglalta Noricumot, Pannoniát, Daciát s a köztük levő területet, de nem hódíthatta meg Galliát s Italiát ; halála után pedig a germán népek nemzeti felbuzdulása azonnal szétrobbantotta *hún* birodalmát. A húnok Dél-Oroszország síkságaira húzódtak vissza, hol mint *kutrigurok*, *utrigurok*, *unugurok*, *szavirok* stb. testvérharcokban fogyasztották egymást. A nyugati törököket, vagyis az ogurokat, akik közé ők is tartoztak, Attila után alig száz esztendővel, 560. és 580. közt, egy másik nagy ember, *Dizabul* (»a rendező«, »az uralkodó«) ismét hatalmas birodalomban egyesítette. Ő alapította Turánban a tulajdonképpeni *törökök* (turkok) első birodalmát. Karluk-törökjei a Jaxartestől (Szir-Darjától) keletre Kína határáig laktak s a legsebbe és a legősibb török törzshöz tartoztak. Rájok támaszkodva, Dizabul kágán szerencsés harcok után jobbra egyesítette az Altáj, Ural, Irán és Tien-Sán közt csatangoló turániakat, sőt a hatalmas ujugurokat (ugorokat) is. Az ujugurok voltak a legműveltebb törökök. Földműveléssel, iparral foglalkoztak, divatba hozták a török írást s nagyon elterjedt köztük a buddha vallás, sőt valamennyire a kereszténység is. Dizabul állítólag háromezáz ezret vágatott le közülök s Európa felé szorította azokat a turániakat (a bolgárokat, kazárokat, avarokat), kik parancsainak engedelmeskedni vonakodtak. Oda is utánuk nyomult, míg hadai más irányban Déli-Szibériában hódítgattak. Justinianus a törökökkel még nem állott szóba, ellenben Justinus 568-ban szövetséghez lépett a perzsák ellen. Dizabul halála után 150.000 török rontott a perzsákra, kik azonban teljes győzelmet arattak felettük. Felbomlott a görög szövetség is. A VII. századtól fogva a birodalom hanyatlásnak indult. Száz esztendő múlva Turkesztán nagy része már a mohammedán araboknak hódolt ; újabb félszázad múlva pedig az ujugurok küzdtek ki függetlenségüket. 745. óta ők vitték a vezérszerepet Turánban, ők uralkodtak Dizabul törökjein.

Még élt Dizabul, midőn az előle menekülő várkunok a hódolt hún törzsekkel erősödve, mint *avarok* jelentek meg az Aldunánál. Kelet-Róma határait pusztították, beavatkoztak a magyarországi germánok irtóháborúiba, 568-ban pedig megszállták az egész mai Magyarországot s vele Európa keleti nagyobb részét, Attila egykori birodalmát. Kágánjuk, *Baján*, 37 év alatt (565-től

602-ig) három görög császárnak volt réme, akik sikertelen harcaik után pénzen vásárolták meg tőle a békét. Az 599. évben a Dunát ismerték el a birodalom határául és százezer arany évdíj fizetésére kötelezték magukat. A görögök teljesítették Bajánnak minden szeszélyét; fürdő- és hídépítő mestereket küldtek hozzá, megajándékozták India legnagyobb elefántjával, indiai illatszerekkel, arany ággyal; szkita ruháit pedig saját udvari szabóikkal varratták. Kedvében jártak a langobardok is, kiket egykori szövetségesök Olaszországban gyakran megtámadott. Hajóépítésre tanították Európa legjobb lovasnépét, úgy hogy az avarok nemsokára már *hajón* lephették meg Thrákia egyik szigetét. Viszont a *könnyűlovasság* hasznára ők tanították meg a görögöket, langobardokat s velök egész Európát. Rablóhadjárataik Baján halála után is egyre tartottak. A görögök ellen a perzsákkal szövetkeztek s 626-ban kevés híja volt, hogy be nem vették Bizáncot s más irányt nem adtak a világ folyásának. 630 után Herakleios az ő betöréseik gátlására telepítette az Alduna és a Száva mellé a szerbeket és a horvátokat, kik ma is ott laknak.

Az avarok különben a VII. században jobbadán felhagytak a nomád élettel. Gyepűik közt, hová annyi kincset gyűjtöttek össze, baromtenyésztéssel, valódi tanyai gazdálkodással kezdtek foglalkozni. A húnoknak és az avaroknak egyébként is több érdemök van a művelődés körül mint azt közönségesen hiszik. Európát főképpen ők tanították meg a *vas* használatára, mi nélkül általános műveltségről ma sem lehetne szó. A kereszténységet azonban csak kis részök vette fel. Államuk egységét Nagy Károly megtörte; de nem semmisítette meg sem pogányságukat, sem nemzetiségöket. Az avarság, mely amúgy is rokon elemekből alakult népcsoport volt, bolgárokkal és kazarokkal gyarapodva, de politikai jelentőség nélkül élt tovább.

A *bolgárok*, kik a VII. században az Azovi tenger és a Volga alsó folyása mellett laktak, 634. táján *Kuvrát* vezetése alatt küzdötték ki függetlenségöket rokonaikkal, az avarokkal szemben. Kuvrát öt fia közül egy meghódolt a rokon kazaroknak, a másik a Volga és Káma közt alapított új országot. A harmadik (Aszparuk vagy Isperrich 678-ban) a Balkán-félszigeten az Al-Duna mellett hét szlovén (szláv) nemzetséget hódított el a görögöktől s a később oly hatalmas Bolgárországot alapította, hol elszlávosodott utódjai ma is élnek és uralkodnak. A negyedik és az ötödik fiú népével együtt a mai Magyarországra költözött s meghódolt az avaroknak. A bolgárok szétszóródását a kazarok terjeszkedése okozta.

Az avaroknak Magyarországra telepedésével üresen hagyott déloroszországi szállásokat rokonaik, a *kazarok* foglalták el. A Kaspi tótól a Dnyeper torkolatáig terjedt birodalmuk, mely körülbelül ötakkora volt mint a mai Magyarország. Szövetségeseik vagy alattvalóik voltak a rokon úzok, besenyők, alánok, kámai bolgárok s később a magyarok; összesen valami negyven néptörődék tartozott hozzájuk. Legfőbb uruk, a kágán, helyett az isa (bég) mint valami major domus uralkodott. A bálványozó (samán) vallás mellett csakhamar elterjedt köztük a zsidó, mohammedán, sőt később a keresztény vallás is. Ők voltak Európának vallás tekintetében legtürelmesebb népei; sőt az akkoriak alkotmányos érzület dolgában sem múlták felül őket.

Ugyanakkor, mikor a normánok a Dnyeperig nyomultak előre, Dél-Oroszország turáni népei ismét megmozdultak. A *magyarok* a besenyőktől szorítva odahagyták a Dnyeper és Don közt lévő hazájokat, Lebediát, hol — a kazarakkal szövetkezve — körülbelül hatvan esztendeig tanyáztak; 889. táján megszállták a Dnyeper és Sereth közt levő Etelközt, 895. őszén pedig mai hazájuk elfoglalásához fogtak. Akkor történt ez, mikor a népek az imperiummal s a nomád élettel Európaszerte majdnem egyszerre akarván szakítani, külön kisebb államokat és országokat kezdtek alapítani. A IX. század második felében az országalapítások klasszikus kora.

Ekkor, 857-ben keletkezett Britannia minor (Bretagne), 862-ben Oroszország, 871-ben Velence és Nagy-Morvaország (mely azonban egy negyedszázadig sem állott fenn), 875-ben Norvégia, 878-ban Angolország, 879-ben Alsó-Burgundia, 885-ben a rövidéletű Alsó-Lotharingia, 888-ban Francia- és Olaszország s Barcelona, 889-ben Felső-Burgundia, 895-ben Besenyőország, 896-ban Magyarország, 900 táján Dán- és Svédország s 905-ben Navarra. Abból a 33 monarchikus államból tehát, mely a IX. század végén Európa területének egyharmadát foglalta magában, 17, és így több mint 50%, Magyarországgal egyidőben szervezkedett. Ázsia és Afrika szemközt lévő partjain is mostan (885—900. közt) alakult Új-Armenia, valamint a Karmáták és a Szádsik országa.

Régibb nagy államok, pl. a Görög császárság, a Frank birodalom, az Arab kalifaság vagy a Kazar kánság kötelékéből egyes területek kibontakoztak és függetlenségre törtek. Mások, hol politikai szervezetnek idáig nyoma sem volt, egyáltalában csak most (pl. normán hatás következtében) kezdtek alkalmazkodni valamely állami rendhez. Az a forrongás és pezsgés, mely ennyi változással járt, a régibb birodalmakat is szervezetők kiegészítésére ösztönözte. Így Görögország szintén ekkortájtban, *Bölcs Leó* idejében (886—912.) rendezte újra közigazgatását s 25-ben állapította meg a kormányzóságok, a thémak számát. Némelyik ország, pl. Lebedia, Etelköz, Nagy-Morvaország, Alsó-Lotharingia, alig keletkezett, gyorsan meg is szűnt és történeti fogalom lett. Európa 33 országa 64 s Ázsia és Afrika határos 12 országa 28, három földrész 45 országa tehát összesen 92 ilyen tartományt olvasztott magába.

Sok helyütt azonban szó sem lehetett államéletről. A *szlávok* pl. az általuk megszállt közel 1,600.000 km.² területen csupán négy országot alkottak, mintegy 37 helyen azonban egyszerűen csak törzsekben éltek. A *finn-ugorok*, politikai alakulásra teljesen éretlenül, körülbelül 2,300.000 km.²-nyi óriási, de jobbadán kietlen földeiken szintén mintegy 11 törzsre oszolva barangoltak. Az egyedüliek voltak Európa népei közül, kik még a legkezdetlegesebb államot sem tudták megalakítani. A *török*-fajta népek 2,900.000 km.²-nyi területen szintén csak a törzsek egyszerű szövetségében éltek, földjük $\frac{2}{3}$ -a azonban már mégis elfogadta a monarchikus szervezet egy nemét. Európa északnyugati részében sem tűnt el egészen a törzsszervezet (pl. a *skótoknál*), de már alkalmazkodott az állam eszméjéhez. A *törzsek* egészben véve Európában még összesen közel 3,700.000 km.² területen gátolták a monarchikus elv diadalát. A *szlávok* már szintén forronganak, államalkotásra gondolnak s nagyjából alkalmazkodni kezdenek a nyugateurópai állameszmékhez.

Azonban egyetlenegy európai ország sem dicsekedhetik azzal, hogy *alkotmányával* megelőzte volna *Magyarországot*. A vérszerződés, melyet a honfoglalásra induló magyarok kötöttek, ha pontjai csak a krónikákban maradtak is fenn, Európa meglevő alkotmányai közt a legrégebb. A mai Magyarországnál még régibb a magyar alkotmány, melyet a hazába megérkezve, a pusztaszeri első nemzetgyűlésen, hagyomány szerint, azonnal tovább fejlesztettek. A nemzet akaratát a törvények egész Európában sehol sem fejezték ki akkor olyan híven és egyenesen, mint Magyarországon.

Pedig akkortáiban az országok óriási terjedelme még éppenséggel nem járt együtt a korlátlan uralkodásra való törekvéssel. Így Európának legtágasabb országa a IX. század végén 1,600.000 km.²-nyi területtel *Kazárszág* volt s nemcsak monarchikus szervezetben élt, hanem az első is volt, mely magyarjainkat ennek a szervezetnek előnyeire figyelmeztette; mindamellett a népet itt sem zárták ki a közügyek intézéséből.

Nagyságra nézve, körülbelül 930.000 km.²-rel, *Oroszország* volt akkor második állama Európának. Ezt az országot 30 évvel azelőtt egy dinasztia tekintélye s egy maroknyi nép vitézsége alakította meg. Folytonos küzdelmei közt még távolról sem gondolhatott a kormányzat alapelveinek meghatározására; de nem úgy indult, hogy ehhez a meghatározáshoz a nép tanácsát is kikérje. *Franciaország*, a harmadik nagyhatalom, a kapitulárék hagyományain csüggött s inkább külszínnek mint valóságnak tartotta az alkotmányosságot; Normandia el sem ösmerte tekintélyét s Bretagne és Aquitania aggodalmasan ragaszkodott önkormányzatának jogához. A negyedik nagyhatalom, a *kordovai kalifaság*, a mohammedánok egyházi és világi törvényeit a Koránban kereste és semmit sem törődött a nép akaratával. Az ötödik, *Keleti Frank- vagy Németország*, szintén Nagy Károly kormányrendszerének hagyományain élösködött. Jellemző, hogy területére nézve *Magyarország* ma éppen azt a helyet, t. i. a hatodikat foglalja el Európában, mint ezer esztendeje; sőt amióta Svéd- és Norvégország külön szakadt, terjedelem dolgában még előbbre, vagyis az *ötödik* helyre került. Ez annál tanulságosabb adat, mert akkor Nagy-Bolgárország és a besenyők földje után voltaképp csak a nyolcadik hely illette volna meg, ha ugyan ezeket a területeket az államok közé sorozhatnók. Kisebb volt Magyarországnál *Norvégország*, *Svédország*, sőt — csupán európai birtokait tekintve — a hatalmas *Görög császárság* is; *Olasz-* és *Angolország* pedig, melyeknek európai terjedelme most megközelíti hazánkét, ennek akkor kétötödét sem tette.

Európát a középkor első felében az ázsiai és az afrikai népek úgyszólván gyarmatnak tekintették. Ázsia felől még egyre tartott a turáni népek bevándorlása. Pusztai államaik (igazi középpontjuk, a dolog természetéhez képest, nem lévén) nemcsak terjeszkedni, hanem továbbhaladni kívántak. Ázsia és Afrika közös alkotása a kordovai kalifaság, mely azonban önálló birodalomká alakult, míg a Földközi tenger szigetei közül 55.000 km.² az Aghlábok s 8600 km.² a Tulunok afrikai arab birodalmaihoz tartozott.

Kelet-Európának későbbi óriás méreteire még csak a különválni képtelen törzsek nagy számából következtethetünk. Nyugat-Európa az ókor vége felé

ráerőszakolt egységtől, vagy az ennek örökébe lépő görög-frank dualizmustól csak most szabadult meg igazán.

Csak *most szakított a világbirodalmak eszméjével* s éppen ekkor alkotta meg *nemzeti államait*. Az azóta lefolyt ezredév alatt egyik-másik ország változtatta gazdáját, de a keret nagyjából mindenütt ugyanaz maradt; talán azért is, mert a IX. század végén keletkező államok rendesen a természettől kijelölt határok közé illekeztek illeszkedni.

Az egész középkorban *három nagy népvándorlás* gyakorol befolyást Európa politikai alakulására. A *húnoké* s ezt követve az avaroké összeroppantja a római birodalmat; óriási járás-kelést okoz Európaszerte s a vergődő népeknek tulajdonképpen csak szállásokat ad, nem hazákat. Ennek száraz, de igaz bizonyossága, hogy a második nagy népvándorlás, a *magyarok* honfoglalása után 29-ből csak hét olyan állama volt Európának, mely a VIII. század előtt keletkezve, ezt az újabb forradalmat is túlélte. A IX. században délről az *arabok*, középtől a *magyarok*, északról a *normánok* mozgolódásai teremtettek új helyzetet. De különbség van ebben a mozgalomban. Az araboknál megkezdődött a bomlás. Európára magára csak Afrikán keresztül tudtak hatni; de azért erősen hatottak s a Földközi tenger partvidéke nagyobb részének sajátos jelleget adtak, éppen úgy mint északon a normánok az Északi s a Keleti tenger partjának. Skandináviában s Jütlandon alapított országaik s a kalózhajóikkal felfedezett oceáni szigetek kiestek a néparadatok útjából. Azok az államok, melyeket Európa belsejében alkottak, tényezői lettek ugyan az általános fejlődésnek; de elveszett bennök az országalapítók egyénisége, nemzeti jellege. Örökös kivándorlásaikkal és betelepedéseikkel éppoly kevésbé képviselhették az államisághoz oly szükséges *állandóság* eszméjét, mint az arabok, kik hatalmuk súlypontját Európán kívül keresték.

Ez az *Európán kívül való helyezkedés* mutatkozik a *görögöknél*, kiket a körülmények, főképp a *bolgárok*, arra kényszerítettek, hogy inkább Ázsiában keressék államéletök feltételeit. A *kazarok* sem tudtak szakítani ázsiai hagyományaikkal. Ha tőlük függ, belső tengerré teszik a Kaspi tengert. Mintha végzete volna a szármáta síkságnak, hogy államai egyszerre két földrészhez tartozzanak! Ha azonban legalább is négy olyan népe van a IX—X. századnak, mely az óvilág két más tagjával állandóan érintkezik, sőt keresi ezt az érintkezést egy még ösmeretlen új világgal is, vajjon mi okon és mi jögon vetnek zárkozottságot a középkor szemére?

Az igazi népvándorlás emlékeit a *magyarok* elevenítik fel. Könnyűlovasaik Európát Attila és Baján hadisikereire emlékeztették s megdöbbsentették. Az európaiak el sem tudták képzelni azt a gyorsaságot, kitartást és tájékozottságot, mellyel az Alpok legmagasabb hágóin és legmélyebb völgyein keresztül pár hét alatt az óceánig hatolva, minden irányban bekalandozták Német-, Olasz-, Francia-, sőt Spanyolországot is. Három évtized múlva már kiderült, hogy Görögországot azért támadják ritkábban, mert ottan ismerik és ellenök fordítják taktikájokat. Amint a *hajón* támadó normánok tengerészetre, a *lovon* támadó húnok, avarok és magyarok is a harcolás új módjára, más taktikára tanították Európa népeit. Ezek az 1900. évi párisi világkiállításon a magyar

huszárság történeti osztályában való részvételökkel bizonyították, hogy Európa ezt a fegyvernemet a magyaroktól tanulta el.

A magyarok hazája a húnok és az avarok egykori szűkebb hazája volt. Onnan a szélrózsa minden irányában támadnak; van ország, melyet elkerülnek; de nincs nép, mellyel érintkezésbe ne jönnének. A három normán ország közül csak Dániát közelítik meg, de normánokkal már Kijev alatt verekesznek. Görögök, bolgárok, szlávok, németek, olaszok, sőt franciák és spanyolok is megérzik jöttüket. Tudott róluk egész Európa, hol többnyire ifjú államokkal vagy éppen szervezetlen tömegekkel álltak szemben. Európa lakossága ma egy év alatt is öt-hat annyi emberrel gyarapodik, mint amennyit a magyaroknak alig félmilliónyi népe ezer év előtt ellenébe állíthatott. Mindamellett a magyarok honfoglalása nemcsak a magyarok házi ügye, hanem világtörténelmi tény. Súlyát megérezte Európa legnagyobb része s nagy befolyása volt Európa államalakulásaira. Amellett ezúttal a magyarok képviselik azt a nyers erőt, amelyet Ázsia időnkint Európára küldött s amely új életet, új helyzetet teremtett. Az Európa közepén a IX. század második felében történt összes államalakulások közül *csak Magyarországé az igazán új és eredeti*; a többi csupán átalakulás. Másik fontos eredménye, hogy *kapcsolatot teremtett a turániak közt*, kiknek Magyarországbán idáig csak egyes (avar, bolgár, kazár) elszigetelt országaik voltak. Most az északi szélesség 43—58 s a keleti hosszúság 15—60. foka közt Európában a turániaknak három hatalmas birodalma sorakozott egymás mellé: Bolgár-, Magyar- és Kazárország. Ázsia közepe amúgy is az övék volt.

A turániak mintegy tíz szélességi fokon át ékelődtek a Nyugati császárságból alakult államok s a Keleti császárság közé, melynek csak a Balkán-félsziget délkeleti felét hagyták meg. Az a vonal, mely az Odera torkolatát a Quarnero legészakibb pontjával köti össze, *néprajzi* tekintetben tökéletesen elválasztotta Nyugat-Európát a Keletitől. A finn-ugorok s a közéjük szorult szlávok teljesen más jelleget adtak Kelet-Európának. A IX. század végén alakult hatalmas turáni államokból csak Magyarország maradt épségben; az avarok, besenyők, kazárok stb. teljesen eltűntek, a finn-ugorok törzseiből csupán töredékek maradtak meg s a dunai Bolgárország összezsugorodott és elszlávosodott.

A kelták sok helyütt megtartották néprajzi sajátosságait, legjobban a mai Nagy-Britanniában; politikailag azonban, ezt az egy szigetcsoportot kivéve, mindenütt tért veszítettek. Csupán North-Walesnek, Skótországnak és a Man királyságnak függetlenségét őrizték meg. Angliában germán népek versengtek a hatalomért, a kelták erős várának látszó Írországbán pedig már általános ez időtájban a normán hódoltság.

Európa északkeleti részében többnyire pásztornépek éltek. Délen Görögország 25 themája a bürokratikus közigazgatás és kifejlett államélet eszményképe. A térképen a *városnevek* nyugatról keletre, délről északra menve fokozatosan fogynak. A *nemzeti nyelvek* most éltek fejlődésük első legmozgalmasabb korát, tehát az irodalomban is csak alig szerepelhettek. *Egyetemes* európai műveltségről szó sem lehet; legáltalánosabb mégis a latin s az arab műveltség. Amazt a *hitterjesztők* nomád, pogány népek közé is beviszik, emezt a *kereskedők* állandó lakásokban élő, keresztény nemzetekkel is megösmertetik.

Negyvenegy állam, 93 tartomány, 53 nomád nép és törzs és mintegy 300 nevezetesebb város köti le figyelmünket a IX. század végén. Ezek a számok azonban nem jelentik feltétlenül az államéletben, társadalomban, vallásban, műveltségben való különbséget. A görög, frank, arab világbirodalmak s a kereszténység és a mohammedanizmus már olyan eszméket szolgáltatottak, melyek nem is lassankint, hanem rohamosan lettek az emberiség közös tulajdonai.

IV. A hűbériség.

Európán ezredévig uralkodott egy politikai és közgazdasági eszme, a *hűbériség*; s most már jóformán csak költők merengésének a tárgya, regényes visszaemlékezés. Megajándékozta az emberiséget a *vallásos* rajongás érzületével, a *szerелеm* mindenhatóságának elösmérésével, a mai társadalom alapját tevő *családiassággal*, az ember szívében szunnyadozó *nemesebb indulatok* felkeltésével, a *becsületnek* az ókorban másképp ösmert fogalmával, szóval a *mai művelődés alapfeltételeivel*. Azután »eltűnt visszajöhetlenül«, s a költők nem kérik tőle számon azt a sok ferdeséget, amit örökségül hagyott az emberi ségre.

Elvül Nagy Károly fogadta el először, hogy az államban mindenki érdeme szerint boldoguljon. Azóta nincs az államban gazdátlan föld: nulle terre sans seigneur. Századok felfogását törte meg, mikor csak azoknak kedvezett, csak azokat tekintette igazi alattvalóinak, kik közös törzsbirtok helyett többre becsülték a *magántulajdont*. A magán fekvőjóságok, az első uradalmak megalkotása a népvándorlás legerősebb gátja. Azóta, mint az emberiség fenséges nyugalmanak, a római köztársaságnak klasszikus idejében, ismét beatus ille, qui procul negotiis paterna rura bobus exercet suis. A nomád nem lehetett tisztában a *haza* fogalmával. A földbirtoknak talán az önszeretet az alapja, de a maga boldogságában másokét is kereső önszeretet. Így lett a birtok az a »natale solum«, melynek »szent emlékét soh'se felejtí szívéünk«.

A honalapító barbárok tulajdonképpen senkit sem fosztottak meg földjétől, de annak használata fejében szolgálatokra kötelezték tulajdonosát. Jogi, közigazgatási, katonai és gazdasági tekintetben vidékenként egy-egy királyi tisztviselő alá rendelték. A honfoglaló csata idején elesett, menekült vagy vagyontuktól megfosztott bennlakók földjén a király és kísérete osztozott. Az örökölhető *szabad birtok* (*allodium*) kisebbik része a kíséretnek, a nagyobbik a királynak jutott. Míg amott, a törzsszerkezet hagyományaihoz képpst, eleintén közösen gazdálkodtak, a királyok — maguk mindenütt nem kezelhetvén rengeteg uradalmaikat — egy-egy táblát — mint *hűbért* (*feudum*-ot) — élethossziglan egyes vitézeknek ajándékoztak oda, hogy lekötelezzék őket s módot nyujtsanak nekik katonáskodásuk költségeinek viselésére. Ettől fogva a *föld* az állam erejének, hatalmának forrása s a *hűbériség* (feudalizmus) a kapocs a birtokosok (állam, király, papság, nemesség) közt. Solon szerint a *munka*, a középkor politikusai szerint a *föld* nemesít. Mindenki annyit ér, amennyit földje nagyságához és jóságához képest az államnak használhat. De használhat-e igazán, ha a nemesek állama közadók, országos katonaság és állami igazságszolgáltatás

helyett csak kiváltságokat ösmert : földesuri jövedelmet, magán katonáskodást, úriszéket ? Középkori angol felfogás szerint kétségkívül csak egy tulajdonos van, a király. A hűbéres a haszonnak csupán élvezője, ki viszonzásul meghatározott módon szolgál a királynak. Hűbére eleintén éppen úgy személyéhez van kötve, mint korunkban a fizetés, mely a hivatalnokokat csupán az özvegynek járó nyugdíjban éli túl. A király földbirtokkal jutalmaz minden szolgálatot : katonaságot, tisztséget, tudományt egyaránt, vagy inkább a szolgálat értékéhez képest. Akinek szabad földje nincs, társadalmi állása sincs : szolga, jobbágy, glebae adstrictus. Századokig kellett érlelődnie a szocializmus azon tételének, hogy a hazafi nem a röögöt, hanem a rajta élő népet szereti. Ami-

242. ábra. A regáliák átruházása kormánypálcával, egy egyházi zászlóval egy világi főúrra. (A Sachsenspiegel XIII. századbeli, heidelbergi kódexéből.)

nél különben igazabb, ha mindakettőt szereti, oly értelemben, amint IV. Orbán pápa 1266-ban figyelmeztette IV. Béla magyar királyt. »Minden ember egyformán születik — írta a pápa. — Egy ég alatt egy levegőt szí. Meztelenül jó a földre, meztelenül távozik. Ebben nincs különbség szabad és szolga, szegény és gazdag, paraszt és királyt közt. Az isteni kegyelem nem tesz különbséget nagy és kicsiny, szabad és szolga közt ; az Úr előtt nincsen személyválogatás.« V. István szerint is »kezdetről fogva mindenkinek ugyanaz a szabadsága«. Azonban a trónról hangzó szocialistasággal szemben a vagyonos osztály akkor már régen rendekre szakadozott s nagy különbség volt a papok, nemesek és polgárok személye, jósága és politikai állása közt.

A *papirend* (klérus) óriási uradalmakra tett szert. Az egész középkoron végigvonul az az eszme, hogy első sorban az egyházzal kell gondoskodni, mert, ahogy IV. Béla okleveleiben olvassuk, akik ennek ideiglenes javait gyarapítják, az örökélet jutalmáért dolgoznak. »Az mutatja igazán a király

bőkezűségét, ha az egyházak úgy vannak ellátva, hogy az Isten tisztelete akadálytalanul növekedhetik. Nem vesz el, amit ilyen kegyes célra fordítunk, mert ilyenkor az ég számára gyűjtünk s gyűjtésünket ott a moly el nem pusztítja, a tolvaj ki nem ássa, el nem rabolja.« Nemcsak a királyok voltak bőkezűek az egyház iránt, hanem a nagyurak is csaknem kivétel nélkül gazdagították. Az ajándék vagy hagyomány magát az egyházat illette, a pap csak használta s a jószágot semmiképpen sem idegeníthette el. Az egyház tulajdonképpen sohasem fogadta el a hűbéri szervezetet. Hűbéresküt a pap nem tehetett s minthogy az egyházi törvények tiltották a fegyverviselést, nem is tehetett volna eleget katonai kötelezettségének. A királyok és az urak nem is a papokat, hanem valamely védőszentjüket, vagy annak templomát ajándékozták meg jószággal. A vagyont kezelő főpapok az így nyert terület egyrészét vazallusoknak adták, akik hűséggel és szolgálattal tartoztak nekik. A főpapok maguk Nagy Károly óta a királytól valóságban mint hűbért fogadták az egyházi méltóságukkal járó javadalmat s katonai kötelezettségöknek is eleget tettek. A főpapságot azért a királyok rendesen valamely katonás főúri család fiának adományozták. A beiktatás (investitura, szószerint beruházás) a gyűrű és a pásztorbot átnyújtása mellett történt. Előnyben részesültek a katonáskodó papok, akik a királyt a háborúba is elkísérték.

IV. Béla kancellárja, Benedek mester, szerint »az országot és a koronát nemcsak a fegyverek, hanem a papok könyörgései is oltalmazzák«. A főpapok és a papok tehát a királyi és nagyúri udvarokban a legfőbb tekintélyben álltak, fő állami méltóságokat viseltek, s az állam minden ügyére nagy befolyást gyakoroltak.

A *nemesség* elvben egy, valóban kettő : fő- és köznemesség. A világi nagyhűbéreseket a *seniorok* (seigneurs) vagy *bárok* (előkelők, szabadok a kelta bar szó értelmében). Franciaországban Nagy Károly után négyszáz esztendővel sem volt több 59 báróságnál. Oda tartozott minden *herceg* (dux, duc), *gróf* (comes, comte, Graf), *algróf* (vicecomes, vicomte). Ezek az előkelő udvariak »egyenlők« (pares curiae, paires, peres) s a király csak első az egyenlők közt (primus inter pares). Ők a középkor katonai arisztokratái, uradalmuk gazdái, az ott lakók bírái. Uradalmukon belül hatósági és pallosjoguk van. Egymás ellen háborút indíthatnak, egymással békét köthetnek, sőt (a franciák) pénzt is verethetnek.

A IX. század végén 150 hatalmas francia nemzetség pénze volt forgalomban. A XIII. században egy francia író elmondhatta, hogy minden báró fölséges úr a maga báróságában. A *tulajdon- és a felségjog* összezavarása következtében a nagy uradalmak megannyi apró királyságok : államok az államban.

A király eleinte csak a személyt, utóbb magát a családot kötelezte hűségre, amennyiben az apa életére adott jószágot a fiúnak engedte át. A rendelkezésére álló földeket ugyanis már szétesztogatta. Ha a birtokon belül levő fiú nem engedi át másnak a különben személyes természetű vagyont, a dac a királyi tekintélyt csorbítja s a király fegyvereseinek számát apasztja. Végre a fiú egyszerűen az örökösödés jogánál fogva tartotta meg a hűbért. A feudalizmust az *elsőszülöttség* joga és a nők kizárása jellemzi ; utóbb mégis divatba jött, hogy fiú hiányában a nagykorú leány örököljön. Spanyolországban a seigneur megkövetelhetette tőle, hogy a bemutatott két-három lovag közül férjet válasszon, ki helyette katonás-

kodjék. Ekként többé nem a személy a földesúr, hanem a *család*, melyről a vagyon csak az egyenes ág kihaltával, vagy nyílt hűtlenség következtében száll vissza eredeti tulajdonosára, az államra, vagy inkább a királyra. Voltaképp ez az eljárás a *köznemeseknél* is, akik kezdetben szintén egyenesen a királytól függtek. Idővel hatalmas szomszédjaik védelmébe ajánlották önmagukat és földjeiket, amelyeket a megígért oltalom fejében mint hűbért kaptak vissza, sőt adományaikat is elfogadták. Ettől fogva uraiknak szolgáltak, mint alhűbéresei (leudes, fideles, vassi, vasalli) és csak másodsorban voltak az állam alattvalói. Ha uruk akarta, a király ellen is harcolniok kellett; azért Angliában a királyok utóbb az alhűbéreseket is föleskették a maguk szolgálatára. Angolországban knight és sire, Franciaországban homme riche (módos ember), Németországban Höchst- és Mittelfrei, a lengyeleknél slyachta a középosztály minden ilyen tagjának a neve. Az alhűbéres különben maga is fogadhatott hűbérbe másokat, akiket azután *vavassorik*nak (vazallusok vazallusainak) neveztek. A királyi vagy nagyúri élet fénye, a gyors meggazdagodás, kitüntetés, előrehaladás reménye sok nemest vonzott a királyi udvarba vagy a nagyurak és főpapok váraiba. Az *udvari cselédek* (servi ministeriales) szintén nemesi jogokat élveztek. Szolgálatuk fejében hasonlóképpen szabad földbirtokot kaptak, amelyet uruk engedelmeivel másokra is átruházhattak. Régente minden grand seigneur tarthatott maga körül étékfogót, pohárnokot, lovászmestert, konyhamestert, fővadászt s más ministerialist, kik alatt azután a közönséges mesteremberek és cselédek csapata állott.

Ebben a nemességben tehát (melytől a magyar teljesen különbözött) mindenki egyszerre volt úr és alattvaló. Isten szolgálja a pápa, pápáé a császár, császáré a király, királyé a seigneur, seigneuré a vazallus, vazallusé a vavassor; s még a vavassornak is lehetett vavassinusa. Egyenesen mindenkinek csak a maga közvetlen feljebbvalója parancsolt, olyanformán mint a katonaságnál mostan is.

Igy mindez elég tiszta és világos lett volna; de bonyodalmak sem hiányoztak. Pl. franciaországi birtokai alapján az angol király hűbérese volt a francia királynak, s viszont ez neki, ha Angolországban esetleg a földesurak közé tartozott. Sőt a király saját alattvalójának is hűbérese lehetett, ha ennek a földjén emelt házat; így a párisi Louvre a st-denisi apátság uradalmában feküdván, a király az apátság hűbéresei közt szerepelt. Növelte a zavart, hogy egy hűbéres két úrnak is hódolhatott; pl. a burgundi urak a császárnak s a francia királynak egyaránt hűségesküvel tartoztak. Háború idején az egyikhez csatlakozva, a másik iránt hűtelenek lettek. A grand seigneur együtt evett-ivott, egy földel alatt aludt vazallusainak egy részével; vezére volt a harcmész, bajtársa minden más körülmény közt. De a vazallus sohasem feledkezhetett meg a köteles tiszteletről s arról, hogy ura egyetlenegy szavától függ élete, vagyona, becsülete. Az osztály becsülete, az adott szó szentsége seigneurnek és vazallusnak közös kincse volt, ahogy ma is egyforma szabályok döntenek a tábornok és a hadnagy becsületügyében.

Ez a testületi szellem legjobban kifejtett a *lovass nemeseknél*, kik már a katonai szolgálat érdekében is gyakrabban találkoztak, mert bizonyos fordulatokat, fogásokat, rohamokat csak együttesen gyakorolhattak be. Lovasszol-

gálatra csak a gazdagabbak vállalkoztak ; mert a lovas katona nemcsak magát, hanem lovát is drága, fényes páncéllal védelmezte. Az aranyos, ezüstös, drágaköves csótár és nyeregtakaró néha vagyont ért. Ha máson nem, legalább lován uralkodott, ami már is önérvetesebbé tette. A X. századon innen lovas szolgálatot csak a legelőkelőbb családoktól követeltek s *lovasnak* csupán azt a seigneur-t tekintették, kinek ősei lovas vitézek voltak. Lovagi szolgálatot ezentúl egyedül a lovaghűbérese (feuda equestria, fief de chevalier, Ritterlehen) tulajdonosai teljesíthettek. A lovas katonaságot tehát a X. századtól fogva a *lovagrend* váltotta fel, a világi nemesség első osztálya, melybe a lovagok fiait is csak bizonyos szertartások után vették föl.

A *városi polgárság* Nagy Károly (Németországban főképp »Madarász« Henrik) ideje után kezdett fejlődni. A város rendszeren egy-egy fejedelmi vár tövében épült. A várgróf (Burggraf) parancsolt a várnépeknek (a Burgereknek, polgároknak), akik azonban külön polgármestert és városi tanácsot választottak. Szabadok voltak, de nemesi jogokat nem külön, hanem egész összességükben, mint testület, élveztek. A városi élet Olaszországban fejlődött ki leginkább.

A *jobbágyok* vagy *parasztok* politikai jogok nélkül éltek földesuruk vagy annak tisztjei háza körül s művelték az uradalomnak számukra kihasított nagyobb felét. A termés őket illette, ennek fejében azonban földbérrel és robottal tartoztak a földesúrnak, akitől egyébként is függtek. Nagy Károly uralkodásának vége felé a saint-germaini apátság registruma világos képet nyújt egy-egy faluról s annak jobbágyságáról. Jellemző különben, hogy szabadtelken szolgál, szolgatelken szabad is lakhatott s így a viszonyok már is összekuszálódtak. A jobbágytelek apáról fiúra szállt. A szolgálta évenként fejadót fizetett urának, s pénzért kapott tőle házassági engedélyt, ha más uradalomból nősült (amivel azonban nem járt együtt a sokat vitatott jus primae noctis). Az örökös nélküli szolgálta nem hagyhatta másra földjét, mert azzal, a holt kéz jogánál fogva, a földesúr rendelkezett. A szolgálta csak ura megegyezésével szerződhetett vagy tehetett végrendeletet, s a szökött szolgát a szomszédos urak kölcsönösen kiszolgáltatták egymásnak. Az elköltözésnek a földesúr tudtával kellett történnie s az elhagyott földről a szolgának le kellett mondania. Jó pénzért vagy előismerés fejében az úr felszabadíthatta szolgáját. A szabad parasztok vagy jobbágyok tulajdonképpen a földesúr örökös bérlői vagy majorosai. A mostani bérlőknél helyzetök annyiban kedvezőbb, hogy a földesúr jog szerint nem vehette el a földjüket, nem követelhetett tőlük többet. A jobbágyok szabadon rendelkezettek földjükről, eltestálhatták, földarabolhatták. Olasz- és Franciaországban a XII. században már csak szabad birtokot ismertek. A földbért pénzben fizették (mint füstpénzt, rovást azaz taillet stb.), vagy pedig természetben. Elősmérték a földesúr monopóliumait is ; hogy pl. csak az ő malmán őrlhettek, az ő sajtóján sajtolhattak stb., s mindezért vámot adtak neki. Az igazságszolgáltatás nem a közjogon, hanem a kiváltságon alapult. Pörös ügyekben maga a földesúr ítelt ; halállal, száműzetéssel, jószága elkobzásával büntethette a gyilkost, rablót, gyujtogatót stb., a kisebb bűnösöket többnyire csak birsággal sujtotta. Néhol a birságot árjegyzék szerint vetette ki. Átutazóban a földesúr szállást és ellátást követelhetett saját jobbágyaitól a maga és kísérete számára ; hitelbe vásárol-

hatott náluk stb. Még terhesebb volt a *robot*. A jobbágy fuvarral, hordással s mindenféle segítséggel tartozott urának. Őrt állott a várban, sáncot ásott, háborúba ment, közmunkát is végzett ; ő csinálta az országutakat, a hidakat stb. A *gazdaság* élén rendszeren egy majoros vagy soltész állott, aki szabad paraszt vagy szolga is lehetett, mely tisztségben az apát rendszeren fia követte. Ha egy uradalomban több falu volt, képzetlenebb felügyelőre vagy tiszttartóra bízta a felügyeletet. Ösmereteiktől, de lelkiösmeretöktől is függött egy-egy vidék anyagi fölvirágzása, a paraszt boldogsága. Egy XIII. századbeli francia jogász szerint az úr és jobbágya közt csak Isten a bíró. A szolgaság annál nagyobb lett, mentül inkább hódított a római jog, mely csupán az egyénre ügyelt, nem a társadalomra. Minden teher a jobbágyok nyakába szakadt, de remélhették s elég példáját látták, hogy hűség, vitézség, vagy egyéb érdem következtében nemesek, sőt nagyurak lehetnek.

A hűbériség senki elől sem zárta el az *emelkedés* útját. Azzal, hogy az állam mindenkit érdeme szerint akart jutalmazni : egészen új korszakot nyitott a művelődés történetében. A birtokosok megszerették a földet, amelyet művelniök kellett s vele együtt szerették meg a hazát, amelynek része az a föld. Tudták, hogy földjeik s így a maguk szabadsága a haza szabadságától függ ; úgy oltalmazták tehát, mint a köztársaság idejében a római patriciusok. Más tekintetben is követték a római patriciusok erényeit. Később, a lovagkorban, a nemesiség egyúttal a szív nemességét, a vallásos, hazafias, családias, emberies erények összeségét jelentette. Ha másképp nem ment, fegyverrel védelmezték kiváltságait mindenki, még a király ellen is. Azt hitték, a haza szabadságát védik s megmentik azt a királyok önkényes uralkodásától. Könnyen kifejlődhetett bennök a dac és a gőg ; mert a grand seigneurök a maguk uradalmaiban valóságos kiskirályok voltak. Sok vidék köszönheti fölvirágzását ily nagy uraknak ; de pusztulását is akárhány tulajdoníthatja nekik. A durva erkölcsök idejében a gazdag elnyomta, sarcolta, rabolta a szegényebbet vagy a gyöngébbet ; az örökös rablások, verekedések, gyilkosságok korában a tudományok nem virágozhattak, az ipar, kereskedelem, sőt a földművelés sem fejlődhetett kellő módon. Az a vallásosság, mely nem csöndes áhitatot, imát és alamizsnát, hanem a maga védelmében piros vért is követel híveitől, az emberek szívében csak akkor verhetett gyökeret, mikor az egyházakban a nemesek már nem hűbéres vetélytársaikat, hanem valóban Isten szolgáit látták, kik csordultig töltötték keblüket vallásossággal. Rajongás, ábrándosság, kegyelet, részvét, érzelgősség, eszményiség, egymás kölcsönös tisztelete, hűség, bátorság, kitartás azok az elemek, amelyek tarka összevisszaságban teremtették meg a hűbériség legnemesebb osztályát, a lovagrendet s vele az új műveltséget.

Nagy Károly idejétől fogva ezer esztendeig Európa államai a hűbériségen alapultak. Ami szép vagy rossz van a történetökben, az mind összefügg a hűbériséggel. Csak hazánkban és Angliában nem ; mert ezek az országok nem voltak feudális államok, amennyiben minden magánérdek a közhatalom alá volt rendelve.

VII. FEJEZET.

EGYHÁZ ÉS ÁLLAM.

Gyermek
Lajos arcképe
(pecsét után.)

I. A német-római császárság első korszaka.

GYERMEK KIRÁLYT s oly hadvezért, ki erején felül mer, ád az Isten haragjában a nemzetnek, kit megver, — mondja a magyar költő. Egy ilyen gyermek király s egy ilyen hadvezér, pár esztendővel a német királyság alapítása után már romlással fenyegette Németországot. Arnulfot ugyanis hatesztendős fia, *Lajos* (900—911.) követte a trónon. A magyarok nem újították meg vele a szövetséget, hanem azonnal elfoglalták tőle Alsó-Pannóniát, 902-ben Szvatopluk fiaitól elvették Morvaország keleti részét (a Vág mellékét), 906-ban a tulajdonképpeni Morvaországot. 907. július 6-án pedig Bánhidánál tönkretették Luitpold bajor hercegnek (az első ismert Wittelsbachnak) német seregét, mellyel Pannóniát akarta visszavenni. A magyarok nemcsak Pannóniából, hanem Ausztriából (az Ostmarkból) is kiszorították a németeket s egyremásra dúlták Dél-Németországot. A szabad parasztok a várakba menekültek előlük és az urak jobbágyságra lettek. A német társadalom most szakadt igazán kétfelé: nemességre és jobbágyságra. Ekként az oligarchia megerősödve, nagy hajlandóságot mutatott, hogy törzsekre szakítsa a királyságot, melyet a közveszedelem idején oly gyöngének talált. Az utolsó Karoling halála után mégis beérte annyival, hogy *választó nemzeti királysággá* alakítsa Németországot, melynek trónjára most (911. nov. 8.) az új oligarchia egyik legeszebb tagját, *I. Konrád* frank herceget ültették. Azonban a lotharingiai, sváb, bajor és szász hercegek tudni sem akartak középponti hatalomról s Konrádnak belső háborúban kellett elfecsérelnie uralkodása egész idejét. *Henrik* szász herceg, akit később vadászszenvedélyéről *madarásznak* neveztek, egyszer olyan diadalt aratott rajta, hogy német dalok szerint az elesett frankok már el sem fértek a pokolban. De legalább megmutatta erejét s azért halálos ágyán Konrád őt ajánlotta a maga utódjául.

I. Henrik (919—936.) nem állt a történelmi fejlődés útjába. Tulajdonképpen szövetséges birodalomná alakította át Németországot, melynek hercegei az egye-

országokon Isten kegyelméből, teljes fejedelmi joggal uralkodtak. A királyt csak a külön szerződéseikben meghatározott módon fogadták el összetartó, középponti hatalmul. Bajorország még a védelem közösségét sem ösmerte el. A csehek és az olaszok ellen külön hadjáratot vezetett. Túrnie is kellett önállása következtetését. Henrik nem terjesztette ki rá a magyarokkal 924-ben kötött fegyverszünetet, a magyarok tehát szabadon pusztították, míg 926-ban külön nem szerződtek vele. A nyugalom rövid évei alatt Henrik egyremásra építtette a várakat, erősítette a városokat, községi és vásárjogok osztogatásával, szabadalmakkal odaédesgette a települöket, még a gonosztevőket is, akiket aggodalom nélkül fegyverzett föl. Valóban azt tartotta, hogy »a vár az a gyökér, mellyel az állam hatalma a földre kapaszkodik«. A lovas magyarok ellen a vár a legjobb védelem volt ; de Henriknek támadásra is kellett gondolnia. *Lovasságot* szervezett tehát, melyet *magyar módra* gyakorolt be. Erejét az önállóságra törekvő szlávokon próbálta ki. Azután 933-ban (talán Riadenál) a magyarokat verte meg. Fontosabb volt, hogy 934-ben Dánia öreg királyát, Gormot adófizetőjévé tette, s ezzel az Északi tenger partját is megnyitotta a németek előtt. *Németnek* tulajdonképpen most nevezték először a vezetése alatt álló egész népet.

243. ábra. Német katona a X. század elején.

244. ábra. Regensburg keleti várkapuja.

A néprajzi egység megteremthette volna a politikait is, ha Henrik fia és utóda, *I. Ottó* (936—73.) első sikerei után beéri a német földdel s *világuralomra* nem tör. Aacheni koronázó ünnepén hercegek szolgáltak neki az ebédnél s így vazallusainak vallották magukat. De egymásután fellázadtak, amint hatalmukat megnyirbálta s egyszerűen tisztviselőknek tekintette őket, akiket ő nevez ki. A fölkeléseknek és összeesküvéseknek egész sorozata támadt. A lotharingiai hercegek a polgárháborúban először a franciákat, utóbb a magyarokat hitták segítségül. Amaz még érthetőbb. A Rajna melléke volt Németország legműveltebb része. A francia határok közelében feküdván, a történelem 1806-ig igen sok példával bizonyítja, hogy válságos időkben inkább vonzódott Franciaországhoz mint magához a hazához, melynek nem volt sem politikai, sem földrajzi középpontja. A *franciákat*, ezúttal (942.) épp úgy vereség érte, mint később Augsburgnál (955. aug. 10.) a *magyarokat*, akiket szintén egy folyamnak, a Duná-

nak völgye vezetett ide. A magyarok mostantól fogva békét hagytak Németországnak, hová különben sem a foglalás, hanem csak a zsákmány reménye vezette őket.

Ottó biztosította hazáját nyugaton a franciák, délkeleten a magyarok ellen s azt a fejedelmek leverése után egységessé, a királyi hatalmat pedig korlátlaná tette. Az országgyűlést mellőzte, a főpapok kinevezését királyi jognak nyilvánította, őket a gyűrű és pásztorbot átnyújtásával iktatta méltóságukba s gazdag adományai következtében királyi háza őszinte híveivé tette. A térítőknak egész csapatát küldte északra a dánokhoz, keletre a szlávokhoz. Csodálatos, hogy errefelé az országhatárokkal nem sokat törődött, hanem politikai feladatait délen, éppen ott kereste, hol az Alpok égnek meredő bércei intették maradásra. Pedig Nagy Károly roncesvallesi veresége óta a németek megtanulhatták volna a baszkok dalából, hogy Isten azért teremtett hegyeket, hogy az emberek ne menjenek keresztül rajtuk. Ottónak azonban a hegymögi (ultramontanus) Itália kellett. II. Berengár olasz királyt kétszeresen megalázta. Először azzal, hogy a segítséget kérő Adelhaidot, Lothár özvegyét, ő maga vette el; másodszor azzal, hogy ennek következtében lombard királlyá koronázta magát s Berengárt adófizetésre szorította (951.). XII. János pápa (kinek fiatalkori élete a Johanna leánypápa meséjére adott alkalmat), tíz esztendő múlva, Ottót Berengár ellen újra behítta s őt római császárrá koronázta (962. febr. 2.).

245. ábra. I. Ottó és felesége, Edith szobrai a magdeburgi székesegyházban.

Ez Nagy Károly *imperiumának helyreállítását* jelentette. A németek innen számítják történetük legdicőségesebb három (vagy inkább csak harmadfél) századát. Pedig ez a koronázás lett a németek és az olaszok romlásának, a két nemzet mérhetetlen gyűlöletének, háromszor háromszáz esztendős elkeseredett háborújának legfőbb oka. Király, aki légvárakat épített, maga alatt láthatta az Alpokat; gyalogjáró katonái azonban nem taposhatták simára a Duna és a Po között meredező havasokat. Azokon túl, Germánia felé, a klasszikus műveltségű rómaiak sem terjeszkedtek; legalább sohasem gondoltak komolyan a mai Németország területének megszállására, holott elég könnyen túltették magukat a föld- és néprajzi különbségeken. Nagy Károly birodalma mindamellett is képtelenségnek mutatkozott, hogy bár az Alpok gerince elválasztotta, a tenger

egymásra utalta Galliát és Itáliát. Német- és Olaszországot csak az alabárdok kampóival lehetett összekapcsolni. Itáliának nem voltak németjei, akik északi hódító testvéreiket segíthették volna ; a langobardok ekkor már mint italianisimik a legtüzesebben keltek az olasz nemzeti eszme, ha nem is éppen a nemzeti egység védelmére. XII. János II. Berengárral kibékült s a római nemzeti párt élére állott. Kitünt, hogy nem egyesítheti Közép-Olaszországot független egyházi állammá, mert a császár hűbéreskút, kormánytetteiről évi jelentést követel tőle, Rómában császári bizottságot szervez és pápának ezentúl csak azt ismeri el, akit a római nép a bizottság jelöltjei közül választ. A császár egyszerre sértette meg a nemzeti és az egyházi érzékenységet. A pápa a németek kiverésére a langobardokon és a görögökön kívül a pogány magyarokat és a mohammedán arabokat is fel akarta használni ; az utóbbiakra maga a császár figyelmeztette, midőn nagylelkűen neki adta az arabok kezében levő Siciliát. A császár 964-ben egy zugzsinaton letétette XII. Jánost s a nép megkérdezése nélkül VIII. Leót, majd XIII. Jánost tette pápává. De most derült ki, mennyire igazsága volt már négyszáz esztendeje I. Pelagius pápának, hogy a pápaság eszméihez ragaszkodni kell, akármilyen a pápa. A leder XII. Jánost a római nép ismételve visszafogadta s utódjává V. Benedeket választotta. Tudni sem akart róla, hogy lemondjon a pápa és patriciusok szabad választásának jogáról, mint ahogy azt VIII. Leó kívánta, holott imént a császár maga is csak a szabadon választott pápa megerősítése jogát tartotta fenn magának. — *A nemzeti pápák* mindent elkövettek, hogy megszabaduljanak a császárok gyámkodásától. A középkor nem tudta megoldani az egyház és állam viszonyának kérdését, amely 964 óta az egész birodalmat legjobban érdekelte. Aszerint fejlődött vagy hanyatlott, amint a császári vagy pápai felfogás kerekedett felül. Utóbb a reformáció maga is

246. ábra. II. Ottó császár fogadja Germania, Francia, Gallia és Alamannia koronás nőalakjainak hódolatát. (A 983. évi trieri Registrum Gregorii nyomán.)

csak a pápaságtól elszakadókra jelentett megoldást, nem a szent római császárságra, mely még erejének utolsó fellobbbanása pillanatában, II. József korában is, megkísérti a viszonyok rendezését ; sőt száz esztendő múlva örökösével, az új német császársággal is megösmerteti a »Kulturkampf« izgalmaait. Ottó császársága nemcsak az olasz nemzetet, hanem a római egyházat is ellenségévé tette foly-

247. ábra. III. Ottó császár. (A nürnbergi államkönyvtár bambergi Evangeliariumából.)

tonos beavatkozásaival. Ennek tulajdoníthatta, hogy kezdettől végig idegennek, barbárnak tekintették abban a városban, melynek nevét viselte. Ottó azonban örökössé akarta tenni a német királyok római császárságát azzal, hogy 967. karácsonyán fiát, II. Ottót, Szent Péter templomában császárrá koronáztatta. A görögök nem ismerték el a két Ottó imperiumát, melyet különben is képtelenségnek tartottak mindaddig, míg a németeknek hajóhaduk nincs a Földközi tengeren, hol ők és az arabok uralkodtak. Azonban a görögök Dél-Olaszországot csak úgy tarthatták meg, hogy Tzimiskes császár feleségül adta unokahugát,

Theophaniát, a 17 éves II. Ottónak, ki 972-ben nagy fénnel s abban a reményben koronáztatta meg az első németrómai császárnét, hogy Bizáncot előbbutóbb birodalmához kapcsolhatja. Az új római császárság alapítóját Quedlinburgban 973. húsvétja táján orosz, cseh, lengyel, bolgár és magyar követek üdvözölték, hívei pedig nemsokára megsiratták a »nagy«-ot, ki már május 6-án elhunyt.

248. ábra. II. Henrik császár.

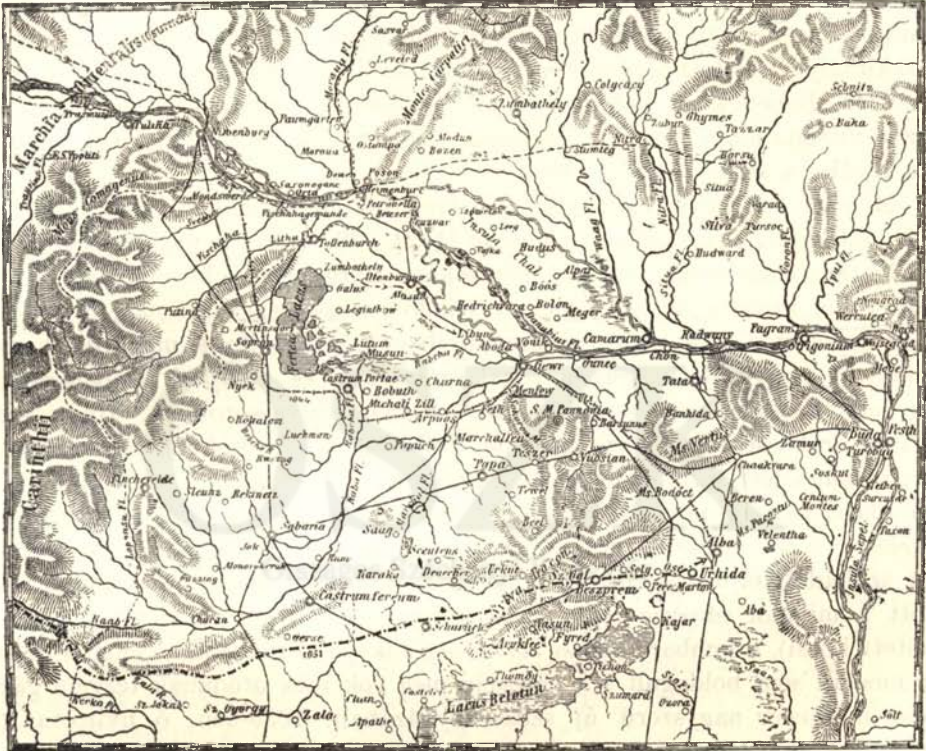
II. Ottó (973—83.) megvédte trónját II. Henrik, a »civakodó« bajor herceg ellen, s a Bajorországból kiszakított Karinthiát Ottó hercegnek, az osztrák határgrófságot pedig (melyet azonban csak 996-ban mondanak először Ostarrichinek) Melkig »Babenberg« Luitpoldnak adta (976.). Majd Lotharingia miatt II. Lothár francia királlyal keveredett háborúba (978.). A franciák meglepték őt Aachenben, megették ebédjét s palotája homlokán kelet felé fordították Nagy Károly érc sasát, amely idáig nyugatot, Franciaországot látszott fenyegetni. Ottó viszont Páris alá nyomult s midőn a város ellen hónapokon át nem boldogult, a Montmartren fölállított seregével — elénekeltette az »Alleluia te martyrum« himnuszt, de a világnak ezen legnagyobb hangversenye után elvonult. Két esztendő múlva (980.) Lothár mégis átengedte neki Lotharingiát, mire Ottó azonnal megkezdte olaszországi hadjáratát az arabok és titkos szövetségeseik, a görögök ellen. Cotrone (a régi Kroton) közelében, Calonnenál győzött az arabokon, azonban pár nap múlva (982. júl. 13.) oly vereség érte, hogy alig menekülhetett meg. Az olasz és német arisztokrácia hű maradt hozzá és a veronai gyűlésen közös akarattal választotta királynak háromesztendőös fiacskáját, III. Ottót. Ellenben veresége hírére a dánok és a szlávok elszakadtak tőle s helyreállították a pogány vallást. A királyt ezek a hírek Rómában érték. Habozott, észak, vagy dél ellen menjen-e, nemzeti vagy világpolitikát kövessen-e; a láz azonban kioltotta ifjú életét (983. dec. 7.). Nagyon tanulságos tény, hogy ő az egyetlen németrómai császár, aki Rómában van eltemetve.

Halála hírére az urak és a főpapok egy része Civakodó Henriket kiszabadította fogságából, sőt királynak is kikiáltotta. Mint legközelebbi rokon, Henrik csak gyámja akart lenni a hatalmába kerített gyermekkirálynak, azonban a Willigis mainzi érsek körül sora-kozó frank és szász urak fenyegetésére kiadta őt anyjának és nagyanyjának (984. jún. 29.), mire csakhamar visszakapta Bajorországot,

249. ábra. II. Henrik császár trónja.

sőt utóbbi Karinthiát is. Adelhaid Olaszország kormányát vette át, Theophania pedig 991-ben történt haláláig a gyermek mellett maradt Németországban. Ottót Willigis érsek és Bernward püspök rajongó, Gerbert rheimsi érsek pedig gondolkodó kereszténnyé s igaz rómaivá akarta nevelni. Az ifjú 996. május 21-én Rómában császárrá koronáztatta magát. Második útjában (998.) lefejeztette a római köztársaság helyreállításáról álmódzó *Crescentiust*. Mint Caesar Imperator Augustus, még a birodalom pecsétjére is bevéssette jel-

250. ábra. III. Henrik magyarországi hadjáratainak térképe. (Hormayr és Ortway után.)

szavát: Renovatio imperii (a császárság megújítása) és császári palotát építtetett az Aventinuson. Atyja római sírját valóban igazi világbirodalom közép-pontjává akarta tenni s ennél és Nagy Károly aacheni sírjánál imádkozva készült nagyszerű terveihez.

A németeknek semmi esetre sem tetszhetett az a császár, aki francia pápája, II. Szilveszter segítségével Németországot tartományi szerepre akarta kárhoztatni. Viszont Rómának még a világhuralom sem kellett egy német kezéből. 1001. februárius 16-án a pápával együtt kikergette a császárt, ki újabb hadikészülődései közt egy esztendő múlva (1002. januárius 23.) Róma mellett a paternoi várban II. Szilveszter karjai közt fejezte be fiatal életét. Koporsójának a német vitézek karddal nyitottak utat az Apennineken és az Alpokon keresztül, hogy a *világpolgárt* Aachenben hazai földbe temessék. Mesterének és barátjának,

Szilveszternek, aki csakhamar (1003. május 12.) követte, kilenc század mulva Rómában a magyarok állítottak emléktáblát, hogy hálások legyenek a tudós pápa iránt, aki koronát küldött Szent István királynak. Ebbe a két sírba van eltemetve a pápai tekintélyre támaszkodó császári birodalom eszméje.

Olaszország olasz akart maradni s Arduin ivreai őgrófit koronázta királlyá. Bajorország alkalmasint elszakad a birodalomtól, ha *II. Henrik* (1002—24.) néven nem az ő hercegek lesz a király. Lengyelország valóban elszakadt, midőn (1003.) *Boleszláv Chrobry* herceg királysággá alakította át. A császári trón tizenkét éven át, *Henrik* római koronáztatásáig (1014.) üresen állt. Itália utolsó királya, *Arduin*, kétszer verte vissza támadásait, míg végre (1015.) kolostorba vonult. Mi tekintélye lehetett a római császárnak, ha Itáliát egy nemzeti érzésű pápának, *VIII. Benedeknek* kellett védenie arabok és görögök ellen? A szent császár világhatalom helyett világbékét keresett, de mindakettőben csalódva vitte sírjába a *szász családot* (1024.)

A *frank ház* folytatta az első császárok sokfelé kapkodó, de így is világra szóló politikáját. A lovagias *II. Konrád* (1024—39.) frank herceg szabad választás következtében trónra jutván, nemsokára Burgundot is birodalmába olvasztotta. Ezzel növelte ugyan a németgyűlölő nemzetiségek számát, de Németország egyetértését és erejét is, amennyiben fiainak adta a megürült hercegségeket. A nagyurak helyett a jóval számosabb és hálásabb kisnemeseeknek kedvezett, a német ministerialisoknak, az olasz valvassoroknak. Hogy segítőkkel örökössé tegye háza uralmát, hűbéreiket örökösöknek nyilvánította; tehát ő maga lett legfőbb uruk, szabadságaik és kiváltságaik védője. A jogait féltő olasz papság nemzeti veszedelemnek tekintette az örökös királyságot. Fölkelésre bírta a városi polgárságot, mely az olasz királyság helyreállítása, saját szabadságai biztosítása és a németek kiűzése végett most először sorakozott a milanoi *caroccio* (egy óriási kereszttel és Szent Ambrus zászlajával ékesített kocsi), a lombard *városi szabadság* jelképe körül. Milano ellen a császár már mostan sem boldogult s a *caroccio* még sok más utódának tervein gázolt keresztül. Speier nagyszerű új székesegyházában, 1039-ben, ő nyitotta meg a császárok temetkezése sorát.

III. Henrik (1039—56.) azonnal szakított atyja egyházpolitikájával. Kibékült az olasz papsággal s a kereszténység és a németiség érdekeit inkább keleten kereste. A lengyel parasztok fölkeltek az akkor alakult nemesség (a slyachta), a német befolyás és a kereszténység ellen. *Bretiszláv* cseh herceg, akit segítségül hívtak, ezt kedvező alkalomnak találta a német fennhatóság lerázására és a *cseh-lengyel birodalom* megalapítására. *III. Henriket*, aki emiatt Csehországra tört, *Péter* magyar király segítségével először (1041.) kiverte, másodsor azonban, amidőn Péternek a fölkelő magyarok elől menekülnie kellett, Prágában meghódolt Henriknek. Sléziáról lemondván, Regensburgban birodalmi hűbérül fogadta vissza Cseh- és Morvaországot. Kázmér király szintén mint német hűbéres tért vissza Lengyelországba, hol a pogányság ereje végképpen megtört. Péter magyar király is *Henriktől* kért segítséget a fölkelők ellen, kik elűzték és *Aba Sámuelet* nemzeti királynak választották. *Henrik* 1042-ben csakugyan a Garamig pusztított s a Lajtát és a Morvát tette a két ország hatá-

rává, az odáig kiterjesztett Ausztriát a német birodalom legkeletibb bástyájává (1043.). Péter híveinek sürgetésére másodszor is bejött, Aba Sámuel Ménfőnél megverte (1044. júl. 5.) s Pétert visszaültette trónjára. Azt hitte: azzal, hogy a bajor jogot most már a magyaroknak is megadta, a másfélszázad óta egymással küzdő két nemzetet, a németet és magyart, kiengesztelte. Tíz hónap múlva az udvari párt hívására megint bejött s Magyarországot nagy ünnepségek közt birodalmi hűbérnek nyilvánította (1045. május 26.). Erre a nemzeti párt Endre herceget kiáltotta ki királynak, Pétert elfogatta és szemeit kiszúratta, a németeket, keresztényeket üldözte. Csak félesztendő múlva nyugodott bele, hogy Endre mint független magyar keresztény király Szent István alkotmánya alapján uralkodjék tovább. Henriket akkor az olaszországi események kötötték le. Megszüntetvén azt a botrányt, hogy az egyháznak egyszerre három pápája legyen, 1046. karácsonyán római császárrá koronáztatta magát. A nép római patriciussá tette s ezzel önként elismerte, hogy a pápaválasztásnál az első, irányadó szavazat őt illeti. A pápaság tekintélye annyira hanyatlott, hogy a szentéletű német *IX. Leó* csak rábeszélésre fogadta el a legfőbb egyházi méltóságot. De oldala mellett állott már *Hildebrand* barát, aki gyökeres reformokkal akarta felvirágoztatni az egyházi életet s újra irányadó hatalommá tenni a pápaságot. Henrik Magyarország újabb leigázása végett 1050-ben megkezdte a háborút. A második sikertelen hadjárat idején maga a pápa is megjelent Pozsony alatt, hogy hódolatra bírja a magyarokat; ezek azonban Béla herceg vezetése alatt dicsőségesen kiküzdtek függetlenségüket. A kalábriai normánok, kik Civitellánál megverték és elfogták a pápát (1053. jún. 18.), Dél-Olaszországot hűbérül ajánlották neki, hogy a császár fenhatóságának látszatától is szabaduljanak. Leó mindamellet mint császárságának híve s a normánok foglya halt meg (1054. április 19.) s Henrik II. Viktor személyében még egy pápát adhatott a kereszténységnek. *II. Viktor*, mint német hazafi, a német birodalom erejében kereste a pápaság politikai biztosítékait. A császárral szövetkezve, alkalmasint megteremtette volna a kettős világhatalomnak odáig hiában keresett alakját; azonban egymásután gyorsan elhaltak: a császár 1056. okt. 5-én, a pápa 1057. júl. 28-án.

A németek világhatalmát ennél nagyobb veszteség talán sohasem érte. Trónjukra most egy hatesztendő fiú került, *IV. Henrik* (1056—1106.). Mire felnőtt, a büszke császár egy ács fiával, *VII. Gergely* pápával, volt kénytelen megmérkőzni, hogy kitünjék, a két hatalom közül melyik a keresztény Európa vezetője: a császárság-e, vagy a pápaság?

II. A keresztény szellem terjedése.

Péter apostol halálától VII. Gergely pápa megválasztásáig (1073.), valamivel több mint ezer esztendő alatt, 159 pápa kormányozta az egyházat s közülök 73 a szentek sorában foglal helyet. Nekik és más szentéletű férfiak buzgóságának lehet köszönni, hogy a kereszténység az ösmert világ minden részébe elhatolt. Nyugat-Európát annyira meghódította, hogy ott a pogányság kísérletei a XI. századdal csaknem teljesen megszűntek. A honfoglaló királyokat és vezéreket

mindenütt hittérítő papok és szerzetesek követték, kik az ellenséges pogányok közt ezer veszedelemmel szálltak szembe.

Thebaisi Szent Pál († 360.) óta egyesek, mint *remeték*, kietlen pusztaságokban, rengetegekben, barlangokban elvonulva, csendesen tűrtek, szenvedtek, imádkoztak. Egyes túlzók, ahogy Szent Jeromos már 385-i szentföldi útjában leírja, »a szentek sírjai előtt farkasok módjára üvöltöttek, mint kutya vonítottak, mint oroszlanok ordítottak, mint kígyók sziszegtek, mint ökrök bögték«. »Némelyek úgy hajoltak hátra, hogy fejük a földet érte; az asszonyok pedig lábuknál fogva felakasztották magukat, úgy hogy ruháik arcukra borultak.« A középkor valóban a rajongók és szentek klasszikus kora s a határvonalat nem lehet mindenütt megvonni. Az *aszkézis* nemcsak a görög pithagoreusok és stoikusok, nemcsak a buddhisták, hanem a középkori keresztények korában is körülbelül ugyanazt jelentette: lenyűgözni a testet, szabaddá tenni a lelket, hogy földiekről megfeledkezve, egyenesen Istenhez emelkedjék. Ez a szellem a X—XI. században újult erővel támadt fel. Magyarország első remetéje, szent *Zoerard* (András) negyven dióval húzta ki a negyvennapos böjtöt; mindenféle kinzószeret alkalmazásával tartotta magát ébren, hogy szüntelenül imádkozhassék, elmélkedhessék. Testét rézlánccal sanyargatta, melyet azután ereklyeként akart megszerezni Géza király, a pogány magyarok utolsó fölkelése leverőjének a fia. Az ereklyék tisztelete szinte a végletekig fokozódott. Szent *Romualdot* († 1027.), a kamaldoli szerzet alapítóját, saját társai állítólag agyon akarták verni, mivel Magyarországra készült és nem akarták, hogy szent teste mint ereklye másokhoz kerüljön. De hiszen a nők nyolcadfél század múlva is ereklyéket szednek a Párisba menő 84 éves Voltaire bundájából s a világi ereklyék tisztelete, ha más módon is, a XX. század elején aligha nem nagyobb, mint a X-nek kezdetén. Az első remete Szent Pál holttestét a magyarok 1381-ben nagy fénnel hozatták Budára, de sohasem voltak barátjai a világgyűlölő remeték, a középkori Diogenesek természetlen életének.

Kezdetől fogva többre becsülték a *szerzeteseket*, kik éppen arra szánták el magukat, hogy a hódítók és hódoltak közé egyaránt megvigyék Krisztus hitét; begyógyítsák azokat a sebeket, amiket régi művelt népeken barbárok ejtettek, s ugyanazon keresztény hitben és műveltségben egyesítsék mindnyájukat. Egyik kezökben a keresztrel és a bibliával, másikban a mesterségekhez és a földműveléshez szükséges szerszámokkal mentek közéjük. Nemcsak hinni, de dolgozni is tanították őket. »Ora et labora: imádkozzál és dolgozzál«, mondta nursiai Szent *Benedek* († 543), a róla nevezett rend és (528) a *monte cassinói* kolostor alapítója. Csalánból, tuskéből vetett ágán mezítenül hánykolódva gondolta ki azokat az alapszabályokat, melyeket a benedekrendiek s más szerzetesek is szívesen követtek. Szent *Chrodegang* metzi püspök 760-ban ezek nyomán alkotta meg a kanonokok reguláját, a szerzetes és jórészt a világi papság törvénykönyvét, mely eszes és fegyelmezett egyházi arisztokráciát teremtett. A szerzetesek szegénységet, tisztaságot, főbjeik iránt engedelmességet fogadva, szent életökkel, nagy munkásságukkal és — ha kellett — vértanúhalálukkal új meg új híveket nyertek a keresztény egyháznak, — új meg új barátokat a mesterségeknek, a művészeteknek, az irodalomnak és a földműve-

lésnek, iskoláikkal a hasznos tudnivalóknak, kórházaikkal az emberiségnek. Montalambert szerint a középkor ereje azon a harmónián nyugodott, melyet a szerzetesek imája hozott létre Isten és a világ között. Szent Benedek szelid tekintetére lehull a rablánc, melyet a gögös úr rakott a parasztra ; Ermenfried barát, II. Chlotar frank király kedves embere, kezét csókol a dolgozó parasztnak, a kivel a szerzetesek eleinte egy sorban szántanak, vetnek, aratnak. Nagy munkájukhoz a fejedelmek egy része is társul szegődik s az egyház a szegény

251. ábra. Szent Kyrillos és Methodios Krisztus előtt térdelnek Szent Mihály és Gábor főangyalokkal és Szent Andrással, Szent Kelemennel. (IX. századbeli freskó a római St. Clemente-ben.)

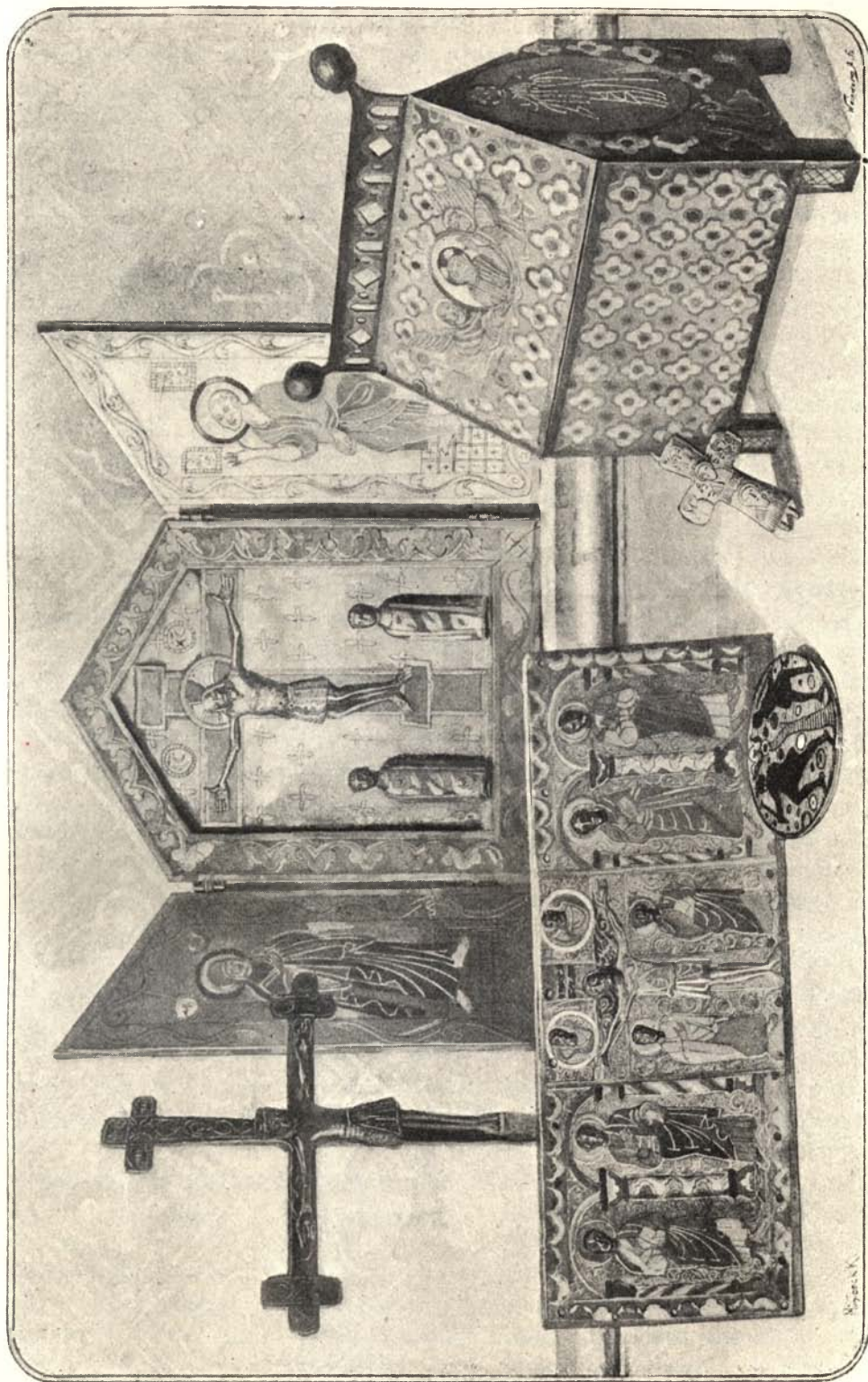
meztlábás barátot és az aranykoronás királyt, a nép jótevőit, hitők apostolait mint szenteket tisztelte.

Róma bukásától az első ezredév betöltéig így lett Irland apostola Succat († 464.), kit talán mint patriciust neveztek *Szent Patriknak*. A frankok apostola *Szent Remigius* lett, a skótoké *Szent Columba*, az angoloké *Szent Ágoston*, az első canterburyi érsek, a svájciaké *Szent Gallus*, a belgáké *Szent Amandus*, a bajoroké *Szent Rupertus* (Róbert), a salzburgi püspökség alapítója, a frizeké *Szent Adalbert*, a németeké *Szent Bonifácus*, az első mainzi érsek, az észak-németeké, dánoké és svédeké *Szent Ansgar*, az első hamburgi püspök, a bolgáreké, morváké és cseheké *Szent Kirillos* és testvére, *Methodios*, Morvaország és Pannónia első püspöke, a magyaroké és poroszoké *Szent Adalbert* (Libicenszki Vojtzek). A püspökökkel, papokkal, szerzetesekkel együtt illeti a hála és tisztelet a királyokat. Kortársak voltak *Nagy Kanut* (Knud) dán, *Szent Vladimir* orosz, *Szent Olaf* norvég, *Szent István* magyar uralkodók : nemzetök bölcsei

és hittérítői. Az oroszok 1888. július 27-én ülték meg annak a kilencszázadik évfordulóját, hogy Vladimir, Cherson bevétele után, fogadalmához képpest, fölvette a kereszténységet. Kijevnél több száz alattvalójával együtt begázolt a Dnyeperbe. A bizánci papok megkeresztelték őket, s az oroszok Jordánjába dobták Perunnak, a régi istennek bálványképét. Róma és Bizánc közt akkor még csak ellentét volt, nem szakadás; az oroszokkal hetven millióra emelkedett a világ összes katolikusaik száma. És kilencszáz esztendő múlva egy katolikus főpap (a horvát Strossmayer püspök) úgy találta, hogy »Szent Vladimir öröksége: a szent (de most már görögkeleti) hit a feltámadás és élet, fény és dicsőség a nagy orosz népre«.

A megtért népek, ha félig-meddig nomádok voltak is, fényes templomokat emeltek, s azokat képekkel, szobrokkal díszítették. A *művészetek* tehát a kereszténységgel együtt jutottak el a barbárok közé. Hogy az egyház milyen barátja volt a művészeteknek, éppen a képírtók (ikonoklaszták) ellen százhusz esztendeig folytatott küzdelem mutatja. Ez a küzdelem az egyház győzelmével végződött. *Theodora* görög császárné 842 februárius 19-én a zsinat határozata alapján nagy fénnel vitette vissza a képeket és szobrokat Bizánc templomaiba, aminek emlékét, az orthodoxia ünnepét, a keleti egyházban most is évenként megülik. A képírás azután jobban terjedt, igazi művészetté azonban nem emelkedett. A kúpos templomok mozaikjai inkább csak az épület díszítésére szolgáltak; s úgy bennük, mint a fára festett képekben az aranyos hátsótér egyszer-mindenkorra kizárta a természetességet.

A középkor művészete a *templomok építésében* volt a legnagyobb. Az építészetnek eme remekeiben (melyekről később szólunk) mindenütt egyforma volt az istentisztelet, a nyelv, az énekek nagy része. A magyar zarándok Rómában és akármely más egyházban jóformán otthon érezhette magát. Mindez a különböző népekben bizonyos *testvéries érzést* keltett és nagyon sokkal járult a *keresztény közszellem* megeremtéséhez. A magyarok, dánok, oroszok, norvégek éppen akkor lettek keresztények, amikor betelt Krisztus születésének első millenniuma. 1000-ben április 26-án Európa igen sok részében heves földrengést éreztek s nem egy pap juttatta hiveinek eszébe Szent János jelenéseinek könyvéből (XX. 7.), hogy »mikor eltelnek az ezer esztendők, a sátán eloldatik az ő fogságából; és kimegyen, hogy elcsalja a Földnek négy szegletin lakozó népeket, Gógót és Magógót, hogy egybegyűjtse azokat viadalra, kiknek számok mint a tenger fövénye...« Isten félelme nyilatkozott ebben a *chiliazmusban* s ha most nem is teljesedett be a jóslat, akadtak, kik Krisztus feltámadásától és az egyház alapításától számították az ezer esztendőt. VII. Gergely kortársai az arabokban és a szeldsukokban, a Szentföld bitorlóiban, látták Gog és Magog fiait, kiket a mennyből leszálló tűz, a hitökért aggódó keresztények haragja fog megemészteni. Ha nem is maga a chiliazmus, az ezredéves kereszténység megerősödése meghozta a *közszellemet*, amelyet a világ Róma bukása óta nem ösmert. Újjá a pápák teremtettk, a népvándorlás hullámmzó tengerének lecsillapítói, Tritonjai. Az egymás mellett nagynehezen elhelyezkedő nemzeteket ők vezették be a kereszténység nagy társadalmába hazánkat éppen az ezredik évben. Akkor *II. Szilveszter* volt a pápa, ez a felvilágosult férfiú, aki részben arab könyvekből

BIZÁNCI EGYHÁZI RÉGISEGEC.

XI-XIII. századbeli részeshűlet, háromszárnyú szentkép, ereklyetartó szekrény, zománcos lemezek, mellkereszt a magyar nemzeti múzeumban.

tanult mennyiség- és vegytant, természettudományt és bölcsészetet. Monda-köréből van valami a német Faustéban és a magyar Hatvaniéban. Hatása titka éppen abban áll, hogy nem tudós könyvek, hanem népmesék foglalkoztak vele. Ez a pápa az első talán, aki nemcsak a keresztény, hanem a nem-keresztény népek gondolkodását, életét is ösmerte. Nem gátolta, hogy — amennyiben ez a hittel nem ellenkezik — saját hívei is tanuljanak tőlük, megösmérkedjenek velük. Viszont ő volt az első, ki, még nem is mint pápa, arra buzdította őket, hogy *ne hagyják kezökben a Szentföldet* és buzgón zarándokoljanak oda, Jézus sírjához. Szent István már valóban remekművű templomot építtetett Konstantinápolyban s mellé szállót a Szentföldre zarándokoló magyaroknak; Jeruzsálemben pedig kolostort, sőt apácaklastromot is. Ravennában, Rómában szintén gondoskodott a magyar búcsúsok ellátásáról. A keresztény világ tehát nyitva állt a magyar népnek, de Magyarország is megnyílt a keresztény zarándokok előtt. Még föl-föllobban a pogányság lángja, amikor már bátorságosan utaznak rajta keresztül Konstantinápolyba, Jeruzsálembé. Konrád úrnak, a pápa parancsára, megvasazva addig kell búcsút járnia, míg láncai önként le nem szakadoznak. Jeruzsálem és Compostella után Székesfejevárt is útbaejtette; s ott, Szent Imre koporsójánál, végre teljesült kívánsága. A hívők mindenünnen Rómába zarándokoltak. A pápától várták koronájukat a királyok, feloldoztatásukat a bűnösök. Ha arra ítélték, nagyurak, sőt fejedelmek is mezitláb vezekeltek papjaik előtt azokban a fényes templomokban, amelyeket ők maguk építettek. Sőt a püspökök ítélete előtt is meghajoltak. Nagy Theodosius már az ókor végén elszenvettedte azt a büntetést, amit a thesszalonikai mészárlásért *Szent Ambrus* milanoi püspök rótt ki reá. A középkor derekán Szent István veje, a kemény Aba Sámuel király, szótlanul tűrte *Szent Gellért* csanádi püspök dorgáló beszédét s az ünnepi korona megtagadását. »Oh hazug század! — írja a *Deliberatio* szerzője, valószínűleg a csanádi szent — oh esztelen világ! Jobban dicsérik a férgek utálatos eledelét (a királyt), mint azt, aki által a királyok uralkodnak és igazságot szolgáltatnak.« A Szent Imréhez intézett intelmek szerzője (talán éppen ő) Szent István nevében viszont azt tanította, hogy »Isten a főpapokat rendelte az emberi nemzetnek őrizőül . . . Nélkülök fel nem állanak sem a királyok, sem az országok . . . Isten külön rekesztvén őket a világtól, a maga nevének szentségében tette részesekké és megtiltotta, hogy az emberek megfeddjék őket«. Ez az elv, mely a magyar törvénykönyv legelső dekrétumában állami elismerést nyert, a XI. században Európaszerte csak úgy erősödhetett meg, hogy hitelre talált a *Deliberatio* szerzőjének a királyokról hirdetett felfogása. Innen van, hogy a XI. századtól fogva az európai államoknak maguknak is mind több alkalmuk nyílt megismerni az interdiktum és az exkommunikáció (régi egyházi büntetések) erejével. Amaz valamely egyént vagy egyházat, esetleg egész várost, tartományt vagy országot eltiltott a templomok látogatásától s a szentségek fölvételétől; vagyis felfüggesztette az egyházhoz tartozása jogait mindaddig, míg az egyházzal ki nem békült. Emez (legerősebb alakjában az egyházi átok, anathéma) kizárta az egyént vagy az országot az egyházból, a hívek közösségéből, s hasonló büntetés terhe alatt tiltotta a velük való érintkezést. Az exkommunikáció tehát az egyénnek polgári, az államnak

pedig nemzetközi helyzetét is megrendítette; azért a legnagyobb megalázkodások árán is mindegyik szabadulni akart tőle. A királyt a hitért rajongó nép rendesen maga kényszerítette engedelmességre. A magyar népet, Péter elűzése miatt, IX. *Benedek* pápa már a keresztény királyság fennállásának 43. esztendejében kiközösítette. Az Árpádok idejében (1279-ig) hatszor ismétlődött az átok vagy a vele való fenyegetés, de csak egyszer kérte azt a király maga (II. Endre) a fölkelők ellen. Olasz-, Francia- és Németország közelebből érintkezvén a pápasággal, még többször volt kitéve ennek a legerősebb egyházi büntetésnek, mely gyorsan és gyökeresen akarta megoldani a legbonyolultabb egyházpolitikai kérdéseket. Egyébiránt az exkommunikáció nem egyszer szolgált fegyverül a királyok zsarnoksága ellen is, mert fölmentette az alattvalókat a hűség esküje alól; ami a királynak trónjába kerülhetett.

Némely állami vagy társadalmi feladatot abban az időben csakis az egyház beavatkozásával lehetett megoldani. Például — amennyire oklevelesen kimutatható — először, 989. június elsején, az aquitaniai zsinat szabott egyházi büntetéseket a templomok, a jobbágyok, szegényemberek, fegyvertelen papok fosztogatói ellen. Ugyancsak Aquitaniában, az 1000. jan. 13-i zsinaton, az egyház és az állam már együttesen intézkedtek az *ököl joga* ellen, melynél fogva az erős sokszor büntetlenül nyomta el a gyöngét, mert a világi bírának nem volt tekintélyök. Divatba jött, hogy a magánosok háborúit, helyesebben rablókalandjait, *vidéki* békeszövetségek alakításával gátolják meg. Már a limoges-i zsinat (1031. nov. 18.) az egyház legszigorúbb büntetéseivel, Nagy Kanut angol király ellenben a winchesteri gyűlésen (1032. karácsonyán) az állam tekintélyével akarta biztosítani az *Isten békéjét (Pax Dei)*. Gellért, a szabadelvű cambrayi püspök, szintén az állami bíraskodás híve, megjósolta, hogy az örökös béke valósíthatatlan és csak az esküszegők számát szaporítja. Azért Odilo clugnyi apát az Isten békéje helyett már 1041-ben *Isten fegyverszünetét* (Treuva vagy Treuga Dei, Trêve de Dieu) javasolta. Ezt Dél-Franciaország zsinatai még azon évben elfogadván, az egyház a legszigorúbb büntetésekkel fenyegette mindazokat, akik a Megváltó halála és feltámadása emlékének szentelt napokon (csütörtök estétől hétfő reggelig) fegyveresen és önkényesen akarnának maguknak igazságot szerezni. A franciák példájára az európai államok rendre elfogadták s az 1095. évi clermonti zsinat általánossá tette ezt az intézkedést. Mindenesetre emelte a világi bíróságok tekintélyét, midőn évenként 120 napra korlátozta az ököljog gyakorlatát.

III. Az állam és az egyház.

Gergely pápa (Hildebrand) fiatalabb korában az egyházban is a császár uralkodott; ő választotta a pápát, aki akaratlan eszköze lett. Ezzel az iránynyal szállt szembe Hildebrand, egy saonai ács fia, aki IX. Leó felszólítására 29 éves korában 1049-ben odahagyta a francia *clunyi* bencés-kolostort, hogy az itt magába szítt szellemmel frissítse föl az egyházi életet. Levelezéseiben, kivált a nem utolsó betűig hiteles Dictatus papaeban, nemcsak az egyházzal, de a világi hatalommal szemben is elvül állította fel a pápa korlátlan uralmát. Csak a pápát illeti meg a főhatalom; ő nevezi ki és teszi le a püspököket. Ő állít

föl új egyházmegyéket s rendezi a régieket. Engedelme nélkül egyetemes zsinat nem tartható (amint 869 óta nem is tartottak) s ez sem büntetheti azt, ki a pápához felebbez. A római egyház csalhatatlan. A pápának a császár letételére is joga van. Mindezt a kánoni jog, zsinati határozatok, pápai levelek és az áldekretáliák alapján állította, de tulajdonképpen ő foglalta rendszerbe a keresztény teokrácia fő tételeit. Amint IX. Leó, a császár pápája, Hildebranddal 1049-ben bevonult Rómába, azonnal összehitta a népet, hogy annak akaratából legyen pápa. A sutri zsinaton, negyedéve, VI. Gergely pápának le kellett mondania, mert méltóságához megvesztegetés, *simonia* útján jutott. A rheimsi, mainzi és több zsinat hasonló botrányok elkerülése végett 1049-ben azonnal kárhoztatta a simoniákus püspököket. IX. Leó halálakor (1054.) Hildebrand még nem látta elérkezettnek a *szabad pápaválasztás* idejét. Maga kért papát III. Henriktől, aki a német II. Viktort nevezte ki. Azonban a császár és pápája halála után a római nép már a koronázatlan gyermek császár, IV. Henrik megkérdezése nélkül választotta meg pápának IX. Istvánt. A császár gyámjai ugyan az ő halála (1058.) után II. Miklóst emelték Szent Péter trónjára, de Hildebrand az 1059-i római zsinaton éppen ezzel a Miklóssal mondatta ki, hogy *pápa ezentúl az lesz, akit a bíbornokok testülete választ s a római nép elősmer.* II. Sándor 1061-ben már ezen az alapon, a császársjelölt megkérdezése nélkül lett pápa. Cadalus parmai püspököt, kit vele szemben a német és lombard püspökök egy része választott meg, a normánok segítségével kiverte Rómából, mire a németek is elősmerték. Ekkor írta Damianus bíbornok, a reformpárt egyik vezére, győztes barátjának, Hildebrandnak :

»Tisztelem a pápát; téged leborulva imádlak,
Mert úrrá teszed őt s istene vagy te nekie.

Maga Hildebrand 1073-ban a *nép akaratából* lett pápa s mostantól fogva VII. Gergelynek nevezte magát. Azonnal kijelentette, hogy, a húsz év előtti határozathoz képest, a pápát ezentúl megint a bíbornokok konklavéja válassza. A püspökök választását újból a kanonokok káptalanára bízta, de eltiltotta, hogy a püspököt a fejedelem iktassa be, mert *egy papi méltóság sem állhat világi hatalom alatt.* Az investitúránál is jobban tiltotta a szimóniát, a főpapi kinevezések pénzen való vásárlását. Papjait, az egyház régi akaratához képp, coelibatusra, mennyei életre kötelezte; mert mint családos emberek a világiak kegyeit kereshetnék, holott egyedül Istennek és szent hivatásuknak kell élniök. »Az egyház — Gergely szerint — nem szabadulhat meg a világiak szolgaságától, ha a papság meg nem szabadul a házasságtól.« Olyan eszme, amelyet már Szent Pál hirdetett, s melynek értelmében a hispaniai elvirai zsinat már 305-ben tiltotta az egyháziak házasságát. Az egyház az 1012. évi paviai zsinat óta mind határozottabban sürgette a coelibatus helyreállítását. Maga a nép hol mellette, hol ellene foglalt állást. Milanoban egyesek már ennek a századnak közepén fölizzgatták a népet a házaspapok elűzésére s a csöcselék 1066-ban magában a templomban verte félholtra Guido érseket. Passauban a rendelet végrehajtását sürgető Altmann püspököt papjai majdnem szétépték (1074.). A párisi zsinat ugyanakkor ebben az ügyben megtagadta az engedelmességet; a magyar (sza-

bolcsi) zsinat pedig még 1092-ben is törvényesnek ösmerte el a papok *első* házasságát, melyet »a Szentlélek fűzött egybe«. Csak 1112-ben fogadta el a papok nőtleniségének elvét, mely, igen sok család boldogságának árán, pár évtized múlva mindenütt győzelmet aratott a katolikus világban.

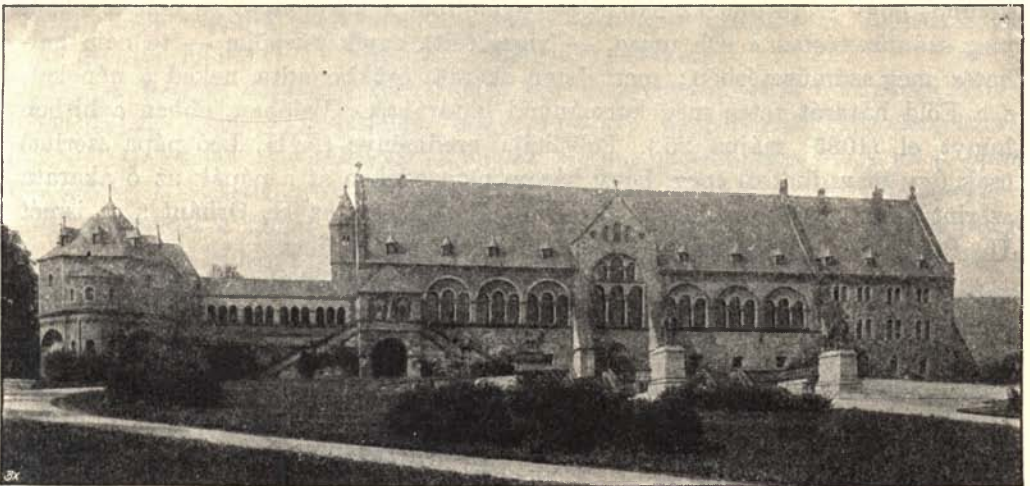
252. ábra. IV. Henrik. (Aurai Ekkhard krónikájából.)

A pápaságot szigorú középponti kormány tartotta össze, melynek a pápa szikrázó szelleme, erős lelke, vasakarata adott irányt. A pápa legfőbb tanácsadó testülete a bibornokok (kardinálisok) kolégiuma, melynek tekintélye óriásit nőtt azóta, hogy a pápaválasztás is a bibornokok feladata lett. Magának Rómának az ősi hét halom és a hét egyház szerint hét bibornoka volt s a vidéknek is ugyanannyi. A XII. században a bibornokok száma 53-ra, a XX. század elején 70-re emelkedett, kik közül 24 lakik a római kúriában. A bibornokok mint pápai követek (legátusok) teljes hatalommal ellenőrizték egy vagy több állam egyházi ügyeit s a püspökök esküvel fogadtak nekik engedelmességet. Arisztokratikus testületökkel szemben a zsinatok bizonyos demokrata szellemet képviseltek, hódolatukkal azonban még inkább emelték a pápa rendelkezéseinek súlyát és tekintélyét. A középponti igazgatás költségeit részint a pápa hűbéres birtokai, részint a péterfillérek fedezték. A patrimonium területét bizonyos tekintetben még növelte is, hogy Guiscard Róbert 1059-ben Dél-Olaszországot s a Siciliában teendő hódítást a szentszéknek ajánlotta hűbérül. 1077-ben Matild tusciai (toscanai) örgrófné a pápára hagyta minden birtokát, mi a németrómai császárokkal kétszázéves küzdelemre vezetett. Angol-, Dán-, Lengyel-, Cseh- és Horvátország királyai önként ajánlottak évi pénzsegítséget — péterfillért — a szentszéknek, ha a remélt hűbéri esküt nem is tették le. »Egy nemzet se függjön a másiktól — írta VII. Gergely I. Géza magyar királyhoz; — de Isten és helytartója, a pápa, minden király fölött áll.« Az újrászervezett pápaság törvénykönyvét 13 könyvben *Anselmus* és utóbb *Deusdedit* bibornok foglalta össze a *Collectio Canonum*-ban. Mindakét munka azt az alapelvet hirdeti, hogy a pápának korlátlan hatalma van az egyházban s ő uralkodik az egész keresztény világon. Annyi bizonyos, hogy Olaszország nagy része neki hódolt s a római pataria, a »csöcselék«, rajongással csüggött azon a férfiún, kiben az imperátorok akarátának erejét látta.

A pápa trónléptekor délkeleti Németország nyílt lázadásban állt ifjú királya, *IV. Henrik* ellen. A király egyik nevelője, majd nagykorúsága (1065.) után legbizalmasab tanácsosa, Adalbert brémai érsek volt. Észak németjeit egy Rómától független patriarchaságban akarta egyesíteni, ami a német nemzeti egyház megalapítására vezethetett volna. Az új pápa azonnal felszólalt azon simonia ellen, mellyel a király a püspökségeket osztogatta. A király készségesen elősmerte, hogy a pápasággal együtt kell működnie, de német

nemzeti zsinaton akarta reformálni az egyházi ügyeket. A pápa beavatkozása ellen a német püspökök is tiltakoztak. A pápa pedig 1075. februáriusában egy római zsinaton interdiktummal fenyegetett minden püspököt és apátot, ki világitól fogadná el méltóságát ; s kiátkozással minden világit, ki egyházi méltóságot merne adományozni. A németek erre IV. Henrik mellé sorakoztak. Hohenburgnál a lázadó szászokkal szemben győzelemhez segítették a királyt, ki az elfogott urakat és püspököket börtönbe csukatta. Olaszországot is felizgatta a pápa ellen, kit 1075. karácsonyán Cencio alkalmasint az ő tudtával fogott el. A római nép kiszabadította, a németek wormszi zsinata azonban 1076. jan. 24. letette a pápát. Feleletül Gergely eltiltotta Henriket a német és az olasz királyságok kormányzásától. Minden keresztényt feloldozott a neki tett hűség eskü alól s megtiltotta, hogy neki mint királynak szolgáljanak, magát a királyt pedig kiközösítette az egyházból. Szigorúbb volt mint Szent Ambrus Theodosius-sal szemben, sőt eljárása páratlan az egész történelemben.

A fejedelmek többnyire azonnal elpártoltak Henriktől, ki szászországi győzelme óta különben is önkényes uralomra törekedett. Az októberi triburi gyűlésen kimondották tehát, hogy ha a pápa 1077. febr. 22-ig fel nem oldozza, helyébe más királyt választanak. Mert *Manegold* kanonok egykorú politikai röpirata (*Liber ad Gebehardum*) szerint a királyság is hivatal s a királyt, mint minden más fejedelmet, le lehet tenni. Ezt a hivatalt tulajdonképpen a pápa osztogatta, de a méltatlan uralkodónak letétele a nép joga. A nép ugyanis szerződést kötött a királlyal, mikor az uralkodás jogát reá ruházta ; de megőrizte azt az elidegeníthetetlen jogát, hogy a király uralkodását ellenőrizze. Zsarnoksága következtében Henrik a szerződést megsértette s így népe sem köteles neki engedelmeskedni és nem tartozik iránta sem tisztelettel, sem hűséggel viseltetni. Henrik azonban remélte, hogy Lombardia melléje áll, s decemberben útra kelt Olaszország felé. Elkísérte fia, sőt elhagyott felesége, Bertha királyné is, aki ezekben a nehéz napokban kibékült vele. Burgundián

253. ábra. A goslari császári palota, IV. Henrik kedves lakása.

és a Mont-Cenis-n át a legrettenetesebb időben érkezett Paviába, hol a lombard urak, sőt a püspökök is lelkesedéssel fogadták. VII. Gergely pápa a *canossai* várba zárkózott. Azonban Henrik nem sereg élén, hanem mint vezeklő jelent meg előtte. 1077. januárius 25-én a vár udvarán vezeklő-ingben, mezitláb kért tőle bocsánatot, amit a negyedik napon oly feltétellel kapott meg, hogy a német fejedelmekkel a pápai legátus jelenlétében mielőbb kibéküljön s a római zsinat határozatát elfogadja. Ennél nagyobb győzelmet a pápaság sohasem aratott világi hatalommal szemben; a római imperium eszméje egy pillanatra a pápaságban testesült meg.

Canossa óta Nyugat keresztényei a pápát tekintették a Föld leghatalmasabb uralkodójának. A szász és sváb uraknak sem kellett többé olyan császár, aki a nagy hetvenkedés után ennyire lealázta magát. *Rudolf* sváb herceget választották helyébe királynak s meg is koronázták, ami egyúttal a királyválasztás jogának helyreállítását jelentette. Azonban a lombard és német falusi papok most már Henrik mellett izgattak, a városi polgárok és a lombardok is vele tartottak; az ulmi gyűlés májusban számúzta a pártosok királyát s így teljes erővel tört ki a polgárháború. A pápai követ Goslarban (VII. Gergely tudta nélkül) novemberben újra kiátkozta Henriket. Maga a pápa Rudolfot csak melrichstadti győzelme (1080. januárius) után ismerte el törvényes királynak; azonban Rudolf már októberben elesett.

Henrik 1080. júniusában Brixenben III. Kelement választatta meg pápának. 1081-ben sereggel sietett Róma alá, amelyet azonban csak három esztendő múlva vehetett be, mire *III. Kelemen* császárrá koronázta (márc. 31.). A császár a városhól sietve távozott, mikor Guiscard Róbert 30.000 gyalog és 6000 lovas (közte sok arab) katonával jött VII. Gergely segítségére. A »szabadítók« ölték, raboltak a városban s a lakosokat ezrével hurcolták rabságba. A pápa szomoruan követte őt Salernoba, hol egy zsinaton újra kiátkozta Henriket és Kelement. Halálos ágyán bibornokai magasztalták érdemeit. »Tetteimnek nem tulajdonítok fontosságot, — felelte — csak abban az egyben bízok, hogy szerettem az igazságot, gyűlöltem a hazugságot és emiatt halok meg száműzetésben.« »Óh uram, — vigasztalta egyik püspöke — te nem halhatsz meg száműzetésben; mert Isten akarata örökbe adta neked a népeket, s a Föld határát tette meg kormányod határának.« Valóban, ebben a hitben húnyt el (1085. május 25.). Politikája eredménye (XIII. Leó pápa szerint) csak úgy maradhatott meg, hogy három nemzedéken át a pápák az ő akarata szerint következtek egymásra; ő jelölte III. Viktort, ez II. Orbánt s ez ismét II. Paschalist, kik sohasem lettek hűtlenek alapelveihez.

Német- és Olaszországban egyre szították a polgárháború tüzét. 1087-ben Szent László magyar király is 20.000 lovast ígért IV. Henrik ellen, aki sógorát, Salamont, ismét magyar királlyá, Magyarországot pedig német hűberré akarta tenni. »Mondják«, hogy egyes német urak, Hermann pártkirály halála (1088.) után éppen Szent Lászlót akarták IV. Henrik trónjára emelni. Ő azonban csak saját hazája boldogságát kereste és Salamon halála után kibékült a kiátkozott császárral (1091.), ki ekkor már nyílt háborúba keveredett saját fiaival. Konrád a négy lombard város (Milano, Cremona, Lodi, Piacenza) sző-

vetségére támaszkodva, lombárd királlyá koronáztatta magát s hűséget fogadott II. Orbán pápa iránt. Ugyanezt tette utóbb (1104.) a fiatalabbik Henrik is, akit apja már 1099-ben német királlyá koronáztatott. Nagyobb fia árulásakor IV. Henrik öngyilkosságra gondolt; a kisebbiket térden állva kérte, hogy kimélje méltóságát, életét. (1105. dec. 21.) De fogságban kellett töltenie a karácsonyt ugyanakkor, mikor fia Mainzban 52 herceg hódolatát fogadta. Szilveszter napján fegyveresek közt vitték Ingelheimba, ahol fia lemondatta s megígértette vele, hogy bűnbánatot tart VII. Gergely s az egyház méltatlan üldözése miatt. A császár elmenekült ugyan, de fia mindenütt üldözötte, még a síron túl is. Mikor a császár meghalt (1106. aug. 7.), kivétette a szentelt földből, hová a liègei püspök temette, s a Maas egyik szigetén szertartás nélkül földeltette el. Majd Speierbe vitette, de koporsóját öt éven át egy föl nem szentelt kápolnában tartotta, hogy csak akkor tegye le a császárok sírboltjába, ha a canossai jelenetért a német nemzeti érzületnek teljes elégtételt szerzett.

V. Henrik (1106—25.) a trónon apja politikáját folytatta s a pápa teokratikus törekvéseivel szemben az állameszmét védte. Megmondta II. Paschalis pápának, ki az investitúrától eltiltotta, hogy ezt a kérdést a kard dönti el és pedig magában Rómában. 1111-ben 30.000 emberrel csakugyan Rómába indult, mire követei útján a pápa Sutriban kijelentette, hogy az egyház lemond századok óta nyert világi javairól, ha a világi hatalom is lemond a papok beiktatása jogáról s biztosítja az egyházi választások szabadságát. Febr. 12-én a Szent Péter templomában már el is kezdődött a császári koronázás, midőn az egyezés pontjainak felolvasásakor mind az egyházi, mind a világi urak zajosan tiltakoztak a meglepetés, hűbéri jogaik elvétele ellen. A szertartás folytatását megakadályozták, mire verekedés támadt a templomban. Henrik elfogatta a pápát és a bibornokokat. Csak akkor bocsátotta szabadon, mikor megegyeztek, hogy a szabadon, simonia nélkül választandó püspökök és apátok egyházi felszentelését megelőzi a világi hatalom előismerése, az investitúra, mely a gyűrű és pásztorbot átnyújtása mellett történik. Április 13-án most már akadálytalanul végbement a császári koronázás Rómában s augusztusban az átoktól feloldott IV. Henrik temetése Speierben.

A papság általános felzúdulása következtében a pápa a lateráni zsinaton (1112. márc.) kijelentette, hogy visszatér mesterének, VII. Gergelynek és II. Orbánnak politikájához. A zsinat viszont kijelentette, hogy ha a pápa hibázott, a VII. Gergely szellemét valló egyház emlékezteti őt kötelességére. Az egyezséget a zsinat megsemmisítette, Dietrich bibornok pápai követ pedig a császárt 1115-ben egyházi átok alá vetette. A bonyodalmat növelte, hogy Matild toscanai hercegnő ugyanakkor meghalván, rengeteg uradalmait a pápára hagyta, holott a hűbérjog értelmében azok a császárt illették volna. Henrik el is foglalta ezeket a javakat, a római urak pedig elűzték II. Paschalist s ennek halála után II. Gelasiust. A császár VIII. Gergelyt választotta meg pápának, de a kereszténység, Gelasius halála (1119.) után, II. Calixtus viennei érseket, a császár rokonát ismerte el. Vele azután a császár is hajlandó volt egyezkedni. Az 1122. szeptemberében megkötött *wormsi konkordátum* szerint a káp-

talán a császári biztos jelenlétében választja főpapját, kit a császár vagy biztosa kormánypálca átnyújtása mellett iktat be a méltóságával járó uradalomba, mire a főpap hűbéresköt tesz neki. A papság tehát hűbérese maradt az uralkodónak, kinek akarata ellenére a birodalomban senki sem viselhetett egyházi méltóságot. Maga a pápa világiakban mint egyenlő, szellemiekben mint előkelőbb rangú fél szerződött a császárral; kiküzdte függetlenségét s Rómát, a romok városát, a keresztény világ kétségtelen középpontjává tette. Az egyháznak az államhoz viszonya most már ezeken az elveken alapult: Az egyház céljai magasztosabbak, fenségesebbek, fontosabbak mint az állam feladatai. Kiterjedése nagyobb mint a határok közé szorított államoké. Tovább él minden államnál, mert megmarad mindörökké. Szelleme a szabadság és a szeretet, mely a híveket jobban megnyeri mint az államokat mozgató önzés és kényszerűség.

Az 1123. évi lateráni zsinaton 300-nál több püspök helyeselte azt a politikát, amelyet VII. Gergely a clunyek szellemében kezdvén, II. Calixtus sok tekintetben diadalra vezetett. A küzdőfelek örök nyugalomra tértek: a pápa 1124. decemberében, a császár 1125. májusában. Amaz fegyelmezett, erős, középponti kormányt hagyott utódjaira; emez végnélküli harcot, melyet a császárságnak a decentralizációra, sőt függetlenségre törekvő hűbéres urak ellen kellett folytatnia.

254. ábra. Egy püspök investitúrája. (A st-omeri városi könyvtárnak egy X. századbeli kódexében.)

VIII. FEJEZET.

AZ ELSŐ MOHAMMEDÁN VILÁGBIRODALOM.

I. Az arabok világbirodalma.

A berlini kir. könyvtár Korán-kéziratából.

NAGYON hosszú, véres belső háborúival, az investitúra-küzdelemmel egyidőben, a kereszténység a mohammedán világot is megtámadta és keresztesháborúiban igyekezett megtörni erejét. Ez annál könnyebb feladatnak látszott, mert a keresztények sem küzdöttek hevesebben a pápaság, mint a mohammedánok a *kalifaság* egyetemes hatalma ellen, ami ott szintén az állam gyengülésére vezetett s végre is megtörte az arab birodalom egységét. Éppen IV. Henrik és VII. Gergely idejében a törökök már az araboktól függetlenül alapították meg a maguk mohammedán birodalmát s ezek a turániak a sémiek legyőzése után harcra készen álltak az árjakkal szemben is.

Bagdad, 768 óta a kalifák mesés fényű fővárosa, az arab kereskedelem, a művészetek és tudományok igazi középpontja lett, az egyházi és politikai hatalmon azonban új középpontokkal kellett osztoznia. Az Abbászok elől menekülő *Abderrámán* (Abdu'r-Rahmán), mint az Omajják egyetlen örököse, Spanyolországban már 756-ban megalapította a *kordovai kalifaságot*. Egyedül ezt mondta törvényes kalifaságnak; alkalmat adott egy nyugati és egy keleti birodalom alakítására s először bontotta meg az arabok egységét. A nyugati gótok maguk voltak az okai, hogy Spanyolország nagyobb része az arabok kezébe esett. A polgárháborúk idejében ugyanis egy párt tőlük kért segítséget; Valid kalifa vezére, *Tarik*, Afrika északi részének meghódítása után átkelt a most róla nevezett szoroson, a Gibraltáron (Gibl-al-Tarik, »Tarik hegye«). Vadi Bekkánál (Xeres de la Frontera mellett) kilenc napig tartó csatában 711. július 19-én legyőzte és levágta *Roderich* királyt, árulás következtében elfoglalta fővárosát, Toledót s *véget vetett a nyugati gótok birodalmának*. A keresztény rabszolgák tömegesen tértek át az iszlámra, sőt felvették vallásukat sokan a szabadok közül is, hogy fejadót ne kelljen fizetniök. Az afrikai arab helytartók emíregekre osztották Spanyolországot, sőt 732. évi vereségükig Franciaországban

is terjeszkedni kívántak, míg végre a menekülő *I. Abderrámán* 756-ban 40.000 főnyi berber- és rabszolgahadával független kalifaságot alapított.

Az északi hegyvidéket nem bírta bekebelezni. Cantabria és Asturia vonakodva hódolt már a rómaiaknak is és sohasem hódolt teljesen a nyugati gótoknak sem. Most gót királyai alatt védte magát a betolakodó arabok ellen s a mohammedánsággal szemben a kereszténység védőpajzsa lett. Midőn pedig a saragossai emírt akarta hódolatra kényszeríteni, ez a frankok királyát, Nagy Károlyt szólította segítségre. Ahogy tehát 711-ben keresztények hitták be a mohammedánokat, 778-ban mohammedánok adtak ürügyet a keresztények beavatkozására, mely azonban a spanyol márka megállapításán kívül egyébre nem vezetett. *I. Hakam* kalifa (796—822.) a mohammedán papságot eltiltotta a politizálástól. De ha máshol is nagy feladat az államnak az egyháztól való elválasztása, az iszlámban az egyenesen a lehetetlenséggel határos. A papok izgatására támadt lázadást elnyomta ugyan, de utódja, *II. Abderrámán* (822—852.) a keresztények üldözésével engesztelte ki őket. 850. április 18-án *Perfectus* nyitotta meg a keresztény vértanúk sorát; folytatta János kereskedő és Izsák barát, kiknek példája még tíz szerzetest bátorított a próféta gyalázására s vértanúhalálra. A sevillei zsinat kárhóztatta ezt a túlbuzgóságot, emiatt azonban Eulogius szemrehányásait kellett tűrnie. Az új kalifa, *Mohammed*, 859-ben vérpadra küldte a szentség koronája után epedő Eulogiust és Leucritiát. Vértanúhaláluk a határokon túl, Asturiában és Navarrában, sőt a frankok közt is szította a mohammedánok elleni gyűlöletet. Eulogius halála volt a mohammedánok és a keresztények közt késhegyig menő küzdelem legigazibb oka, vagy talán csak ürügye. Ide járult Ibn Merván fellépte, ki az iszlám és a kereszténység összeolvasztásával Spanyolország különös viszonyainak megfelelő, új vallást akart alapítani. 884-ben Omár Ibn Hasszán szintén felkelt a renegátokkal, hogy az állam kormányzásában s a közhivatalok viselésében az iszlámra áttért keresztényeknek nagyobb befolyást biztosítson. A hosszas küzdelemben a kalifaságnak sok szép városa és vidéke majdnem tökéletesen elpusztult. A kalifák sem szabadelvűséggel, sem vallástürelemmel nem tudták áthidalni azt az örvényt, mely mohammedán és keresztény, arab és nyugati gót közt tátongott.

»Különbség nélkül öljetek mórt és magyart!« biztatta Fraxenetum (Gard Frainet) táján 937-ben Konrád burgundi király a franciákat. »Ne törődjetek vele, melyik vesz oda e különfajta ördögök közül!« Tehát a pogányokkal egy sorba helyezte a mohammedánokat. Az utolsó nagy kordovai kalifa, *III. Abderrámán* bukása (998.) után már négy keresztény királyság (Leon, Castilia, Arragonia, Navarra) harcolt a részekre szakadt kalifaság ellen, melynek 1031-ben a címe is megszűnt.

A *bagdadi kalifák* ebben a küzdelemben mindvégig magukra hagyták a kordovaiakat. Az Abbász-ház alapítójának, a »vérontó« Abul Abbásznak (750—4.) testvére, a »győzedelmes« Abu Dsáfár (754—775.) alapította Bagdadot, ahonnan armeniai, ciliciai, kappadociai és indiai hódításaival kárpótolta magát Abderrámán hűtlenségéért. Harmadik utódja *Hárun Al Rasid*, »az igazságos Áron« (786—809.), igazságosságát, nagylelkűségét, a tudományok, művészetek

íránt tanúsított szeretetét és bőkezűségét az »Ezeregyéj« meséi ma is hirdetik. Erősebb volt benne a családi mint a hazafias érzés, mert a birodalmat, mint valami frank uralkodó, három fia közt osztotta meg: *Emin* kapta a kalifaságot, Irákot, Arábiát, Délsziriát és Afrikát; *Mamun* keletet (Khoraszánt vagyis északi Perzsiát és Turkesztánt), *Kászim* pedig Ciliciát, Kappadociát, Armeniát és a Fekete tenger környékét. A három államot a kalifa legfőbb egyházi tekintélye tartotta volna össze, mint a frankoknál a legidősebb fiú császári címe. De ez a cím gyöngye kapocsnak bizonyult mindakét helyen. Jámbor Lajost, Nagy Károly egyenes utódját, saját fiai, Emint (809—813.), Hárun egyenes utódját, saját testvérei fosztották meg a tróntól. Mint Nagy Károlynak; Hárunnak birodalma is nemzetiségi és vallási érdekek szerint szakadt kisebb államokra. Már Hárunnak tűrnie kellett, hogy *Idrisz* 788-ban Fezben és Marokkóban, 800-ban pedig az Agláb házából származó *Ibrahim* helytartó Ifrikija (Afrika) néven Tuniszban alapítson független országot. *Mamun* kalifa (813—833.) sem kellett többé a perzsáknak, amint odahagyta őket és siita felekezetöket, hogy testvére holttestén keresztül mint arab és szunita foglalja el a kalifák bagdadi trónját. Nem akadályozhatta meg, hogy eddigi országa, Khoraszán, 821-ben *Tahir* és Egyiptom 828-ban *Tulun* helytartó alatt független legyen. Azonban mint kalifát vigasztalhatta, hogy mindez új meg új hódításokra tüzei a mohammedánokat. Pl. a keruaniak 830-ban kezdték támadni, a század végéig jobbadán meg is hódították s Afrikából igazgatták Sziciliát. Ranke szerint ez annyit jelentett Olaszországra nézve mint egykor Hannibal támadása; sőt többet, mert a mohammedánok tulajdonképpen erősebbek voltak mint egykor a karthagóiak. Európa nem sejtette, hová vezet az Aglábok politikája s nem hódítják-e meg Sziciliából egész Itáliát. Európából 55.000 km² két századon át csakugyan hozzájuk tartozott; és Sardiniából csak 1052-ben, Sziciliából pedig csak 1091-ben lehetett őket kiűzni.

A törzsbirodalom azonban rohamosan hanyatlott; *Mamun* alatt az állam jövedelme, mely pár éve még 411 millió dirhem (körülbelül 200 millió korona) volt, már egyharmadra csökkent. A katonaság zsoldját rendesen nem fizethetvén, a kalifák egy-egy tartomány jövedelmét engedték át a vezéreknek, kik ekként katonai hűbéresek, sőt valóságos kiskirályok lettek. *Al-Motaszim* (833—842.) török testőröket fogadott maga mellé, akiknek zsold helyett hűbéres jószágokat adott. A török testőrök a praetorianusok szerepét játszották. Fél század alatt nyolc kalifát ültettek trónra vagy buktattak meg. Feladatukkal, az állam területének megvédésével, újabb foglalásokkal nem törődtek. Egyiptomot ugyan visszavették (905.), de három évtized múlva ismét elvesztették. Mossult és Halebet (Aleppót) Hamdán ivadéakai egy-egy független ország középpontjává tették s a kalifák a többivel sem boldogultak; sőt szégyenszemre az izmaeliták új eretnekségének apostola, Hamdan ben Asbath, éppen Arábia és Irák közt alapította meg a Karmaták országát, mely a próféta utódját hosszú időre elzárta a próféta hazájától. Az *izmaeliták* (kik Alinak, a próféta vejének egyik dédunokájáról nevezték magukat) Perzsiában Mohammed, Zarathustra, Krisztus és talán Buddha tanításaiból akartak új *világvallást* teremteni. Vagyonközösséget, lélekvándorlást hirdettek. Hittek a Megváltó eljövételében s abban, hogy Isten

valamelyik imámjukban fog testet ölteni. Hitőknek mind a hét fokozatával csak a beavatottakat ösmertették meg, de a szabadkőművességhez hasonló szervezettel mindenütt terjesztették. Hazánkban még négyszáz esztendő múlva is voltak hívei. A felekezetiség különben is egyre terjedett az iszlámban. A siiták és szuniták (bár nevöket voltaképp csak most kapták) talán a réginél is jobban égő gyűlölettel küzdöttek az egyházi és a politikai vezérszerepért. A motazeliták megvetették mindakettőt a Koránnal együtt. Tagadták a kinyilatkoztatást és a csodákat, hirdették a szabadakaratot. A kharadsiták a szabadságért s testvériségért lelkesedtek.

Mialatt a görögök és a hinduk filozófiája világias és szabadelvű gondolkodásra készítette a Korán felvilágosult olvasóit, maga a nép a miszticizmus áradatába került. Szentjeit és ereklyéit, Mahommednek egy-egy fogát, hajaszálát tisztelte s a búcsúsok a szentek sírjaihoz roppant csapatokban zarándokoltak. A politikai élet nyomorúságai elől a rajongók a Keleten is a magános életbe menekültek s darócba öltözködve, imádkozva sanyargatták testöket. A nyolcadik század végén már a mohammedánoknak is volt kolostoruk Damaskusban, a kolduló barátok (dervisek) pedig csakhamar elhatalmasodtak.

Az uralkodók s az »Isten szolgái« (az imámok) ellen elkeseredve írja *Abulala*, az arabok legnagyobb, legszabadabb költője :

»Ti, országok urai, ti soká éltek, uralkodtok
S mentül tovább éltek, annál borzasztóbb a hatalmatok.
Bizodalmát veti a nép az Istennek szolgájába,
Hogy vezesse, ha a tömeg tanácstalan áll magába'.
Hiú vágy! Mert az isteni, égi vezér csupán az ész, —
Reggel, este mint tapasztalt kalauzod vezetni kész.
Felekezet, mely elszakít, talán azért van annyi sok,
Hogy könnyebben uralkodjék a fejdelem tirajtatok.«

A X. század közepén már az egyházi és az állami hatalom különválasztására komoly kísérletet tettek. *Al-Kahir* kalifa (931—4.) csupán az egyházi hatalmat tartotta meg magának. A *világi* uralkodás gondjait átengedte az emiral-omrának (a parancsnokok parancsnokának), akinek hatalma még nagyobb volt mint a frankok egykori háznagyáé. Jellemző, hogy ezt a méltóságot először is egy törökkel (Ibn-Rajkkal) töltötte be. 945-ben az emirséget a perzsa Moys-ed-daulat ragadta magához. Örökössé tette családjában, s lassankint annyira hátraszorította a kalifákat, hogy még a közimákban sem engedte említeni s a pénzekre sem verette nevöket. Egyiptomban Fátime vélt ivadékai (a Fátimidák) különben is máhdi knak (Istentől vezetetteknek), a hívők uralkodóinak nevezték magukat. *El-Moys* 972. dec. 9. a kalifaság székhelyévé tette az akkor alapított *Kairót*; Hákim pedig, a drúzok felekezetének alapítója (1017.) isteníteni engedte magát. A mohamedánság tehát immár *három* (bagdadi, kordovai, kairói) kalifaság közt oszlott meg, amivel a bomlás folyamata még nem ért véget. Pl. Antiochia, Hamát, Himsz, Haleb és Damaskus, szóval az egész Szíria emirjei nemcsak a görögökkel, hanem a velök szomszédos két kalifasággal szemben is védelmezték függetlenségöket. Perzsia 821 óta már csak neve szerint tartozott a bagdadi kalifasághoz. A Táhir, Szaffár, Számán és Buji házából szár-

mazó helytartók s egyes hercegek az egykor oly hatalmas birodalmat részekre szakították.

A perzsa műveltség és hatalom új korszaka s egyáltalán az iszlám egyházi és politikai reneszanza a kereszténység első millenniuma alkonyán, 998-ban *Mahmudnak*, a gáznai (afganisztáni) török szultánnak trónralépésével kezdődik. Törökök már több mint másfél százada szolgálták a bagdadi kalifákat, kiknek török zsoldos serege egy időben 70.000 emberből állt. Az arabok és perzsák azonban mindig rossz szemmel nézték hitöknek ezeket a védőit, akik többnyire turáni pogányokkal egészítették ki meg-ritkult soraikat. Pogánykodásuk, fajuk, nemzetiségök, az államtól való elzárkózásuk következtében épp oly gyűlöletesek voltak Bagdadban, mint valaha a germán zsoldosok Rómában. A »jöttmentek« egy része mint hadvezér, államférfiú vagy tudós mindamellett is nagy hírnévre és befolyásra tett szert: amott a római császárok, emitt a bagdadi vagy kairói kalifák udvarában. A politikai vagy társadalmi vétségek vagy talán éppen bűnök miatt összeomlott birodalom romjaiból amott a germánok, emitt a törökök alkottak új, nemzeti államokat. Amazok Európában, emezek Délnyugati Ázsiában és Északi Afrikában egy ezredévre megadták az államok földrajzi keretét, a vallásban pedig a mindnyájokat összekapcsoló közszellemet. A perzsák mindenesetre nemzeti veszteségnek tekinthették, hogy Mahmud elfoglalta Khoraszánt. Bőséges kárpótlást nyújtott ezért minden igazhívőnek, midőn mohamedánná tette India északnyugati részét. Indiának ma is 57

millió mohammedán lakosa van. Mint buzgó szunnita, készségesen elősmerte a kalifa egyházi tekintélyét s ezt azzal növelte, hogy Irán keleti részében örökre elvágt a siitaság terjedésének az útját. Megakadályozta, hogy Irán egységes siita kalifasággá, külön nemzeti egyházzá alakuljon át. Éppen ez a turáni rázta fel az iráni árjákat nemzeti dermedtségökből. Arabul verselő költőiket valósággal ő figyelmeztette, hogy nyelvében él a nemzet. Milyen mérhetetlenül más jelenség ez a turáni, aki 400 perzsa költőt gyűjt maga körül, hogy az ősi perzsa dicsőséget magasztalják, mint három század múlva az az Edward angol király, ki ötszáz walesi bárdot végeztet ki, hogy hírmondója se legyen a kelták nagyságának! *Firduzi* az ő megbízásából készítette el a *Sahnamét*, a királyok könyvét, amellyel a »portól fedett vén Iránt új életre ébresztette, az erős, bátor vitézek

255. ábra. Egy oldal Firduzi Sahnaméjából.
(A müncheni udv. és államkönyvtárban.)

dicsőségének hírét föllevenítette. A rég elhaltaknak az ő dala ad örök életet . . . » S a dal elhangzása után húsz esztendővel (1030.) a török Mahmud úgy halt meg, mint aki *az egész Perzsiát egyesítette* és visszaadta önmagának.

Viszálykodó fiai világbirodalmát a bokharai törökök, Togrul (Turul) és Csakar bégek (Szeldsuk vitéz unokái) vezetése alatt, már tíz esztendő múlva megsemmisítették. Tovább alig törődtek velök s így a Gaznák Indiában még 1186-ig uralkodhattak. A törököknek, akiket az Aral-tó mellől *Szeldsuk* az ezredik év táján Bokharába vezetett s egyúttal az iszlámra térített, maga a kalifaság, a turániak legrégibb dicsőségének színtere, Mezopotámia kellett. Khoraszánt, Kharezmet, Azerbajdánt meghódítván, a görög császárt évdíj fizetésére kötelezték. Bagdadban 1054-ben *Togrul* megjelent szeldsuk-törökjeinek élén Kaim kalifa előtt. Alázatosan kezét csókolt »Isten földi árnyékának«, de öt esztendő múlva már emir-al-omrának, a Kelet és Nyugat királyának nevezte magát. Feleségül vette a kalifa leányát s mint a kalifa és a mohammedán világ védője, Bagdad igazi ura halt meg 1063-ban.

Ő hárította el azt a veszedelmet, hogy Európának még egyszer mérkőznie kelljen Perzsiával, mely a perzsa emir-al-omrák, a Buji-szultánok növekedő hatalma következtében már-már a kalifaság helyébe lépett. És Togrul érdeme, hogy a török törzseket és a kalifaságban szolgáló török katonaságot a maga vezetése alatt egyesítvén, népét és faját ismét világtörténelmi feladatokhoz juttatta. A nomád nép hegemoniája alatt Iránban már eleinte helyreállt a rend és nyugalom. Az irodalom, tudomány, művészet, ipar, kereskedelem és földművelés, az állam élénk érdeklődése és erős védelme következtében, újabb fejlődésnek indult. A világ az arabok fellépése óta *másodszor* volt szemtanúja, hogy egy pásztornép, úgyszólván minden átmenet nélkül, milyen gyorsan alkalmazkodhatik az adott viszonyokhoz. A kitünő lovasságon kívül az alkalmazkodásnak ez a képessége könnyítette meg a szeldsukok hódításait. *Alp Arslán* (1063—72.) elfoglalta Halebet, egész Szíriát és Palesztinát. Elvette Arméniát, amely 9 és Georgiát, amely 5 országra szakadva, úgyszólván csak névleges tartománya volt a görög császárságnak. A tudós *Meliksah* (1072—92.) elvette a tudós VII. Mihály (1071—8.) görög császártól Kis-Ázsia nagy részét, melyet azután Rum (Ikonium) néven unokatestvére, *Szulejmán* vezetése alatt külön szultánsággá tett. A keresztények rovására többé nem akart terjeszkedni. Hatalma súlypontját keleten, Iránban kereste, s annak anyagi és szellemi életét fejlesztette páratlan lelkesedéssel és sikerrel. Kasgár elfoglalása után birodalma keleten Kínáig, nyugaton a bizanci császárságig és a kairói kalifaságig terjedt. Rengeteg birodalmának világi uralkodója ő volt, egyházi feje, mondhatni pápája, a kalifa. Csakhogy itt az állam és egyház viszonya világosabb mint ugyanakkor Nyugaton a császár és pápa küzdelmeinek idején. A kereszténység meg hasonlása kétségkívül kedvezett az iszlám megújulásának. Északnyugati Afrikában az elmurábitinok, vagy — a spanyolok szórontásával — almoravidák felekezete a szent Abdallah buzdítására Szenegalból és a Szahara oázisaiból birodalmat alapított. Juszuf meghódította Maghribot is, melynek fővárosává az 1062-ben alapított Marokkót tette. Megkísérelte, hogy a kordovai kalifaság szétmállása után Spanyolországban alakult 9 kis arab államot egyesítse (1086.). Az iszlám

ügye tehát, mely a kereszténység millenniuma végén bukófélben volt, a szeldsuk-törökök és az almoravidák részéről váratlanul jött segítség következtében új virágzásnak indult.

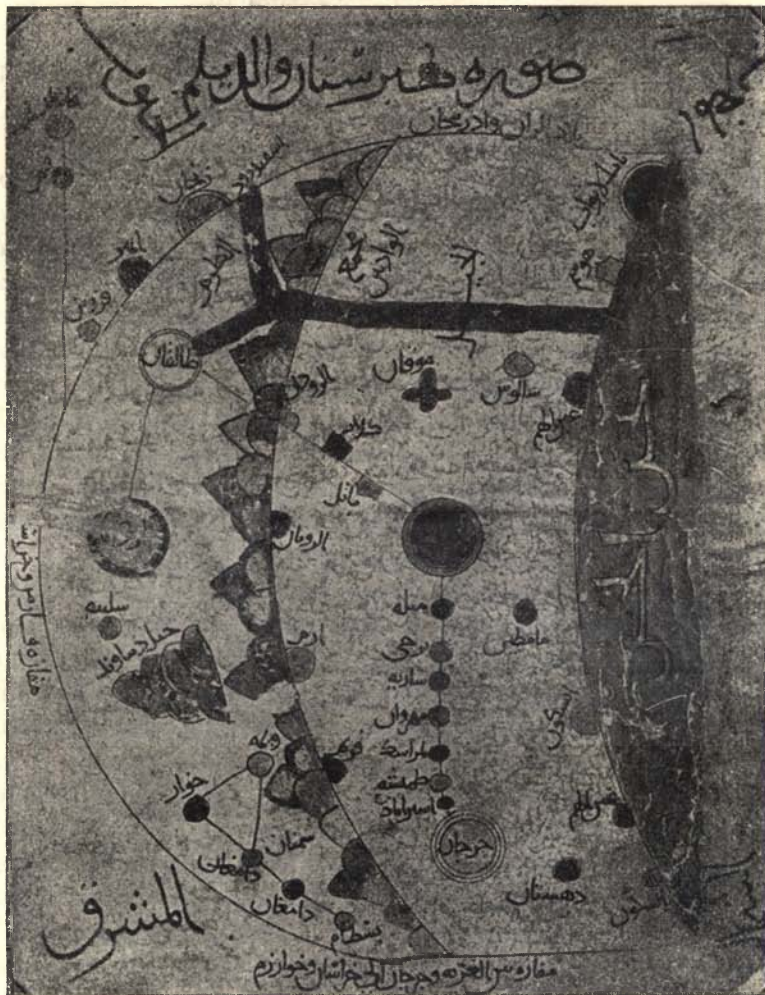
II. Az arabok műveltsége.

Bagdad, Szamarkand, Damaskus, Haleb, Kairó, Fez, Granada, Kordova világraszóló műveltség középpontjai voltak, ahonnan a haladás szelleme, az arabok s az ő alattvalóik és tanítványaik közé mindenüvé utat talált.

A Korán arab nyelvét a mohammedán világ különböző nemzete épp úgy megértették, mint a keresztény népek a biblia latin nyelvét. Az *arab nyelv és irodalom* tehát a kalifaság minden országában elterjedhetett s az arabul írók nagy része voltaképpen a hódolt népek soraiból került ki. Kis-Ázsiában és Egyiptomban az arabok csakhamar lefordították a görög remekírókat és az egykori pásztorok Aristoteles bölcsészetét, Euklides geometriáját, Ptolemaios geográfáját stb. magyarázták a birodalom minden részében. Damaskusban és Bagdadban a műveltséghez tartozott a görög beszéd s a kalifák is gyönyörködtek a klasszikusokban. Több száz irnokot fizettek, kik a klasszikus munkákat tudósok felügyelete alatt másolták. A mohammedán perzsa, török író arabul írta könyveit. A perzsáknál, akiknek költői valaha Mohammeddel versenyeztek, a nemzeti irodalom lassankint veszendőbe ment. A vitézi énekek már csak a nép ajkán maradtak fenn s a IX—X. század arab tudósai csupán mint folkloristai érdekességeket gyűjtögették össze. Amint azonban az arabok politikai hatása gyöngült, a nemzeti szellem a világvallás keretén belül is követelte a maga jogait ; sőt, amint ösmeretes, a perzsa és a hindu irodalmat éppen egy lángeszű török szabadította meg az elarabosodás veszedelmétől. A Koránnak csak a szellemét követték, nem a nyelvét. Sőt a szellemét sem mindig ; különben nem a borról, szerelemről, vadászatról írták volna a legszebb verseket. A valamenynyinél nagyobb *Abulala* († 992.) új szellemet, új világnézetet hirdetett dalai-ban. *Firdüzi* 60.000 versben perzsa nyelven énekelte meg Perzsia királyait, époszában pedig a pogánykor hőseit. A hindu irodalmat, perzsa létére, *Maszdud* a XI. században teremtette meg hindu nyelven írt költeményeivel. Száz évvel utóbb *Csanddal*, a hinduk Homerosa, már halálos gyűlölettel eltele írt a mohammedánokról, kik India nemzeti fejedelmeit eltiporták. A perzsák a hinduktól, az arabok a perzsáktól kapták, de azután mohammedán szellemben dolgozták át azokat a gyönyörű elbeszéléseket, amelyeket az »Ezeregyéj« címen mostan már az egész világ (Vörösmarty fordításában irodalmunk is) ösmer.

Az arabok prózai irodalma történeti följegyzésekkel és Korán-magyarázatokkal kezdődött. A próféta életrajzát először a medinai *Ibn Iszák* s a kalifaság alapításának és első küzdelmeinek történetét *Vákidi* († 822.), Mekkaét *Azraiki*, s az első arab egyetemes történelmet *Tabari* († 921.) írta meg. Történeti könyvek nélkül az arabok el sem lehettek volna s nemcsak nagy embereik, hanem híres lovaik és tevéik életrajzeit is szívesen olvasgatták. A magyarokról is többen megemlékeztek ; pl. a Lebediában élőkről *Ibn Rószteh*, a kincsek könyvének írója. Útleírásaik és földrajzaik a klasszikus népek műveivel vetekednek, sőt ezeket részben felül is mulják. Utazásra már a mekkai zarándoklatok és a hit-

térítések is ösztönöztek. A kalifák tudományos expedíciókat küldtek ki, pl. Hárun Jemenbe, az ambra eredetének és természetének megvizsgálására. A kereskedők minden irányban bejárták az óvilágot ; arab pénzt a Pecsoránál is találtak.

256. ábra. Isztáchri térképe (1172.) a Kaspi-tóról. (A gothai hercegi könyvtárban.) A térkép a Kaspi-tó déli partján levő Tabaristán és Dailam tartományokat ábrázolja. Balra fenn dél, jobbra lenn észak, jobbra fenn nyugat, balra lenn kelet van. A jobbra levő körszelet a Kaspi-tó, a fenn baloldalt beleömlő folyó a Safid rúd (a Kyzyl), mely keresztül folyik Dsilán (Gílán) tartományon. A közepütt levő kerektség Amul város ; alatt baloldalt a három vonallal összekötött hely Dsurdsán, a körív alakjában vonuló hegység az Elbursz, a baloldalt magánosan álló hegy a Demävend.

A nagy utazókat vallásos buzgóság, kereskedelmi érdek és tudománysszomj többnyire egyszerre ösztönözte vándorlásra és tapasztalataik megörökítésére. A IX. században *Ibn Khordadbe* főpostamester és *Ibn Fodhlan* ; a X-ben *Ibn*

al-Fakih, Ibn Haukal és Isztáchri; a XI-ben Al-Berúni, a XII-ben Idriszi, a XIII-ban Jákút az óvilágot a görögöknél és rómaiaknál alaposabban írták le. Legrégibb nagy utazójuk (a X. századból) *Maszúdi*, de minden szárazföldi utazó közt legnagyobb *Ibn Batuta*. A XIV. században élt; akkor, amikor *Abulfeda* már nyíltan hirdette, hogy a Föld gömbalakú s ha egy ember keletnek, a másik

257. ábra. Az ó-arabok állatköre.

nyugatnak menve kerüli meg, kiindulásuk pontjánál az egyik előbb, a másik utóbb számít egy nappal.

Tapasztalataikról az utazók nemcsak mint gyakorlati emberek és nyugodt megfigyelők, hanem mint iskolázott *filozófusok* is írtak. *Al-Kindi* már a IX. században lelkesedéssel és alaposan magyarázta Aristoteles bölcséletét, a X-ben pedig a mohammedán világ legnagyobb gondolkodója, *Alfarabi*, rendszerbe foglalta a görögök filozófiáját.

Avicenna (Szent István magyar király kortársa) az arab *orvosi tudomány* alaptételeinek kifejtésével szerezte magának a legigazibb érdemeket. Az orvosi és a *természettudományok* fontosságára újból az arabok figyelmeztették a világot. A botanikában már a sejteket kutatták s a növények földrajzát művelték; a damaskusi botanikus kertet *Ibn Baithar*, a legnagyobb arab botanikus († 1248.) saját utazásai és gyűjtései alapján világhírűvé tette. A természetrajz többi

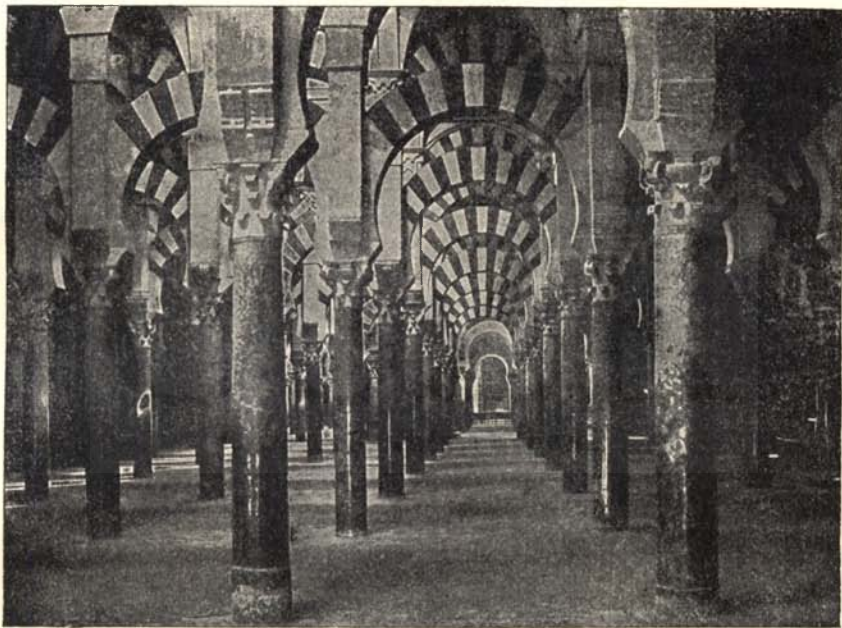
ágát is művelték. A kémiának még neve is arab. Alapítója a VIII. századbéli Geber (Dsafár), aki a bölcsék köve, a nagy elixir segítségével vegytani (alkhímiai) úton nemtelen fémből először akart nemes fémeket (aranyat) előállítani; azért az arabok alkhimiáját utóbb egyszerűen aranysínálásnak tartották. Aranynál többet ért, hogy ezen kísérleteik közben fölfedezték a kénsavat és a tiszta alkoholt, foszfort, salétromot stb. Különbséget tettek a savak és az aljak közt; gyógyszereikbe mérgeket, higanyt stb. vegyítettek. A *természettudományok* legkitünőbb művelője Alhazen, ki Szent Istvánnal egyidőben húnyt el, már meghatározta a Földet környező levegő súlyát és magasságát. Kimutatta, hogy a fénysugár a tárgyból indul ki, nem a szemből, amely azt csak felfogja; megfigyelte, de ki nem fejthette még a fénytörés, nehézkedés, szabadonesés és a hajcsövesség törvényeit stb.

A *matematikát* a görögök ideje óta ők művelték legszerencsésebben s önállóan fejtették tovább, amit Euklidesztől és más görög mesterektől, valamint a hinduktól tanultak. A tíz arab számjegy pl. voltaképp a hinduk találománya, az egyes jegyek helyértékét azonban az arab *Ben Musa* tette a számítás alapelvévé. Arábiában ő alkalmazta először a másfél század előtt Indiában föltalált zérust, melynek szifr (franciául chiffre, régi magyarsággal cifra) neve Európában csak akkor lett ösmeretes, mikor Leonardo Fibonnacci pisai matematikus 1202-ben *Liber Abaci* címmel könyvet írt az arabok zérus-rendszeréről. Arab név az algebra is (al gebr val mokabola: a szétválasztottnak összekötése). Az algebrát már a görögök is ösmerték, de csak Al-Chvárizmi († 820.) elevenítette föl, ki különösen az egyenletek módszerét fejlesztette tovább.

A *csillagászatban* Ptolemaios (az *Almagest*) volt mesterök. Már 772-ben csillagászati táblákat készítettek; a IX. században Damaskusban, Bagdadban, Kairóban csillagvizsgáló intézeteik voltak. Ibn Junisz (Szent István kortársa) csillagászati számításait még a XVIII. századbéli Laplace is használhatta. A hedsra 471. esztendejében (1079.) egy kongresszuson 365 napra, 5 órára, 49 első és 15 másodpercre tették a napév hosszát; vallási okokból azonban megmaradtak a holdév használata mellett. Ben Musa három fia a szandsári síkon két szélességi fokot megmérván, a Föld területét 40.070 kilométerre számították ki. Csillagászati eszközeiket Abul-Haszán Ali a XIII. században egy kétkötetes munkában ismertette.

Az arabok *iskolái* világhírűek voltak. II. Szilveszter pápa és Albertus Magnus a matematikában az ő tanítványaik; Spanyolországban 17 főiskola, Kordovában egymagában a X. század végén már 60 mindenféle iskola volt. Toledóban egy Jakab nevű magyar mester is tanult; s a magyarországi bolgárok Aleppóban szereztek meg egyházjogi ösmereteiket. A kairói Azhar-főiskolát, melyet 988-ban alapítottak, népességre nézve (10.000 tanulója lévén) ma is csak a berlini és a párisi egyetemek mulják felül. Csodákat beszélnek könyvtáraik gazdagságáról. Spanyolország 70 nagy könyvtárában állítólag 600.000 kéziratot őriztek s a keletiek még gazdagabbak voltak. II. Hákem több száz irnokkal tudósok felügyelete alatt másoltatta a könyveket, melyek sehonnan sem hiányozhattak, ahol mohammedánok laktak; pl. 1094-ben Montorpi János az új corveyi kolostorba Magyarországból hozatott arab könyvet.

A *művészetek* terén az arabok, mint a középkor népei egyaránt, az *építészetben* tűntek ki leginkább. Kupolás és minaretos mecsetjeik óriási sátorokat ábrázoltak. Külsőjük nagyon egyszerű volt ; belsejüket a karcsú oszlopok, merész, különösen »csepegőköves« boltívezetek és pazar arabeszkek annál díszesebbé tették. Az arabeszkek formáinak gazdagságában és színeinek összeválogatásában az arabok műízlését egy nép sem multa felül s a falak építésében is utolérhetetlenek. A mekkai nemzeti szentély s Omár jeruzsálemi mecsetje még nem mutat határozott stílust. I. Valid damaskusi és Abdul Melik jeruzsálemi fényes mecsetjei még a görögök hatása alatt épültek ; de már önálló alkotás Abderrámán kordovai mecsetje, melynek egy része most a keresztény székesegyházhoz tartozik. 1300 oszlop tartja a hatalmas kupolát s kupolára, oszlopokra, falakra a Korán böles

258. ábra. A kordovai mecset. (Építeni kezdte I. Abderrámán 786-ban.)

mondásait írták fel. Heine Almanzorja szerint most hódolva szolgálnak a gyűlöletes kereszténynek, megszokták az új időt s tűrik a szolgaterhet. Az egyiptomi stílus legszebb példái : Tulun és Haszán kairói mecsetjei, már XIII. századbeliek. A középkor második feléből való az arab építészet legdicsebb alkotása, a granadai Al-hambra (»A vörös«) : 24 vár, palota, mecset egy tömegben. Egyes részei (az oroszlánok udvara, az Abencerageok csarnoka) a mór ízlés remekei. Sok mecsetet keresztény templomokból alakítottak át s formákhoz, alaprajzokhoz egyáltalán nem igen ragaszkodtak.

Az arabok pusztai népe teremtette meg a középkor *városi életét*. Az Omáj-ják székvárosa, »az egész világ díszé«, Kordova volt ; III. Abderrámán a X. században két millió arany dénárnál (az állam jövedelmének egyharmadánál) többet fordított építésére, szépítésére. Kordovának, maguknak az araboknak

adatai szerint, akkor már egy millió lakosa, 28 külvárosa, 113.000 háza, 3000 mecsetje, egy 400.000 kötetes könyvtára, 60 iskolája, 85.000 boltja, 900 közfürdője, jó kövezete és utcai világítása volt. Nagyságra, fényre csak Bagdad multa felül; a keresztények legnagyobb városa, Bizánc, mögötte maradt.

Iparművészetők a fényűzés következtében erősen fejlett. A selyemszövések, szőnyegek, kordovai (kordovány) bőr, posztó, papiros, porcellán és tajték, a toledoi és damaskusi üveg, acél kardpenge, agyagedény készítésében és díszítésében mesterek voltak. Az ipar és kereskedelem sok dolgot (alkohol, ambra, magazin, moschus, cukor, szirup, rizs, elixir, kábel vagyis hajókötel, tára, tarifa, alkhimia, maszk, zenit, nadir, algebra stb.) most is az ő szavaikkal jelöl, ami eléggé mutatja művelődésök nagyságát és hatását. Nekik köszönhetjük a fehérneműek viselésének, a szappan használatának s a fürdésnek általánosabb divatját is. Messze földek találmányaival (iránytű, puskapor, papiros, több hangszer) ők ismertették meg Európát. A mezőgazdaságot ez a pusztai nép tökéletesítette, mert a cukornádat, rizst, gyapotot, pálmát Európában is elterjesztette, földjeit okszerűen művelte, öntözőcsatornákkal látta el; s a lótenyésztésben mestere lett az egész világnak.

Ilyen volt a valóságban az a mohammedán műveltség, melynek megsemmisítésére készült a kereszténység, hogy megmentse a magát. Tájékozatlanul állt vele szemben. Teljes hét század mulva is hasonló kicsinyléssel fogott fegyvert a kínai műveltség ellen, melynek ragyogását csak azért nem látta, mert bevonta azt a régiség nemes patinája. Európának mindig az volt a baja, hogy bár az egész világot kutatta, mégis csak önmagát ismerte.

IX. FEJEZET.

KERESZTESEK ÉS LOVAGOK.

I. A keresztes háborúk kezdete.

II. Orbán pápa arcképe
Szt László O kezdő-
betűjével

ORBÁN pápa 1095. március első napjaiban a piacentzai zsinaton Komnenos Alexios görög császár követségét fogadta. A görögök már négy évtizede nem tartoztak hívei közé. Kelet papjai — ahogy II. Rákóczi Ferenc jellemzi őket — méltóságukat képmutatással, a tudományosság hírével, vagy engedékenységgel és a császárok kedvének keresésével szereztek meg. Az efajta tudományosság — szerinte — kíváncsiságra, kételkedésre, újabb kutatásra, egyéni vélekedésre, makacsságra, eretnekségre vezetett. Így történt, hogy az az egyházi forradalom, amelyet Phokios konstantinápolyi patriarcha még 858-ban kezdett, 1053-ban azzal végződött, hogy Kerularios Mihály patriarcha a pápát eretneknek nyilvánította s a keleti birodalom népeivel elszakadt a nyugati egyháztól. Izsák görög császár, a Komnenos-ház alapítója, a patriarchát száműzte. Utódja, Manuel is meg akarta szüntetni a szakadást, mely Nyugatot éppen a legnagyobb veszedelem, a szeldsukok támadásakor idegenítette el Kelettől, de komolyan egyik sem mert szembe szállni a papsággal. 1901-ben, a bibliának újjörög nyelvre fordítása miatt kitört athéni lázadás idején, az athéni Empros megjegyezte, hogy a bizánci birodalmat elsősorban az eretnekség és a vallási viszályok döntötték meg. »Ha — úgymond — a bizánci császárnak lett volna bátorsága, hogy az összes izgatók számára Bertalan-éjet rendezzen, a bizánci birodalom ma is állana.« Hogy mégis megmaradjon, Alexios a szeldsukok ellen most a pápa útján a nyugati fejedelmek szövetségét kereste s megigérte, hogy ennek fejében a keletieket visszavezeti a nyugati egyházba.

Ilyen föltétel mellett VII. Gergely már 1074. március 1. kész volt a segítségre; előbb azonban a németrómai császárral kellett számolnia. Az investitúra-háború utódjait is lekötötte. Csupán a görög császár biztonsága miatt Európa különben sem mozdult volna meg, mert erre a birodalomra mindenkor bizonyos idegenkedéssel tekintett. A kereszténységnek sok más érdeke javasolta

a beavatkozást : a hitszakadás megszüntetése, a szentföldi zarándoklások bizsítása (amire legjobb mód magának a Szentföldnek visszafoglalása), mindennek fölött pedig annak megakadályozása, hogy az arab és szeldsuk mohammedának a Földközi tengernek európai részét is hatalmukba kerítsék. Most kellett elválnia, eléggé meggyökerezett-e már a kereszténység Európában, hogy közös vállalatra egyesítse a franciát, olaszt, németet, angolt, normánt, magyart, akik politikai okokból annyszor harcoltak egymás ellen. Van-e már valami erő, ami a *testvériség* érzetében egyesíthetné Európa nemzeteit ?

Az *eretnek* görög és a *kiátkozott* németrómai császár, vagy a francia király, de más uralkodó sem beszélhetett a kereszténység nevében. Ezt csak a *pápa* tehetette, a legtöbb kereszténynek egyházi feje. Amíg a pápa hűbéresküti követelt Európa fejedelmeitől, egy ország sem akarta feláldozni politikai szabadságát. Most nem a fejedelmekhez, hanem *népeikhez* fordult, a keresztény *társadalomhoz* és azt hitta fel a *keresztény szabadság* védelmére. Még pedig abban a Franciaországban, melynek házasságtörő királyát, Fülöpöt, ő, a francia, éppen akkor vetette egyházi átok alá.

Orbán pápa az auvergnei Clermontban 1095. nov. 18. nyitotta meg a zsinatot s 26-án Isten szabad ege alatt ékesszólásának egész erejével szólott a néphez, a nemességhez, a papsághoz. Arról a névtelen érzelemtől beszélt, amely minden keresztény szívét eltölti. Elmondotta, hogy hitetlenek szentségtele-nítik meg a jeruzsálemi templomot, kínozzák, zsarolják a zarándokokat ; és vázolta azt a veszedelmet, mely a szeldsukok részéről nemcsak Bizáncot, hanem az egész Nyugatot fenyegeti. Emlékeztetett arra a fényes multra, amikor francia lovagok már fegyvert ragadtak Hágár fiai ellen. Most olyan hadvezér mellett ragadjanak fegyvert, aki biztos győzelemre vezet és akinek szolgálatában vértanúság a halál, örök üdvösség a jutalom.

Isten is úgy akarja ! zúgott a lelkesült tömeg s Adhemar puyi püspök példájára lovagok, parasztok tolongtak a pápa elé, hogy vörös posztókeresztet varrassanak mellökre. A zsinat teljes búcsút hirdetett a kereszties hadjáratban résztvevőknek ; a távozók vagyonát az egyház oltalmába ajánlotta, átokkal fenyegetett mindenkit, aki mást a hadjárattól visszatartana s kihirdette a *treuga dei-t*.

II. Orbán tüzes szónoklatában volt annyi politikai számítás, mint III. Leónak abban a tettében, hogy, majdnem három századdal azelőtt, Nagy Károlyt megkoronázta. A pápaságot ez a két váratlan elhatározás tette politikai hatalommá ; emez a császárral szövetséget, amaz a néppel és mindkettő készen volt arra, hogy egyiket a másik ellen használja. Az új szövetség azonban erősebb volt a réginél. A föld népe minden országban mohón hallgatta papjait, kik most a szószékről társadalmi reformokkal biztatták, hogy annál könnyebben megmozdítsák. Inség, nyomorúság, betegség, jobbagyság elől ki nem akart volna menekülni, ha nemcsak lelke üdvösségével, hanem azzal is kecsegtetik, hogy családja itthon az egyház oltalma alatt marad s ő maga zsákmánnyal megrakodva térhet haza. A legtöbbnek fogalma sem volt a vállalkozás nehézségeiről, igazi céljairól, az út nagyságáról. Nem volt sokkal erősebb elhatározásra szüksége, mint hajdanában a makedóniainak, hogy nekiinduljon a kin-

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A KERESZTES HADJÁRATOK KORSZAKA.

cses Indiának, vagy egy mostani szegény magyar gazdának, hogy kivándoroljon Amerikába. Keresztény önzetlenségről, a legszentebb célok nevében követelt áldozatokról kevés fogalma lehetett a tömegnek, mely a nagy eszméket csak hinni tudta, nem megérteni. Legenda kellett annak és csoda; olyan szónok, mint Achéry Péter (Amiensi Remete Péter). Péter, Volkmár, Gottschalk s a többi népszónok mennyei szabadságról beszélt a tömegnek. Akik abban a hitben éltek, hogy segíthetnek a megalázott Krisztuson, hogyan ne hitték volna, hogy majd segítenek ők a maguk nyomoruságos sorsán is? A fejedelmek kedvetlenül fogadták a zsinat fölhívását. A lovagok, nemesek távozása hadierejüket csökkentette, a jobbágyság fegyverfogása pedig parasztlázadásra, a földesurak megtámadására vezethetett. A német parasztságot eleinte csúfolták a normandiai s más franciákat, akik éhesen, rongyosan, jóformán fegyvertelenül, szenténekek közt indultak neki egy ösmeretlen földrésznek; hanem azért őket is csakhamar elkapta rajongásuk és ellenállhatatlanul sodorta előre: ismert nyomorból ismeretlenbe. Néhol az egész falu népsége fölkerelkedett s a földesurak jobbágyság nélkül maradtak. Máshonnan csak a férfiak mentek el és otthonmaradt családjukról a földesúrnak kellett gondoskodnia. A táborban a parasztságot szabadoknak érezték magukat. Tisztjeiket maguk választották, az urakat szidták és sokat tanakodtak, hogyan segítsenek a jobbágyságon. Útközben harácsolásból, a zsidók kirablásából akartak élni; mert hiszen »nem kellene most háborúskodniok, ha a zsidók annak idején meg nem ölik Jézust«.

Első csapataik Normandiából *Remete Péter* és *San Savoir* lovag vezetése alatt 1096. márc. 8. indultak meg s húsvétkor Kölnben már elkezdték a zsidók üldözését. A Rajna mellékéről *Gottschalk* és *Volkmár*, majd *Emich* leiningeni gróf és Charpentier (»Äcs«) csapatai követték. Nemcsak a zsidókat üldözték (magában Mainzban hétszázat vágta le), hanem a félpogánynak tekintett Magyarországon is pusztítani szerettek volna. De csakhamar keservesen tapasztalták, hogy Magyarország már nemcsak keresztény, hanem erős és rendezett állam is, amellyel nem köthetnek ki büntetlenül.

A keresztések megérkezésekor éppen századik esztendeje volt, hogy uralkodni kezdett *Szent István* (997—1038.), a magyarok vezére, majd (1001.) apostoli buzgóságú királya. Egymagának három pogányfölkelést kellett levernie: a Koppányét, Gyuláét, Ajtonyét. Az új hit új államrendszert jelentett; s mivel ez részben német, vagy inkább frank mintára készült, a régi rend hívei a kereszténységet német vallásnak, szabadságuk megrontójának tekintették. Péter elűzése, I. Endre megválasztása ezért járt együtt a keresztények és a németek üldözésével. A XI. század derekán, amikor III. Henrik ellen megvédték hazájuk függetlenségét, az ősi szabadságot az ősi hittel együtt követelték vissza. I. Béla azonban elnyomta a pogányság utolsó nyílt forradalmát, *Szent László* pedig végképpen eltiltotta az ősi hitet. Ő mutatta meg először magyarjainak, hogy az európai felfogást egyeztetni lehet a tősgyökeres magyarsággal s a keresztény buzgóság éppen nem jelenti a német előtt való megalázódást, mint ahogy a vallásosság sem jelenti a pápa világi beavatkozásainak eltűrését. Két héttel a piacenzai zsinat befejezése után (1095. márc. 25.) Bodrogon már tudatta magyarjaival, hogy fegyveres csapattal zárandokol a Szentföldre s ha

készülődései közben oly váratlanul el nem huny (1095. július 29.), valószínű, hogy a clermonti zsinat reá, minden jelentkező közül a leghatalmasabbra, bízta a kereszteshadjárat vezetését. Akkor nemcsak attól a tervtelenségtől szabadul meg, hogy egy százezreket mozgásba hozó hadjárat elősmert vezér nélkül kezdődjék, hanem a keresztesek szabad átvonulásának útját és úgyszólván a hadi működés alapját, Magyarországot is biztosítja. Egy esztendő múlva a keresztesek hazánkon át már százezrével nyomultak előre, keletre; de Szent László magyarjai nem voltak köztük. Gyászban ültek, keseregtek nagy királyuk halálán. Hálások voltak azért, hogy igazi állammá tette hazájukat s biztosította annak európai helyzetét, s azért, hogy bizonyos nemzeti színt adott a katolicizmusnak. A keresztesháborúk ügyében azonban *Kálmán* (1095—1116.) hidegebb, de józanabb politikájához csatlakoztak. Kevesen voltak, fiatal keresztények; nemzetöket, vallásukat kockáztatják, ha európai tekintélyöket Ázsiában, vallásos eszményeiket nem falusi szentegyházaikban, hanem már is a szentsír templomában keresik. A magyarok valóban jobban tették, hogy otthon örködtek, amikor németek vonultak át hazájukon, melyet különben azok elfoglalhattak volna. *Kálmán* megsemmisítette gyűlevész hadaikat, a menekülőkre még a templomot is felgyújtatta, amiért a haragos krónikások valóságos pogánynak és nyomoréknak írták le. A nagy király azonban a krónikásoknál őszintébb keresztény volt, aki hazáját még keserű csalódások után sem zárta el a rendet tartani tudó keresztesek elől. Megmutatta erejét, de buzgó hitét is. A csöndesen átvonuló keresztesek ellátásáról Magyarországnál jobban egy állam sem gondoskodott.

Bouillon Gottfried, Alsó-Lotharingia hercege, aki 70.000 gyalogot, 10.000 lovast vezetett, Magyarország déli határán csókkal búcsúzott el *Kálmán* királytól. *Róbert* normandiai herceg, a legfényesebb, és *Rajmund* toulousei gróf, a legrendezettebb francia lovagsereg vezére mégis tanácsosabbnak tartotta, hogy amaz Olaszországból hajón, emez pedig Dalmátországon át, Magyarország elkerülésével keljen útra. A roppant sereg egységes vezetés nélkül érkezett Európa s Ázsia határára, Bizánc alá, ahol téli pihenőt tartott. Alexios császár fanyaron fogadta a zsolozsmaéneklésben berekedt, rablásai miatt Közép-Európában végigpáholt búcsúsokat és az otthon eltékozolt vagyonuk helyett Ázsiában gazdagságot kereső lovagokat, akik minden soktornyú városban magát Jeruzsálemet keresték. Még az Argonauták is tájékozottabban indultak újtokra. A keresztesek előtt csak az az egyetlenegy dolog volt bizonyos, hogy a szeldsukokat meg kell vernök, ha Jeruzsálemet meg akarják szabadítani. Sihederek, öregek, a keresztesek hitesei és apácákon kívül könnyelmű nők is csapatosan követték a sereget, amelynek mozdulatait így rendkívül nehezítették, élelmezését csaknem lehetetlenné tették. Alexios nem tudhatta, a nyugatiak a mohammedánokat, vagy az ő görögjeit gyűlölik-e jobban. Magát *Bouillon* csapatát is fegyveresen kellett kényszerítenie, hogy görög hűbérnek ösmerjen el mindent, amit Ázsiában a görögök egykori tartományaiból visszahódít.

1097-ben több vár, különösen Nikaia megvétele után a keresztesek megverték Dorylaionnál (a mai Eszki-Sernél) *Kilids* Arszlán szultán szeldsukjait. Ezt a kisázsiai keresztények: fölszabadulások, az egyiptomi Fátimidák pedig:

vetélytársaik megalázása kedves híre gyanánt üdvözölték. A keresztesek a görögöknek engedték át a félszigetet s inséggel küzdve nyomultak Szíria felé. A főiránytól többször eltértek; pl. *Bouillon Balduin* egy örmény fejedelem meghívására megszállta Edessát és (1098. márc.) megalapította az európai keresztények első ázsiai fejedelemségét. Maga a fősereg már 1097. okt. 21. ostromolni kezdte a 450 tornyú Antiochiát, mely alatt irtózatossá várt reá. Egy francia zárándok szerint

»Keresztény hadakról kell nektek szólanom,
Melyet a táborban az inség súlya nyom.
A készlet elfogyott, egészen kimerült.
. Sátra előtt hogy a Remete Péter ült,
Tafur koldúskirály kereste s nagy tömeg,
Ezernél több paraszt, kit éhség gyötře meg.
»Uram, tanácsot adj: enyhíts a nagy bajon, —
Ha Isten nem segít, az éhség sujt agyon.«
De Péter megszidott gyávát, kicsinyhitűt:
»Nem láttok-é halott törököt mindenütt?
Jó étel az, ha megsózod, megperkeled«
»Nos, egyetértetek én — felelt *Tafur* — veled!«

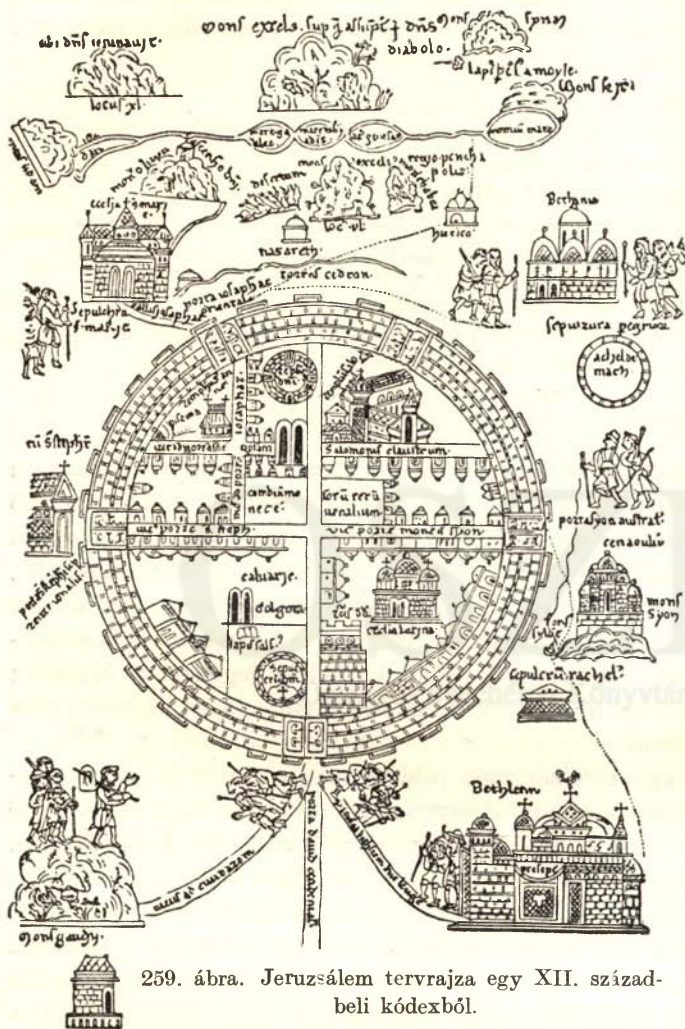
Bouillon saját korszából kínálta volna meg *Tafur*t, hogy igyék a szörnyű lakomára, mi ezután következett. A várat 1098. jún. 3. bevették, de harmadnap a bagdadi szultán vezére, *Kerboga* moszuli emir, már megjelent a fölmentő sereggel s az inség még nagyobb lett. Egy barát azonban megtalálta a szent lándzsát, mellyel valaha Jézust keresztülszúrták; tűzpróbával bizonyította be annak hitelességét, s most már a szent ereklyét villogtatva vezette a kereszteseket a törökökre, kik viszont a Koránt vitték soraik élén. A lándzsa legyőzte a Koránt; *Kerboga* megfutott s Antiochia fejedelmül *Boemundot* ismerte el, ki tudni sem akart a görögök hűbérjogáról.

A megfogyott sereg egyetértését még jobban megbontotta a pápa követének, *Adhemar* puyi püspöknek halála. Annyi százezerből már csak 20—25.000 érte meg azt a szerencsét, hogy 1099. június 7. megpillanthatta Jeruzsálemet. Sarujokat leoldották, aranyékszereiket, selyemruháikat levetették, tollas sisakjaikat leemelték és szívökben alázattal, szemökben könnyel léptek a szent földre. A középkor egyik legmeghatóbb jelene volt ez; egy imádkozó maroknyi sereg, amely Istenért végig küzdötte magát »minden poklokon keresztül.« Az egyiptomi arabok, kik egy esztendeje foglalták vissza a várost a szeldsukoktól, csak kisebb csapatokban és fegyvertelenül, mint zárándokokat, akarták bebocsátani a kereszteseket, akik azonban ötheti keserves ostrom után július 15-én d. u. 3 órakor ostrommal vették be a várost. Hagyomány szerint hetvenezer mohamedánt és zsidót hánytak kard élére és csak azokat a házakat kimélték, amelyeket valamely lovag hamarjában keresztrel jelölt meg. Vér fecskendezte be Salamon templomát és Omár mecsetjét. Aikre azonban nem hatott a vezér parancsszava többé, egyszerre szívökhöz kaptak, mikor az aszkétát látták maguk előtt. *Bouillon Gottfried* ledobta kardját, sisakját, saruját s fegyvertelenül, hajadonfövel, mezítláb, bűnbánó zsolozsmát énekelve indult a szentsír temploma felé. S amerre járt, a fékevesztett tömeg kezéből kihullt

a kard. Fegyvertelenül, hajadonfővel, mezítláb követték vezéröket, ki rajtuk aratta legnagyobb diadalát. Mellöket verve, könnyek közt szánták, bánták bűneiket, amiket vérontás közben éppen az imént követtek el. Szegények és árvák közt osztották szét szerzett kincseiket s betölt lelköknek minden vágya, amidőn

kiállott szenvedéseikért magának az Isten fiának sírjánál adhattak halát. A keresztény lelkesedés, a középkori szellem e magasztos pillanatban érte el tetőpontját.

A jeruzsálemi papok leborultak Remete Péter előtt, ki a szabadító háború ékesszóló apostola volt s azt szerették volna, hogy szavát most a jeruzsálemi egyházi állam, a *jeruzsálemi patriarcha királysága* érdekében emelje föl. A lovagok azonban Edesszában és Antiochiában megízlelték már az országalapítás dicsőségét. Most sem felejtették el, hogy mielőtt zsolozsmákat énekelve borultak le a szent-sírnál, karddal kellett utat törniök odáig. — A fegyverrel szerzett földet fegyverrel akarták biztosítani. Teljesen világi s minden más hatalomtól *független királyság* alapítását határoz-

ták el. Toulousei Rajmund és Róbert normandiai herceg nem vállalkozván, július 22-én csakugyan egyik vezéröket, *Bouillon* Gottfriedet választották meg. Ez maga is mutatja, mennyire nem volt egység a keresztesháború vezetésében. Gottfried elfogadta a szentsír védelmének feladatát; de visszautasította a *királyi címet* ott, ahol Jézust a zsidók királyának csúfolták; s a koronát ott, ahol Jézus töviskoszorút viselt. Teokrácia tehát nem lett a Szentföldből; az ország azonban a legtisztább vallásos érületen alapult.

Gottfried fejezte be tehát azt a világraszóló vállalatot, melynek megindítását a nép *Amiens* Péternek tulajdonította. Nőttön-nőtt nevök tiszta

fénye, amint »időben, térben távozott« s végre vallásos regekör középpontja lett. Szentnek tartották Pétert, aki, midőn már látta az Üdvözítő megszábadított sírját, elbocsátott szolgának tekintette magát s másfél évtized múlva Liège közelében, a huyi kolostorban, végezte életét. Bouillonnak köszönték a sikert, különösen azt, hogy a hódítás megtartására vállalkozott. A költők (századok múlva Torquato Tasso is) őt dicsőítették mint Jeruzsálem megszábadítóját. Azonban a megszábadított föld első igazi királya *Balduin* volt, aki bátyja halála után 1100. karácsonyán jeruzsálemi királlyá koronáztatta magát. Százakkal harcolt az egyiptomiak ezrei ellen, egyéb segítségre sem számolva többé, mint az Európából minden húsvétkor érkező néhány ezer zarándokra. A király lassankint a Szentföld minden kikötőjéből kiverte a mohammedánokat, 1118-ban pedig már egészen a Nilus torkolatáig nyomult előre. Meghalt, mielőtt visszaérkezhetett volna országába, melyet két földrésszel dacolva, a harmadiknak segítségével voltaképpen ő alapított. Otthon, Európa valamennyi templomában, ezentúl is minden este zúgtak a harangok, hogy a keresztések győzelméért, Jeruzsálem megmaradásáért imára buzdítsák a híveket.

II. A lovagkor.

Isten is úgy akarja ! Ezzel a kiáltással kezdtek a lovagok az első keresztesháborúhoz s majdnem két századon át ugyanaz a hit, vallásos lelkesedés és jelszó tüzelte őket küzdelemre. Az egész idő alatt csak azt tekintették igazi lovagnak, aki életében legalább egyszer harcolt a Szentföldön vagy bárhol a »hitetlenek« ellen ; mint ahogy igazi mohammedán is csak az volt, aki életében legalább egyszer elzarándokolt Mekkába. A mohammedánok rajongásával szemben ők képviselik a keresztények rajongását ; a keresztesháborúk korát tehát méltán nevezik lovagkornak, daliás időknek. A lovagrend lett a hűbéres nemesség legelső osztálya ; a papsággal együtt a keresztesháborúk idejétől fogva egyedül ezt tartották udvarképesnek, előkelőnek. A királyok külön színekkel, címerekkel tüntették ki s a lovagrendbe valamennyit, még a lovagok fiait is szigorúan meghatározott szertartások szerint vették fel.

Nagy ünnep volt a lovag fiának születése ; negyven nap múlva, az anya avatásával egyszerre, tartották a keresztelőt, melyre sok komát híttak, nagy áldomást csaptak. A dajka két esztendeig szoptatta a fiút, kit azután is a cselédekre bízta. Hétesztendős korában *courtoisiera*, udvari, finomabb, franciás szokások megtanulására szorították. Egy kis katekizmuson és biblián kívül egyéb tudománnyal nem igen gyötörték. A pajkos fiút az udvarmester meg is verhetette, mit a kis IV. László magyar király története szintén bizonyít. Lovagolni, futni,

260. ábra. XI. század-beli páncélos vitéz.

ugrani, mászni, birkózni, parittyázni, vadászni, vívni tanították, mert ennek vette legtöbb hasznát a csatában és a tornajátékban. Ha mindezekben ügyetlennek mutatkozott, 12 esztendő korában papnak szánták. Az ügyeset valamely előkelőbb udvarba küldték, ahol mint *aprod* (garçon, page, varlet, damoiseau, écuyer, Knappe, Junkher, Edelknecht) egy tapasztalt lovag keze alá került, hogy engedelmeskedni tanuljon, ha később parancsolni akar. Felszolgált ura asztalánál s mint fegyverhordó, tornajátékokra, sőt harcra is elkísérte gazdáját. Finom társalgást és modort a ház asszonyától, vagy attól a nőtől tanult, akit szabad volt eszményképül választania, hogy neki szentelje minden nemesebb indulatát. A szegény fiú könnyen válhatott ily módon egy-egy üresszivű nő játéktárgyává is. Ha már arra való volt, tekintet nélkül korára, lovaggá avatták (pl. Szent Istvánt 21, I. Gézát már 16 éves korában), néha a csatamezőn, rendszeren azonban lakodalom, keresztelő vagy más ünnepek alkalmával a templomban. Előbb megfürdették, új ruhába öltöztették, éjszakára a templomba csukták. A reggeli misét térden állva hallgatván végig, fényes vendégsereg jelenlétében az avatómester — néha maga a király — kardjával az oltár előtt háromszor gyöngéden vállon ütötte s Isten, Szent György és Szent Mihály nevében lovaggá tette. »Légy vitéz, bátor és hű.« Megeskette, hogy fegyverét a gyöngék s elnyomottak védelmére használja; azután a testvériség jeléül megölelte. Ünnepiesen adták oda sisakját, kardját, lándzsáját, sarkantyúját s a templom ajtajáig kísérték, ahol lovára pattanván, mint lovagot és urat üdvözltek.

A lovag páncélingben (vas hőmerben) és páncélnadrágban járt. Salapot (nemez süveget) hordott, hogy fejét ne nyomja túlságosan csúcsos, kúpös, vagy gömbölyű sisakja (Helm). A sisakot drágakövek, zománc, vagy feliratok díszítették s rendszeren a címer koronáját, oroslánját stb. ismételték rajta. Ha rostélyát leeresztették (ami rendszeren csak a támadás pillanatában történt), a lovag nehezen lélegzett, fuladozott, mert a lélegzőn (lucertumon) át alig kapott levegőt. A keresztesháborúban a nap heve ellen orrjegyet (vászonzendőt, comát) használtak s annál vitézbbnek tartották a lovagot, mentül piszkosabb, rongyosabb orrjeggyel került haza a hadjáratból. A címerekben utóbb, festői foszlányokban, ékítésül alkalmazták. Magát a címert (crista) a sisak búbjára kötött orrjegy fölött egy bőrdarabra festve viselték. A láb-szárt vas- vagy acéllemezek, a lábfejet sodrott vas- vagy bőrcsizmák, a nyakat és vállat ércgallérok védelmezték. A vasmell (torax) fölé korszovágyot (corsetet, fegyverkabátot) öltöttek. A legfinomabban kovácsolt páncél is többet nyomott 15—20 kilogrammnál s egyiknek-másiknak értékét két millió koronánál is többre becsülték. A fegyverzethez tartozott a címeres és rendszeren háromszögletű pajzs vagy vért, mely öblös és legalább egy méter magas volt. Támadó fegyverül a kard és a lándzsa szolgált. A tört, csatabárdot, kétélű hadiszekercét, buzogányt, vagy mácot, szúcsát (lándzsafélét), farkaskaszát (háromhegyű lándzsát), hadicsépet, hadisarlót, alabárdot, hajítódárdát, többféle nyilat, gerelyt, tegezt, puzdrát nem tartották lovaghoz méltónak.

Lovaiikat legszívesebben a spanyolországi araboktól és a magyaroktól vásárolták. Sodronypáncél és címeres takaró borította a lovat. Saját és lovagja

páncéljának nagy súlya alatt a legtüzeesebb paripa is csak nehézkesen mozgott.

A lovagok intézménye nem politikai, hanem társadalmi alkotás ; inkább is hatott ez utóbbi irányban. Emelte, nemesítette a társadalmi életet és bizonyos közszellemet teremtett, pl. vakbuzgóságba átesapó vallásosságot. A lovag fő kötelességét s vele az új társadalmi osztály lényegét szabatosan megjelölte VII. Gergely pápa, midőn Szent Lászlótól (1079. márc. 21.) azt kívánta, hogy

261. ábra. Balduin király a három lovagrenddel. A prágai érseki káptalan XIII. századbeli kódexéből. — (A latin szöveg olvasása: Exercitus, qui in coelo et in ecclesia sunt, sequantur cum in equis albis. Horum exercituum sunt similitudine in ecclesia exercitus hospitalis sancti Johannis et militum templi et dominorum theutonicorum. Fidelis et verax rex baldewinus, qui sedet in equo albo, habens dyademata multa et multas victorias. — Magyarul: Az égben és az egyházban levő sereg fehér lovakon követte. Ezen égi seregekhez hasonlóak az egyházban Szent János kórházának, a templomos vitézeknek és a német uraknak seregei.

A hű és igaz Balduinus király fehér lovon ül, lévén sok koronája és sok diadala.)

»mindig az igazság egyenes útját kövesse ; özvegyeknek, árváknak, zarándokoknak atyai szeretettel viselje gondját ; az egyházakat ne bántsa, gőgös, pajkos ellenségek vakmerő támadásai ellen oltalmazza«.

Egyes lovagok összeálltak s egészen az egyház és emberiség szolgálatára, védelmére szánták el magukat ; kivált a Szentföldön és Spanyolországban, ahol a mohammedánok ellen folytonosan kellett küzdeni. Szerzetesek módjára szegénységet, tisztaságot és engedelmességet fogadtak, azonfelül arra

kötelezték magukat, hogy harcolnak a hitetlenek ellen, ápolják a sebesülteket, betegeket. Pedig gazdag emberek voltak, mert csak olyat vettek föl maguk

262. ábra. A johanniták pecsétje.

közé, akinek legalább 2000 hold földje volt. Az egyházi lovagrendek úgyszólván a szerzetes és lovagi élet egyesítői s a daliás idők keresztény lelkesedésének legnemesebb példái. Saját nagymesterek és káptalanaiik igazgatása alatt álltak, akik eleinte csak a pápától fogadtak el parancsokat.

1118-ban nyolc francia lovag alapította Jeruzsálemben, Salamon király temploma helyén, a *templomosok* (templariusok), 1121-ben Puy Rajmund a francia *jánosvitézek* (johanniták, most máltai lovagok) és 1190-ben Frigyes sváb herceg (Barbarossa Frigyes császár fia) a *német lovagok rendjét*. Inkább csak viseletökben különböztek. Tagjaik egy része mint páncélos vitéz, a másik (mely polgárokat is befogadott) mint gazda, betegápoló vagy pap szol-

gált. Eleinte alamizsnából, kenyéren és vizen éltek, mint »szegény apostolaik«. A hívők lelkesedése, a fejedelmek ajándékai csakhamar dúsgazdagokká tették őket. Fényes templomokat emeltek, kórházaikat sok ezer beteg számára rendezték be és egész csapatokat tartottak a Szentsír védelmére. A templomosoknak utóbb tízezer házuk volt Európában, hajóhaduk, bankjuk, tele pénztáruk. Hazánkban az Árpádok korában mind a három rend virágzott; a johannitáké 27, a templomosoké 8 házzal, a németek pedig megkapták az egész Bárcaságot, ahonnan azonban, mivel független országot akartak alapítani, II. Endre már 1225-ben kiverte őket.

Az egyházi lovagrendek alakulása a világi lovagokban is fölkeltette a közösség érzetét. Segítettek egymáson, valóságos, vérszerződéseket kötöttek barátságuk ápolására, hasonló címereket és jelmondatokat választottak. Néha sajátos fogadalmakat tettek; pl. hogy nem hordanak páncélt vagy sisakot, míg az ellenségtől nem szereztek egyet; vagy hogy csak félszemökkel néznek, balkezőkkel esznek, ágyban nem hálnak, súlyos láncot hordanak, míg bizonyos feladatokat meg nem oldanak. Szent Györgyre, szent madaraikra (a pávára, fácánra) esküdtek. Ereklükben néha jobban bíztak mint kardjaikban. A keresztes háborúk idején kardjuk markolatát akárhányszor mint keresztet tartották a mohammedánok elé, hogy ebben a jelben győzzenek.

Az *egyén* felszabadításának azt az eszméjét, melyért a vértanúk a cirkusz porondján oly készségesen haltak meg, mélyen fogta fel Madách Tankrédje és életének céljául tűzte ki. Szükkeblúségnek tartotta volna, hogy a pályabérben osztozást sajnálva, akárkit is be ne vegyen társul, kiben van lelkesültség nagy tettek végrehajtására. Abba a zárkózott testületbe, a *lovagos-tálya*ba, melyhez tartozott, szívesen fogadott s egy kardcsapással hajlandó volt rendjébe emelni mindenkit, akit méltónak talált rá. Mégis a *rendiség* képviselője, aki a forrongó népkhaosz ellenében meg akarja őrizni kiváltságait, kincseit. El van készülve rá, hogy ez a lovagrend, melyet képvisel, kialszik

egyszer s félig összedől ; de az a hit élteti, hogy szent tanai addig a tömegbe hatnak. Füle hallatára mondja a vén eretnek is, hogy

»Az eszme él s a láng, mely fellobog,
Világot késő századokra vet.«

S megy elszántan a halálba, »a szentháromság rejtélyes tanában a homoiu-siont hirdetve, míg az egyház a homousiont alapítá meg a hit cikkeiül.« »Mi akkor a magasztos, nagyszerű, ha egy *i* miatt is ily elszántan mehetni a halálba ? Tankréd elhajítaná kardját és visszatérne északi honába, »hol még az őserdők árnyékiban a férfibecs, a tiszta egyszerűség dacol e síma kornak mér-givel«. Egy titkos szó azonban szüntelen ösztönzi, hogy újjá teremtsé századát.

»Hiú törekvés ! Mert egyént soh'sem
Hozandsz érvényre a kor ellenében.«

A *kereszténység* magasztos eszméje, mely a szíveket betölté, a keresztes hadak durva katonája előtt annyit ér, amennyivel megfizeti szolgálatait : mohón kap a bűnbocsánaton, melyet pénzen vehet ; a gazdag drágán, a szegény potom áron, de hozzájut mindakettő. Az emberi szív legédesebb érzelve, a *szerelem*, majd mint lehelet nyomtalanul lebben el, majd lábbal tiporva a sár-ban hever. Egyszer oltárkép a nő, máskor csak mulatótárs. És mindez azért, mert kora a nőt »nem tekinti és becsüli nőnek, nőhívátása megjelölt körében !« *Tankréd*, ki azon töpreng, hogy ő, ki annyi sarcot vívott a pogánytól, nem bír-e betörni a kolostor falán, mely mögé eszményképe vonult, kénytelen beérni Lucifer gúnyos válaszával, hogy »nem ám, mert védi a *kor szelleme* : erősebb mint te«. Bizonyosan más az ókor Didó királynéjának megcsalt, őrzöngő szerelme, mely őt tűzhalálba, öngyilkosságba kergeti, mint Heloïse forró szenvedélye, melynek egy zárda rideg boltívei alatt, évek kínos gyöt-relmei közt kell emésztődnie. Máriá-nak, mint Isten anyjának, tisztelete gyöngéddé tette a világot az egész női nemmel szemben. Igazi szabadság uralkodott a kolostorok vasrosté-lyai mögött. Hódolat, szentet meg-illető tömjénezés vette körül a nőt, ki a világ hiúságairól, szépsége hatal-máról lemondott, földi gyöngeségeken felülemelkedett. Észrevétette a férfiú-val, hogy nemes a lelke, érző a szíve ; méltó reá, hogy a világi életben ne játékszere, hanem szeretett élettársa legyen a férfiúnak, ne rabszolgája, hanem szabadságának megédesítője.

263. ábra. Király és harcosok. (Egy metzi kódex miniatürje.)

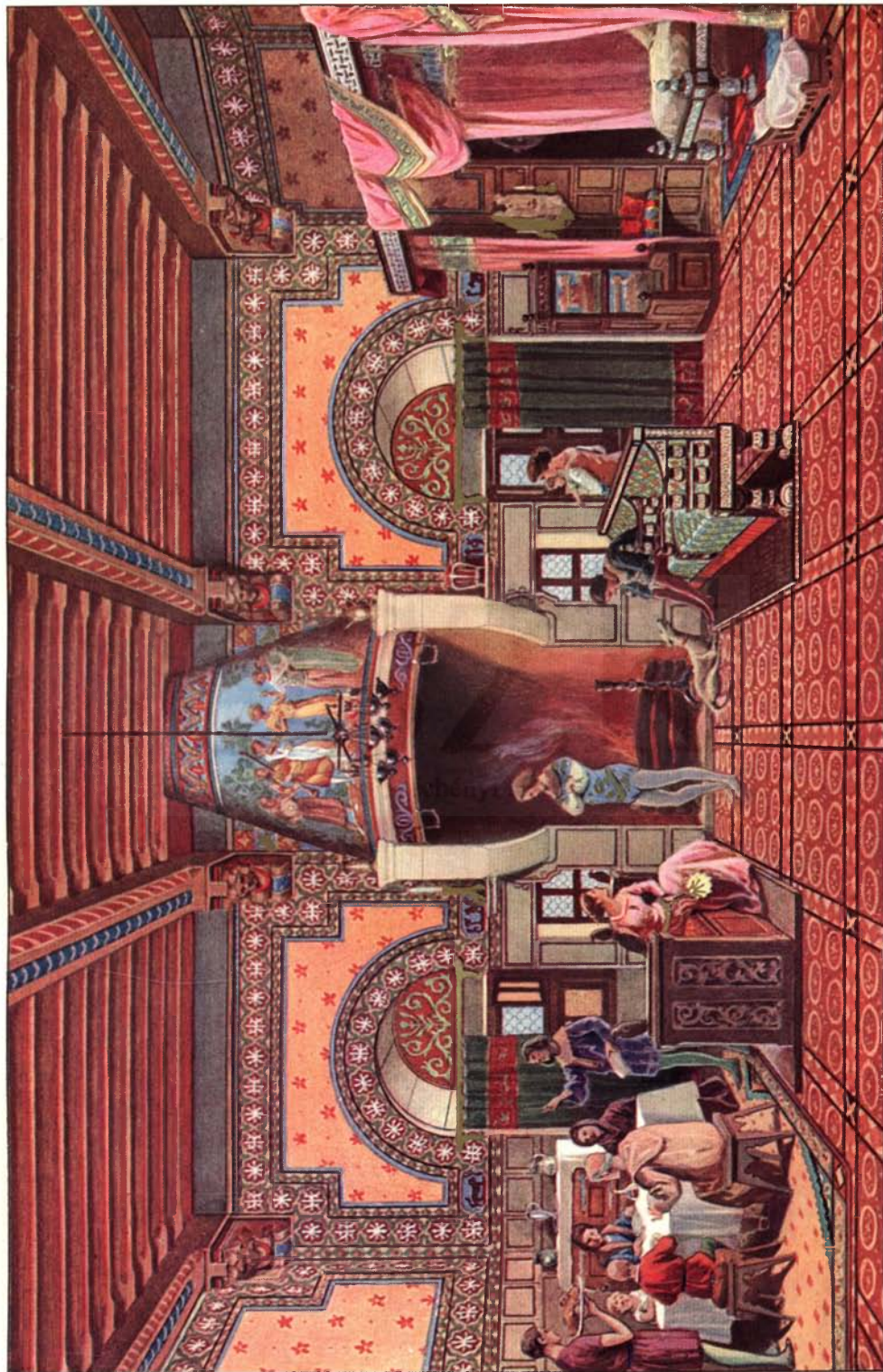
Az emberiség az apácakolostorok keletkezésekor tudta meg igazán, milyen valódi kincs a nő; mert ekkor látta csak, mily végtelen az áldozat, amit hozni képes.

Hódolat környezte immár a világban élő nőt is. A lovagkor elősmerte a plátói szerelem jogát. A férjes nő bevallott eszményképe lehetett valamely lovagnak, aki városról városra, országról országra kelve, lándzsát tör minden-kivel, aki kételkednék, hogy ő a világ legszebb, legerényesebb asszonya. Az ereklyék tisztelete némileg módosult. Az a selymes hajfürt, vagy az a kis szalag, melyet imádottjától kapott, a reménytelenül epedő vitézt nagy tet-tekre bátorította. Az asszony néha nem is ösmerte imádóját, aki ajkain mégis az ő nevével indult világgá, »hírvirágot szedni gyöngyös koszorúba«. Törvé-nyek védelmezték a nő becsületét s kisebb-nagyobb határozottsággal mindenütt kimondták, hogy házasságban a férj és feleség egy test, egy lélek. Törvény adhat jogot a nőnek, hogy a háborúban elesett vagy eltűnt férje javaiba vagy éppen trónjára üljön. Ha visszatért a férj, tudta, hogy hosszú távollétének ideje alatt becsülete, vagyona elsősorban felesége hűségére volt bízva. A néha évekig tartó elválás megtanította, hogy szerelmében nemcsak akkor biztos, mikor felesége puha karjai ölelik. Bourbon Lajos herceg, az Aranypajzs lovag-rendjének alapítója, meghagyta lovagjainak, hogy »tiszteljék a nőt s ne tőrjék az ellenök szórt rágalmakat; mert Isten után tőlük van a férfiak minden

tisztessége«. A lovagkor egyik alapvonása tehát *a nők tisz-telete*, az emberiség egyik felének, és pedig szebbik felének, felszabadítása lett. Franciaországban a férj 1272-ben már úrnőjének (madame, domina), a magyar pedig, sokkal kife-jezőbben, már régtől fogva feleségnek szólította hitvesét. Most keletkezett az a német közmondás, hogy az asszony-tisztelet előbbre való, mint az istentisztelet (Frauendienst geht vor Gottesdienst). Gyöngédség, udvariasság, kényeztetés csakhamar túlzásokba tévedt. A női kacérságról, divatról, kendőzésről a középkori krónikák is sokat tudnak mesélni. És midőn az előkelő körök hölgyei mesterségesen fokozták bájaikat, hogy még jobban magukhoz láncolják a férfiakat, el kellett jönnie annak az időnek, midőn reájuk *szellemök* ragyogtatásával is hatni akartak. Ott, ahol a lovagkor böl-csője ringott, a Provenceban, a finom és szellemes társalgás divatját a nők kezdték meg. Provence »daltelt«, napsu-garas mezein mélyebb volt a vallásosság, lángolóbb a sze-relem, édesebb a dal, mint akárhol máshol a románok föld-jén. Korán *művészet* lett itten a szerelem, amelyre szinte hivatgatott a gyönyörű tájék balzsamos levegője. Itt tanul-ták meg legjobban az ars amandi-nak azt az édes tételét, hogy a plátói szerelem rajongásának fokozásával az imádó a szerelem legmámorosabb örömét (joy, joie) érheti el. Hit-ték, hogy ez olyan felülmúlhatatlan foka az érzelmeknek, mint a vallásos rajongás önkívülete; ott a halandó a nő

264. ábra. Görög csá-szárné (állítólag Pi-roska, Szent László húga). A párisi nem-zeti könyvtár minia-türje után.

FRANCIA LAKÁS BELSEJE A XII. SZÁZADBAN.

lelkével, itt Istennel egyesül. Nem szentségtörő hasonlat ez. Provence az a hely, hol a vallási és a szerelmi rajongás, úgyszólván, egy töről hajtott. Istent imádni, a nőt tisztelni az apródot ott tanították legkorábban. A lovagok először ott választottak maguknak úrnőt, hogy az imádott teremtés korlátlanul uralkodjék szívökön, eszökön. Szolgáiknak, udvarlóiknak vallották magukat, tornajátékaik bírójává a nőt tették. Némely dologban egyenesen a nők ítéletét kérték ki; főképp az olyanban, hol inkább izlésnek és kedélynek, mint tanultságnak és rideg észnek kellett döntenie. Azóta, hogy I. Vilmos provençei gróf leánya, Róbert király felesége, a XI. század elején teremt megnyitotta a darabos lovagok előtt, szellemének igézete alá került az előkelő világ. A lovag kénytelen volt az illendőség szabályaihoz alkalmazkodni. A XII. században már szokásba jött, hogy a »társaság« legfontosabb kérdéseit s egyesek szíve ügyeit a legszellemesebb, legerényesebb és legelőkelőbb nők bírósága, szerelmi törvényszéke (cour d'amour) elé vigyék. Tizenegy ilyen bíróság alakult s a társadalomnak gondja volt reá, hogy ítélete ne maradjon pusztá szó. A nők esküdszékének ítélete beedződött a közfelfogásba s nemesítő hatása akkor is megmaradt, mikor ez az intézmény már a XIII. században hanyatlani kezdett, mert az eszményi szerelem mellett a ledérségnek is kedvezett, sőt szertelenségekbe tévedett.

Mindenesetre túlzás volt az, hogy a nők tisztelete a bálványozásig fajult; de melyik forradalomban nincs túlzás és melyiknek tévedéseit nem felejtjük el azokért a nemes eszményekért, amiket adott? A XIX. század demokráciájának és forradalmainak költője szeretettel gondol reá:

»Zordon, de ragyogó lovagkor! Kiégett
Piros északi fény! Újra meggyújtalak,
Képzetem fáklyája újra meggyújt téged;
S lángodnál látszik a tündérkert ujlág,
Melynek oly szép fája volt s oly szép virága:
Vitézség cserfája, szerelem rózsája!«

III. A keresztesháborúk Ázsiában és Afrikában.

Lovagok, keresztesek az egységes Szíria helyett négy független fejedelemséget alapítottak a Földközi tenger legkeletibb partjain: a *jeruzsálemi* királyságot, az *antiochiai* fejedelemséget, az *edessai* és a *tripolisi* grófságokat. A vezetés a jeruzsálemi király kezében volt, de az államok egyre viszálykodtak, gyakran küzdöttek is egymással s Európa újabb segítségei nélkül nem oltalmazhatták volna magukat a mohammedánok ellen, akiket mégis folytonosan zaklattak. A katolikus nyugatiak megvetették a görögkeletieket is és a jobbadán francia lovagok a görög helyett a franciát akarták a *Levante* (Kelet) kereskedelmének s egész társadalmának érintkezési nyelvénvé tenni. Ázsiában a mohammedánok az európaiat ma is *frenginek*, franknak nevezik s ezen a néven gyűlölik. Pedig a kereskedők jobbára olaszok voltak s a kereszteshadak adták a Földközi tenger kereskedelmét a velenceiek, genovaiak, pisaiak kezébe. Jó pénzen éppen a mohammedán ellenség szállított nekik Indiából élelmi szerezet, fűszereket, pézsmát, aloét, kámfort, selymet, elefántcsontot,

gyöngyöket stb., amiket azután Európában nagy nyereséggel adtak el. Ők is megvitték a mohammedánoknak Európa terményeit, iparcikkeit; de egyre hozták a *kivándorlókat*, *búcsúsokat* is, akik vallásos kötelességöknek tartották a mekkai búcsusok legyilkolását, kifosztását. Ázsiában is európaiak maradtak; uradalmaikat a hűbériség elvei szerint rendezték be, bírják ezen elvek, vagy pedig — polgári ügyekben — a déleurópai városok kereskedelmi törvényei alapján ítéleztek. A Szentsír törvényei (lettres du Saint-Sépulcre) a helyi viszonyokhoz képest csak később fejlődtek ki, s Bouillon Gottfriedet csak azok tartották első összegyűjtőjének, akik a törvénykönyv tekintélyét növelni akarták. Az ázsiai keresztény államoknak érdekökben állt, hogy a kivándorlók helyzetén mentől inkább könnyítsenek. Az egyházi lovagrendeken kívül minden nagyobb nemzet gondoskodott első ellátásukról, betegeik ápolásáról, szegényeik segítéséről; pl. Szent István jeruzsálemi szállójának pusztulása után 1135-ben Petronella magyar asszony s valamivel utóbb II. Géza is külön templomot, kórházat és szállót építtetett a magyarok számára.

Vallásos kegyelete, kereskedelmi érdeke miatt Európa folytonosan törődött a szíriai keresztény államokkal. Nagy megdöbbenést keltett tehát, midőn Imád-eddin-Zenki mosszuli emir, Szíria mohammedán fejedelemségeinek meghódítása után, a keresztény országokat is az *egységes Szíriába* akarta kebelezni s 1114-ben először is az edessai grófságnak vetett véget. III. Jenő pápa megbízásából »a mézesajkú« *Szent Bernát* clairvauxi apát egy *második keresztesháborúra* buzdította híveit. VII. Lajos francia király sok ezer lovaggal együtt felvette a keresztet. Bernát maga is a csodák csodájának nevezte, hogy Speierben III. Konrád németrómai császárt hasonló határozatra bírta. S valóban csoda volt, hogy a franciák és németek egy vállalatra egyesültek; de még sem indultak el egyszerre. A németek 1147. jún. 8. léptek magyar földre; táborukba fogadták a trónkövetelő Borist, rendre sarcolták a kolostorokat s káptalanokat és szívesen fogadták a mult esztendei osztrák háborúban győztes II. Géza ajándékait. Bámulták a magyaroknak királyuk iránt tanúsított határtalan tiszteletét, mely annyira különbözött az ő szervezetlen monarchiájuktól.

Mánuel görög császár, Szent László unokája, Kálmán magyar királynak (nagybátyjának) módjára bánt velök. Hazáját nem akarta rakoncátlan keresztések országújtjává tenni; a fegyelmezetlen németeket tehát, akikkel több csatája volt, végre is elkergette Konstantinápoly alól. A magyarok szívesebben látták a franciákat. A királyok csókkal, öleléssel üdvözölték egymást s Géza király VII. Lajost még komájának is meghívta.

Kis-Ázsiában a szeldsukok megverték a németeket, akik így csak nagyon megfogyva csatlakozhattak a partok mentén utánuk jövő franciákhoz. Palesztinába a két király alatt csak néhány lovascsapat jutott el. (1148.) Jeruzsálemben sem látták őket szívesen, mert a *pullók* (ahogy a szentföldi keresztések utódjait nevezték) hatalmukat féltették tőlük. Damaskus sikertelen ostroma után a franciák és németek a görögöket és pullókat árulóknak nevezvén, különböző utakon tértek haza; Konrád Konstantinápolyon át, hol most nagy fénnel fogadták, VII. Lajos pedig Sicilián keresztül. Az a kellemetlen hír fogadta, hogy felesége, Eleonóra, elvált tőle és Plantagenet (II.) Henrik

angol királyhoz ment férjhez, aki ennek következtében Franciaország leghatalmasabb hűbérese lett. A német »Oroszlán« Henrik és »Medve« Albert hercegek kárpótlásul a Balti tenger mellékére vezették azután kereszteseiket, hogy a pogányságba visszaesett szlávok ellen harcoljanak.

Nur-eddin (»a hit világossága«) mosszuli emír 1154-ben elfoglalta Damaszkust és azt tette szíriai birodalma középpontjává. Onnan küldte hadait Melisenda jeruzsálemi királyné és fia, III. Balduin, valamint szövetségeseik, az egyiptomi mohammedánok ellen, akik, keresztény bajtársaik garázdálkodásait megunván, különben is maguk hitták be őt. 1168-ban Shirkuh szeldsuk vezér elfoglalta Egyiptomot. Unokaöccse, Szaladin (Salah-eddin) 1171-ben meghódította a Fatimok kairói kalifaságát, ura, Nur-eddin halála (1174.) után

265. ábra. I. Frigyes lovagaival templomba megy. (Felirat: Fredericus fortissimus imperator cum innumera procerum multitudine domum Domini redempturus accelerat. Petrus de Ebulo berni kéziratában.)

pedig Szíriát és Mezopotámiát. A bagdadi kalifát arra kényszerítette, hogy őt Egyiptom és Szíria szultánjának ismerje el. Ettől fogva, mint kegyes muzulmán, mindent elkövetett, hogy kiűzze a keresztényeket. Kihirdette a szentháborút, Tiberias közelében a hattini dombon elfogta Guidó jeruzsálemi királyt s a templomosok nagymesterét. (1187. júl. 5.) Zsákmányul ejtette a keresztények hadi jelvényét, a szentkeresztet; kivégeztette a templomos és johannita lovagokat; levágatta a nemnemeseket, de inni adatott a királynak, ki napok óta egy korty vizet sem kapott. Október 2-án meghódolt maga Jeruzsálem is. Szaladin véget vetett a keresztény királyságnak. Ledöntette a kereszteteket, összezúzatta a harangokat, tömjénnel, rózsavízzel tisztítottatta meg a mecseteket. A török történetíró szerint az örömhír hallatára »megharsannak a trombiták, minden szem örömkönnyegekben úszik, minden szív köszöni Allahnak a sikert, minden száj zengi dicséretét«.

Orban pápát sírba vitte Krisztus keresztje elvesztésének a híre (1187. ok. 20.); de utódja, VIII. Gergely, majd III. Kelemen (1187—91.) azonnal

a Szentkereszt és a Szentföld visszafoglalására szólította fel a fejedelmeket. Bójtöt, nyilvános könyörgéseket, hét esztendőre békét rendelt, bűnbocsánatot hirdetett mindenkinek, aki felveszi a keresztet, az itthonmaradókat pedig a hadjárat költségeinek fedezése végett az úgynevezett Szaladin-tized fizetésére kötelezte. Ebben a pillanatban kétségkívül a pápa uralkodott a keresztény világon.

Az öreg *Barbarossa Frigyes* németrómai császár a mainzi országgyűlésen 1188. márc. 27. csatlakozott a mozgalomhoz és százezer emberével már április 23-án megindult. A németek hazánkban békességben, Görögországban csetepaték és nyomorúságok közt vonultak el. Kis-Ázsián (az iconiumi szultán-ságon) át néhány győzelem után Szíriába jutottak, de az ősz császár fürdés közben 1190. június 10-én a Szálefbe fűlt. Fia, »Sváb« Frigyes (Konstancia magyar királyleány vőlegénye) seregének csak romjait vezethette Acre ostromára. Ekkor már útban voltak a franciák és az angolok is. Királyaik Páris-tól északra, a gisorsi szilfa alatt 1188. januáriusában kibékültek egymással, összeültek és felvették a keresztet, de két esztendő múlva is külön úton indultak el s Messinában egyesültek. *Rikárd* angol király a lázongó várost kiraboltatta (amiért a siciliaiak oroszlánszívűnek nevezték el) s a zsákmányon nem akart *Fülöp Ágost* francia királlyal osztozkodni. Emiatt, sok torzsalkodás után, ismét különválva folytatták útjokat és csak Acre alatt egyesültek ismét. Keresztények és mohammedánok közt egymást érték a vitézi mérközések, bajvívások, míg végre (1191. júliusában) az őrség megadta magát. Szaladin 200.000 bizánci aranyat fizetett, visszaadta a szentkeresztet s megígérte, hogy szabadon bocsátja a keresztény rabokat. Rikárd a keresztények, Szaladin a mohammedánok hőse lett. Valóságos mondakör támadt tetteikről, kivált azután, hogy a franciák és németek hazamenvén, a Szentföldön csak ketten állottak egymással szemben. A lovagiasság mintaképe azonban dűrva volt és kegyetlen. Lipót osztrák herceg zászlóját Acre falairól letépte és sárba tiporta; a 2000 török kezest levágatta, mert Szaladin 40 nap alatt nem tudta előteremteni a hadisarcot. Szaladin erre megtartotta pénzét, a szentkeresztet és hadi foglyait, de a Rikárddal kötött békében mégis megengedte a Szentföldre való zarándoklást. Nemes szívéről, emberszeretetéről, felvilágosult gondolkodásáról jellemző részleteket beszélnek; halála (1193.) után hét századdal (1900. dec. 12.) II. Vilmos német császár méltán helyezett koszorút damaskusi sírjára. A Levanteban megszűnt a keresztények uralma; a jeruzsálemi királyság csupán Fönícia partvidékére szorítkozott s fővárosa Saint-Jean d'Acre lett. Tripolis grófság és az antiochiai fejedelemség ugyanazon herceg alatt egyesült. De a keresztesek új területeket is szereztek; II. Leó megalakította s a pápa elismerésére kényszerítette Kis-Örményországot. Királyság lett Ciprus is, melyet Oroszlánszívű Rikárd (ki útközben elfoglalta) Lusignan Guidónak adott el. Rikárd hazatérése egész Odisszeia. Lipót osztrák herceg, majd VI. Henrik császár fogságába jutott; Trifels várában, monda szerint, hű dalosa, Blondel, úgy akadt reá, hogy dalára a király a dal folytatásával felelt; de Rikárdot nem ő, hanem — százezer márká váltságdíj lefizetésével — maga az angol nemzet szabadította meg.

III. Kelemen pápa közben újabb kereszteshadjáratokra buzdította a fejedelmeket. III. Béla magyar király már 1192-ben, László király szentté avatásakor, fogadalmat tett a szentföldi útra. Erre gyűjtött kincseit azonban fia, Endre herceg, polgárháborúkban pocsékolta el. III. Ince pápa mindamellett újból Szaladin pártoskodó utódjainak megtámadására, Jeruzsálem visszafoglalására tüzelte a fejedelmeket, akik azonban nem hajlottak szavára s egymás ellen harcoltak. Később éppen a kiátkozott Fülöp Ágost birodalmában, tehát megint Franciaországban, *Foulque* (Fulco) neuillyi pap szónoklatai oly lelkesedést keltettek, hogy állítólag 200.000 lovag és vitéz vette föl a keresztet. A nemeslelkű, vitéz *Bonifác* montferrati örgróf vezetése alatt 1202-ben mégis csak 4500 lovag, 9000 fegyverhordó és 20.000 gyalog indult Egyiptom megtámadására. Velence 85.000 ezüst márkát (négy millió koronát) követelt átszállításukért, de mikor 34.000 márkával adósok maradtak, azt az ajánlatot tette, hogy ennek a fejében a magyaroktól foglalják el Zárát, mely kereskedelmeket feszélyezte. A 93 éves *Dandolo* doge kívánsága teljesült, amiért a pápa Zára elfoglalása után kiközösítette. A kereszteseket is átokkal fenyegette, ha vele maradnak; *Dandolo* azonban meggyőzte őket, hogy egy keresztesháború sem sikerülhet, míg azt nem magából Bizáncból intézik. A trónjától megfosztott Izsák görög császár és fia, *Alexios Angelos* is behívta őket a bitorló III. *Alexios* ellen s nagy jutalmon kívül egyházi unióval kecsegtette őket. A keresztesek tehát ostrom alá vették Bizáncot, szökésre kényszerítették III. *Alexios* s Izsákot és fiát, IV. *Alexios* kiáltották ki császáruknak. A görögök azonban fellázadtak az idegenek beavatkozása és az unió gondolata ellen. V. *Alexios* körül csoportosultak, ki felszólította a kereszteseket, hogy egy hét alatt távozzanak. Erre a keresztesek 1203. novemberében másodszor is ostrom alá fogták s 1204. tavaszán bevették a világ legerősebb várát. Mükincseit elrabolták, elvitték (pl. a négy érc lovat Velencébe) vagy összetörték, a várost felgyújtották, kifosztották, a császári családot elkergették és megalapították a *bizánci latin császárságot*. Császár Flandriai *Balduin* lett, Thessalonike királya *Bonifác*, Morea hercege *Champlitte* Vilmos lovag s Athén hercege *De la Roche*. A francia lovagok és Velence, amely a tengerpartokat és a szigeteket magának foglalta le, Ázsiába szorította át a görög császárságot, mely ott is két részre, nikaiai és trapezosi császárságra szakadt. Nagynehezen a pápa is megnyugodott, mert ezentúl ő nevezhette ki a bizánci patriarchát. Azt remélte, hogy a latin császárság alapítása visszaadja a *keresztény egyház egységét* s előmozdítja a keresztes háborúk ügyét.

A pápák a XIII. században is mindent elkövettek, hogy újabb meg újabb keresztes háborúkra lelkesítsék a híveket. A francia és német gyermekek szomorú sorsú hadjárata után III. Ince pápa II. *Frigyes* császárt s János angol és II. Endre magyar királyokat szólította fegyverre. Az indulásra kitűzött időt (1217.) a pápa és az angol király már nem érte meg, II. *Frigyes* pedig halogatta és pontosan csak II. Endre teljesítette fogadalmát.

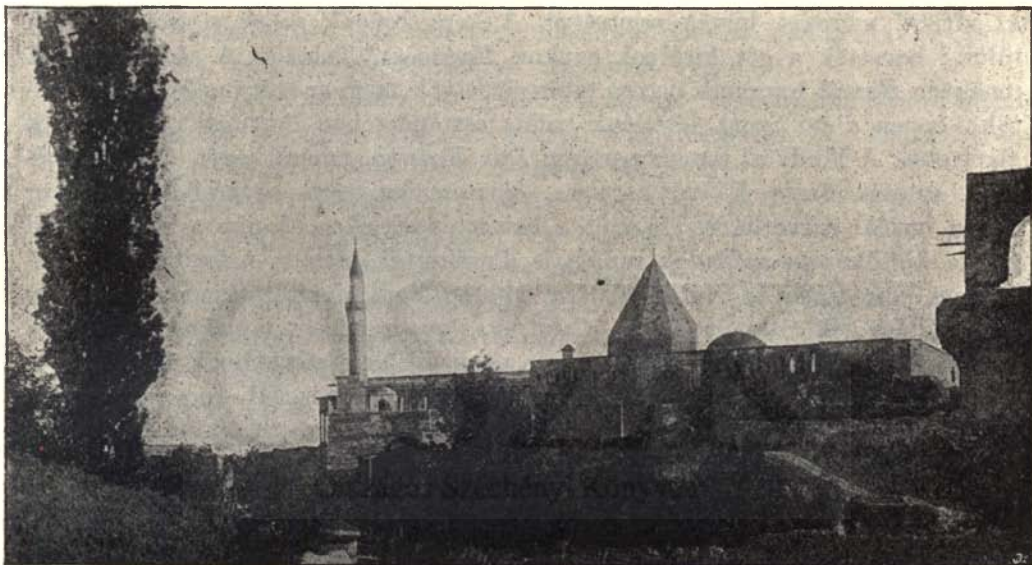
Ez az *ötödik keresztes háború* (1217.) az egyetlen, melyben a magyarok saját királyuk vezetése alatt vettek részt. Hazánk őszintén sohasem barátkozott meg ezzel az eszmével. Az első keresztesháború önvédelemre kényszerítette

tette Kálmán királyt. Az átvonuló sok százezer idegen aggodalmat kelthetett benne, Magyarország független állam maradhat-e, ha ezek a viharok, mint a passzát-szelek, bizonyos időközökben végigtombolnak rajta. A második és harmadik háború már nem vezetett nyílt támadásra hazánk ellen. Ha sikerül Mánuel görög császár (1143—1180.) terve, a Kárpátoktól a Bosporusig és a Mátapan-fokig személyes unióban élő hatalmas birodalom feleslegessé tett volna minden keresztesháborút, mert maga oldhatta volna meg a Levantei és a Szentföldi kérdést. Pár évvel Mánuel és Béla halála után a két birodalom már tapasztalta, hogy a keresztések valóban területük épsége, sőt függetlenségük ellen törnek. A »barbár« magyarok most még csak Zárát, az »eretnek« bizánciak azonban egyidőre egész európai területöket elvesztették a keresztések politikája miatt. A keresztesháborút Álmos, Boris és Géza hercegek az egész XII. századon keresztül szintén alkalomnak tekintették, hogy csatlakozásuk, vallásos lelkesedésük ürügye alatt otthon zavarokat támasszanak, pártütő seregeket gyűjtsenek. A keresztesháborúkra gyűjtött pénzen Endre herceg három polgárháborút indított bátyja, Imre király ellen. Imre 1200-ban maga is megígérte a kereszt fölvetelét, de csakugyan nem lehetett kedve hozzá, midőn két esztendő múlva a negyedik keresztesháború éppen a magyar tengerpart hódítgatásával kezdődött, s a szövetséges Bizánc elfoglalásával és Velence balkáni hegemoniájának biztosításával végződött. Erre 1217-ben azzal felelt, hogy a latin császárság megszerzését s vele Magyarország tengeri hatalmának megalapítását tervezte. Számíthatott a görögökre, kik benne a mohammedánoknál is gyűlöltebb katolikusok ellen a szabadítót és Velence megbosszulóját láthatták. A szentek apja és nagyapja 1217-ben nem annyira vallásosságából, mint politikai számításból teljesítette fogadalmát. Ő az első magyar király, ki a tengeren túl hódítani akart. Spalatóból Ciprusba, onnan, Egyiptom helyett, Acreba hajózott. Sikertelen hadjárata után Tripolisban nagy-szerűen megajándékozta, a Csurgótól a Drávaig terjedő föld uraivá tette a johannitákat, kiknek segítségével akarta megalapítani a magyar tengerészetet; azután Kis-Örményországon, Kis-Ázsián, Nikaián, Bizáncon és Bolgárországon keresztül tért haza. Családi összeköttetésbe lépett az örmény királlyal, hogy a latin császárság természetes ellenségei segítségével szerezze meg a bizánci koronát. Ez a vágya éppoly kevésbé sikerült, mint Velence visszaszorítása; de hogy helyes irányban indult, azt jó száz esztendő múlva az Anjouk szerencsésebb politikája bizonyította. Ha megmarad eredeti szándékánál s egyenesen Egyiptom, a leghatalmasabb mohammedán szultánság ellen megy, az északnémetek és frizek kereszteshadával a Nilus deltáját s vele Palesztinát hatalmába keríthette volna; így 1221-ben a manszurai kudarc után a németeknek is oda kellett hagyniok a deltát.

III. Honorius pápa ezért nem Endrét, hanem II. Frigyes császárt okozta, aki tízesztendei halogatás után Brindisiből 1227. szept. 8. elindult, de negyednapra már visszatért a viharos tengerről, mire az új pápa, a szenvedélyes öreg IX. Gergely, szept. 29. kiátkozta. Azonban kiközösítve, a pápa tilalmával dacolva is tengerre szállt és a Szentföldre érkezett. Minden tartománya közül Siciliát becsülvén legtöbbre, az olasz városok kereskedelmi érdekeit tartotta

szeme előtt. Nem hadakozott, hanem szerződésre lépett az egyiptomi szultánnal, ki biztosította a szent helyek szabad látogatását. (1229.) IX. Gergely utóbb belátta, hogy a Szentföld nyugalmát másképpen biztosítani nem lehet és feloldotta őt az átok alól.

A XIII. század derekán a pápaság, Olaszország s a német császárság nyílt háborút folytatott egymás ellen. Magyarországot 1241—2-ben elpusztították a mongolok, Jeruzsálemet 1244-ben feldúlták Ejub szultán turkomán lovasai. A latin császárság apró államai folytonosan veszekedtek egymással. A görögök gyűlölték őket mint vallásuk és országuk megrontóit. Szabadulást Ázsiába menekült császáraiktól vártak, akik 1261-ben véget is vetettek az

266. ábra. I. Ala Eddin Kaikobad szultán (1219—1236) mecsetje és palotája Koniában.

ötletszerűen alapított latin birodalomnak. Csak a francia lovagokban pezsdült fel a hitbuzgóság, melyet azonban egyeztetni tudtak tengerészeti és kereskedelmi érdekeikkel. Szent királyuk, IX. Lajos vezetése alatt a *hetedik* keresztesháborúban (1248—54.) Egyiptomot, a *nyolcadikban* pedig (1270.) Tuniszt akarták elvenni a mohammedánoktól. Egyiptomban azonban Lajost a szultán hadastul elfogta és 800.000 arany lefizetése után engedte szabadon. Nem sokat törődött vele, hogy azután még három esztendeig derekán ciliciummal, mezítláb zarándokol Palesztinában s maga is napszámos gyanánt dolgozik Caesarea falainak építésénél. Tuniszban, a régi Karthago területén, a seregét pusztító dögvésznek maga is áldozatul esett. (1270. aug. 25.) A hadjárat csak annyiban ért célt, hogy a szultán kétszeres adót ígért a sicíliai francia királynak s Tuniszban megengedte a keresztény vallás szabad gyakorlatát.

Szent Lajos halála napján *véget értek tulajdonképpen az ázsiai és afrikai keresztesháborúk*. A Szentföldön 1291-ben a keresztények utolsó vára, Acre, is elesett. A pápák még egy századig megkísérelték, hogy fölkeltsék a régi

buzgóságot s adókat szedtek a keresztesháborúk céljaira ; de egy sereg sem indult többé Jeruzsálem felszabadítására.

IV. Európai keresztesháborúk.

A keresztesháborúk nemcsak a Szentföldön, hanem Európában is folytak és pedig nemcsak a mohammedánok, hanem a pogányok és az eretnekek ellen is.

A *spanyolok* hat álló századon át örökösen harcoltak a *mórok* ellen, akik be-betörték Dél-Franciaországba is. Kordova utolsó nagy kalifája, III. Ábderrámán bukása (998.) után már négy keresztény királyság (Leon, Kastília, Aragonia, Navarra) küzdött a részekre szakadt kalifaság ellen, amelynek arabjai az afrikai mórokat hitták segítségül. A keresztények sokat visszahódítottak tőlük ; bevették a gót királyok egykori fővárosát, Toledót. A régi Lusitania területén *Henrik* burgundi herceg (akit némelyek magyar származásának mondtak), éppen a mi Szent Lászlónk halála esztendejében Portugália királyságot alapította. A Földközi tenger partjain *Don Rodrigo*, népies nevén *Cid* (»Hübéres«), szintén Szent László kortársa, egyre-másra verte az arabokat. Olykor éppen velök szövetkezve harcolt a keresztények ellen. A nép a XII. század óta, a költők még századok múlva is dicsőítették tetteit. A legdicsőbb valamennyi közt Valencia visszafoglalása. (1094.) Most alakították meg az Alcantara, S. Jago di Compostella és Calatrava lovagrendeket, amelyeknek főcélja a mohammedánok kiűzése volt. Mikor a negyedik keresztesháború után Marokkóból egyszerre 400.000 mór özönlött el Spanyolországot, III. Ince pápa egész Európában keresztesháborút hirdetett ellenök. A nemzetökért s vallásukért lelkesedő spanyolok azonban 1210-ben a maguk erejével űzték ki őket. 1238 óta az arabok már csak Granadán uralkodtak, ahol mint a kastíliai keresztény király hűbéresei békeségben éltek. Fővárosuk fényét a másfél század alatt (1213—1338.) kiépült *Alhambrával* növelték. Amikor azonban az adófizetést megtagadták, aragoniai Ferdinánd és Izabella kastíliai királyné Granadát 1492-ben egyesült erővel elfoglalták. A spanyolok 781 esztendei emésztő küzdelem után nemcsak az arabok uralmának vetettek véget, hanem valahára egységes birodalomná is tehették hazájukat.

Franciaország egyesítésére szintén a keresztesháborúk adtak alkalmat ; elsősorban az a hadjárat, melyet III. Ince pápa a languedoci *katharosok* (tiszták) felekezete ellen indított. Ez a felekezet a jó és rossz ellentétes voltán alapult. Kelet-Ázsiából buddhista, mardeista, manichaeus és gnostikus elemekkel gyarapodva, századok múltán két úton ért Európába. Egyrészt Kazárországon keresztül, azért kazár vallásúaknak (az olaszok gazzaroknak) nevezték követőit. Másrészt Szíria és Kis-Ázsia felől jött a Balkán-félszigetre, hol a görögök *katharosoknak* (s innen a magyarok *kacérok*nak, a csehek *kacirok*nak, a németek *ketzerek*nek), leghívebb követői, a bolgárok és bosnyákok pedig *bogomiloknak* (istenfélőknek) hitták őket. Milanóban, hol főképp a *zsibárusok* (*patari*) utcájában laktak, *patarenok*, Dél-Franciaországban Alby városáról *albiak* (*albigenses*) s apostolukról, Valdo Péter lyoni kereskedőről *valdiak* (*valdenses*) és jóemberek (*bons hommes*) néven ismerték őket. Aszkéták voltak, magukat

mindentől megtartóztatták s azt hitték, hogy nemcsak az élet kényelméről van joguk lemondani, hanem magáról az életről is. Mivel a bibliát mindenki maga olvashatja, a papságot feleslegesnek tartották s az egyházi javak elkobzását sürgették. A III. lateráni zsinat mint a hit, állam és társadalom ellenségeit, már 1179-ben kiátkozta őket, III. Ince pedig Simon monforti gróf vezetésével 1179-ben kiátkozta őket, III. Ince pedig Simon monforti gróf vezetésével 1179-ben kiátkozta őket, III. Ince pedig Simon monforti gróf vezetésével 1179-ben kiátkozta őket, III. Ince pedig Simon monforti gróf vezetésével 1179-ben kiátkozta őket.

Poroszország alapítására a német lovagrend kereszteshadjárait adtak alkalmat. A rend egy része, II. Endre magyar király hívására, 1211-ben a Bárcaságban telepedett le. Midőn Balk Hermann tartományi mester ezt a területet a pápának ajánlotta fel hűbérül, a király 1225-ben kiűzte. A bujdosókat Konrád lengyel (masovia) herceg csakhamar az Alsó-Visztula és a Memel közt lakó szláv poroszok meghódítására és megtérítésére buzdította s ők Salza Hermann nagymester engedelmével el is fogadták a meghívást. Véres harcaikat már 1230-ban kezdték a poroszok ellen; Livlandban, a kardosrenddel egyesülve, még nagyobb erővel folytatták küzdelmüket, s 1283-ban kereszténnyé tették az egész népet. A következő esztendőben már a litvánokkal kezdték meg száz esztendőös háborújukat. A litvánok semmibe sem vették azt a keresztet, amelyet a lovagok kardjának markolata ábrázolt; de meghajoltak azon kereszt előtt, melyet egy bájos királyleány tartott feléjük. *Jagello* litván fejedelem 1386. febr. 15. megkeresztelkedett, hogy harmadnapra feleségül vehesse Nagy Lajos magyar és lengyel király árváját, *Hedvig* lengyel királynét. Ettől fogva Lengyelország és Litvánia személyes unióban élt s visszaverte a kereszties vitézeknek minden támadását; legdicsőségesebben Tannenbergnél 1410-ben. A lovagok különben 1309. óta székvárosukból, Marienburgból, erőlesen folytatták a hódítást és a térítést. Uralmukat lassankint a Visztula torkolatától a Finn öbölíig terjesztették s elég önállóan uralkodtak 1618-ig, amikor Brandenburg választófejedelemség hatalma alá kerültek. Az így gyarapodott választófejedelemség 1701-től fogva a Porosz királyság nevét viseli.

267. ábra. Capistrano János.
(Rafael ifjúkori festménye.)

Magyarország déli tartományaiban már századok óta virágzott a *bogomilok* (istenfélők) felekezete. 868 után paulicianus hittérítők (Szent Pál követői) jelentek meg a Balkán-félszigeten; a X. században a bolgárok közt már hat templomuk volt. Péter bolgár cár idejében (927—968.) egy Bogomil vagy Jeremiás nevű pap a paulicianusok dualisztikus vallását a kereszténységgel egyeztetni törekedvén, a róla és az istenfélelméről nevezett felekezetet alapította. Bulgária visszafoglalói, a görög császárok, 1119. óta nyíltan üldözték a bogomilokat; Szerbiában, majd Boszniában mégis rohamosan növekedett a számuk. 1200-ban Vuk szerb fejedelem III. Ince útján buzdította Imre magyar királyt, hogy »tépje ki őket, mint búzából a konkolyt«. Kulin bán azonban kijelentette, hogy a bogomilok jó katolikusok s ő is mint ilyen hódolt a pápának és a királynak. III. Honorius pápa 1221-ben mindamellett egyenesen kiirtásukra szólította fel II. Endrét, aki Csák Ugron kalocsai érsekre bízta a keresztesháború vezetését. A keresztesháborút Kálmán herceg 1237-ben befejezte, de a boszniai katolikus püspök lemondott, mert alig voltak már hívei. A bogomilság *nemzeti* vallás volt; függetlenséget követelt hitben, politikában, társadalomban egyaránt. Az 1221—37. évi kereszteshadjáratok következtében a szlávok hitők és nemzetiségök ellenségei gyanánt gyűlölték a magyarokat. IX. Gergely pápa 1241. június 17-én már a mongoloiktól elárasztott *Magyarország felszabadítására* hirdetett keresztesháborút, amiből azonban semmi sem lett, mert II. Frigyes császár éppen ezt az időt tartotta legalkalmasabbnak, hogy Rómában ostrom alá fogja a pápát. Alig szabadultak meg a magyarok a »tatárjárástól«, 1246-ban ismét kereszteshadjáratra készülődtek a bogomilok ellen; a bosnyákok azonban önként hódoltak. Azontúl egy századig, Nagy Lajos koráig, tudni sem akartak ilyen keresztesháborúról; ha ehhez a bölcs politikájukhoz Nagy Lajos korában is ragaszkodnak s a délszlávokat vallásuk miatt nem támadják meg újból keresztesháborúval, a Balkán sohasem siklott volna ki kezeik közül. Az utolsó Árpádok egyáltalán nem voltak barátjai az erőszakos térítésnek. Azért, midőn a pápák 1287—9-ben ismételten keresztesháborút hirdettek a magyarországi pogány kunok ellen, IV. László — mint valaha Kálmán — most az országára törő keresztesek ellen kényszerült harcolni. Amikor, hét évtized múlva, a mohammedán törökök már a Balkánon foglalgattak, Palaiologos János görög császár 1366-ban kereszteshadjáratot sürgetett ellenük. Ahogy — a legenda szerint — az első szentföldi keresztesek vezérének sokan Szent Lászlót akarták megnyerni, ő a balkáni törökök ellen induló első keresztesek élére Nagy Lajost szerette volna állítani. Az ő terve sem sikerült. De Zsigmond magyar király 1396-ban már csakugyan keresztesek élén mérkőzött meg a mohammedánokkal. 1443—56. közt Hunyadi és Capistrano kereszteshadai hívatása magaslatán mutatták be Magyarországot Európa előtt. Már 1514-ben Dósa keresztesei egész ijesztő nagyságában feltárták a társadalom és az állam hanyatlását. Buda elfoglalása (1541.) után 1718-ig hazánk valóságos célpontja lett az európai keresztesháborúknak. A keresztest jelentő *cruciatus*, magyarosan *kuruc* szónak seholsem volt olyan mély jelentősége és hosszú élete, mint hazánkban. A magyar kormány 1849. június 27-én hirdetett utóljára keresztesháborút az országra törő oroszok és osztrákok ellen. Noha tehát hazánk a

szentföldi hadjáratokért különösebben sohasem lelkesedett, mégis magyar földön van leghosszabb múltja (1095-től 1849-ig) a keresztesháborúk eszméjének. Nincs az a változat, amelyben nem jelentkezett volna. Az eszme igazi hazája, ahol született, fejlődött, nagyranőtt s azután elalélt, kétségkívül Franciaország; de előnyeivel és hátrányaival egyaránt a legteljesebben és legtovább nálunk, a középső Duna völgyében élt és hatott.

V. A keresztesháborúk hatása.

Ujabb, egészségesebb szellem hatotta át Európát a XIII. században, az utolsó nagy kereszteshadjáratok idejében. Most tűnt ki igazán, milyen baja ennek a földrésznek, hogy Justinianus óta nem volt egyetlenegy világbirodalma sem, amely más földrészek urává tette és korlátoltságából kiemelte volna. A keresztesháborúk azonban, ha papok vezetése alatt is, egyidőre megint az imperium ábrándjába ringatták Európát s a maga apró-cseprő bajairól más földrészekben megvalósítható nagy tervekre irányozták figyelmét. A keresztesháborúk valóságos tanulmányutak voltak. Az odáig otthonülő, szűk látókörű lovagok új országokkal, nagy városokkal, más szokásokkal, az övéknél nagyobb műveltséggel ösmerkedtek meg. Csak a XIII. században tudták meg, hogy az iszlám nem pogányság s a mohammedán műveltség talán nagyobb is az övéknél. A XIII. században már nem tartották bűnnek, hogy szövetkezzenek velők. A velenceiek s más olasz és északi német városok hajói rendszeren közlekedtek a keresztény és mohammedán partok közt s kereskedésre szoktatták az egymással farkasszemet néző népeket. Velence a negyedik kereszteshadjáratnak is azért adott — Zára és Konstantinápoly elfoglalásával — olyan váratlan irányt, hogy a Levante mohammedánjaival folyó kereskedést necsak megtartsa, hanem fokozza is. Az arab kereskedőktől az európaiak a megélhetésnek, boldogulásnak új meg új módjait lesték el.

A katonák Keletről visszatérve hozták szokásba a kézíjjat, dobot, trombitát, a lobogós hadikopját, lándzsát; ezen útjokban ösmerték meg a zezámfüvet, kajszinbarackot, mogyoróhagymát, szegfűt, görögdinnyét. A lovagok, akik idáig — sisakrostélyuk miatt — mindnyájan borotválkoztak, ezóta hordoznak szakált, ezóta viselnek címereket, ezóta tenyésztik lovaikat arabosan. Nehéz páncéljaikat szívesen fölcserélték arabos, törökös fényes öltözetekkel, ami a selyemhernyó és juh tenyésztésére, a szövő- és fonóipar, valamint az ötvösmesterség felvirágzására vezetett. A lovagokat tudósok, krónikások kísérték útjaikon, akik a látott dolgokat följegyezték. Az első hadjáratról *Tyrsus Vilmos* püspök 15 könyve és a *Gesta dei per Francos*; a másodikról a francia *Deuily Odo* és a német *Freisingeni Ottó*; a negyedikről *Villehardouin, Vitryi Jakab* és *Oliverus* stb. krónikái szóltak. A kereskedők, hittérítők Ázsia rejtettebb országaiba is eljutottak, hogy új meg új területeket kutassanak ki, ami csakhamar nagyobb tengeri vállalkozásokra és fölfedezésekre vezetett.

Európa népei azonban egymástól is sok jót és hasznosat tanultak a közös, táborozások alkalmával, még olyanoktól is, akiket idáig lenéztek. Belátták,

hogy hazájuknak nemcsak lehet, de kell is haladnia, tehát állandóan érintkeztek műveltebb nemzetekkel. *Telepéseket* szívesen fogadtak maguk közé. A magyar királyok nem egy átvonuló csapatot marasztottak hazánkban, s a keresztések tudósításain induló más külföldiek szintén szívesen jöttek be hívásukra, hogy az elhagyott vidékeket benépesítsék. A szászok betelepedésének s a gyermekseregével az almási barlangnál előbukkanó hamelni patkányfogónak meséje még akkor is figyelmet érdemelme, ha a telepítésekről nem volnának megbízható adataink. A lovagrendek monostorai kórházakkal, gyógyszerházaikkal, fürdőikkel nálunk és mindenütt a művelődés vidéki középpontjai lettek. A keleti kereskedelem hazánkon át vette útját. Kelet és Nyugat érintkezése aránylag virágzó városi életet s nem csekély művelődést teremtett hazánkban a közlekedés fővonalaiba eső területein.

Éppen a háborúk idején terjedtek az *emberies erények*. Kórházakat állítottak, a szegény vitézeket és zarándokokat ápolták, segítették, a rabszolgaságnak a legtöbb helyütt véget vetettek. A földesurak már csak azért is szelidebben bántak jobbágyaikkal, hogy azok el ne szökjenek a keresztésekkel. Tönkrement sok hűbéres, mert egész csapatok felszerelése nagy költségekkel járt s a nagyúr távollétében uradalma könnyen más nagyurak zsákmánya lett. A királyoknak elég alkalmuk nyílt, hogy a megürült hűberek elajándékozgatásával új híveket szerezzenek, az elesettek pótlására polgárokat és jobbágyokat nemesítsenek meg és tegyenek urakká. IV. Orbán pápa négy esztendővel az utolsó keresztesháború előtt (1266. jan. 21.) azt írta IV. Béla magyar királynak, hogy »minden ember egyformán születik. Ugyanazon ég alatt ugyanazt a levegőt szívja. Meztelenül jó a világra, meztelenül távozik belőle. Ebben nincs különbség szabad és szolga, szegény és gazdag, paraszt és király közt. Az isteni kegyelem sem tesz különbséget nagy és kicsiny, szabad és szolga közt; az Úr előtt nincsen személykülönbség«. Ilyesmit a franciák csak félezredév múlva írtak a törvénybe s a többiek valamivel még később. Maga a pápaság a keresztesháborúk korában inkább *alkotmányos* mint önkényes uralom volt, mert tulajdonképpen a bíbornokok kollégiumának szavazata döntött. IX. Pius pápa 1848-ban meg is mondta, hogy az alkotmány nem új név az egyházi államban, melynek már régesrég volt képviselőháza a konzisztórium ügyvédeknek, és főrendiháza a bíbornokoknak kollégiumában. A német trónviszályok, keresztesháborúk, római szenátor-kérdések dolgában mindig ez az utóbbi döntött. Az olasz, francia, német stb. bíbornokok néha nagyon élesen álltak szemben egymással, sőt a pápával is, akit jóformán határozataik végrehajtójának tekintettek; 33 évi bíbornokoskodás után III. Miklós (1277—80.) úgyszólván az ellenzék éléről került a pápai trónra. Viszont a királyok hatalma éppen ezekben az időkben kezdett nagyranőni s korlátozása csak három államban: Aragoniában, Angliában és Magyarországon sikerült. A középkor legdicőségesebb századának, a XIII. századnak megítélésénél elsősorban az *állam-eszmének* ez a fejlődése, mint a keresztesháborúk egyik legnagyobb eredménye, jön figyelembe.